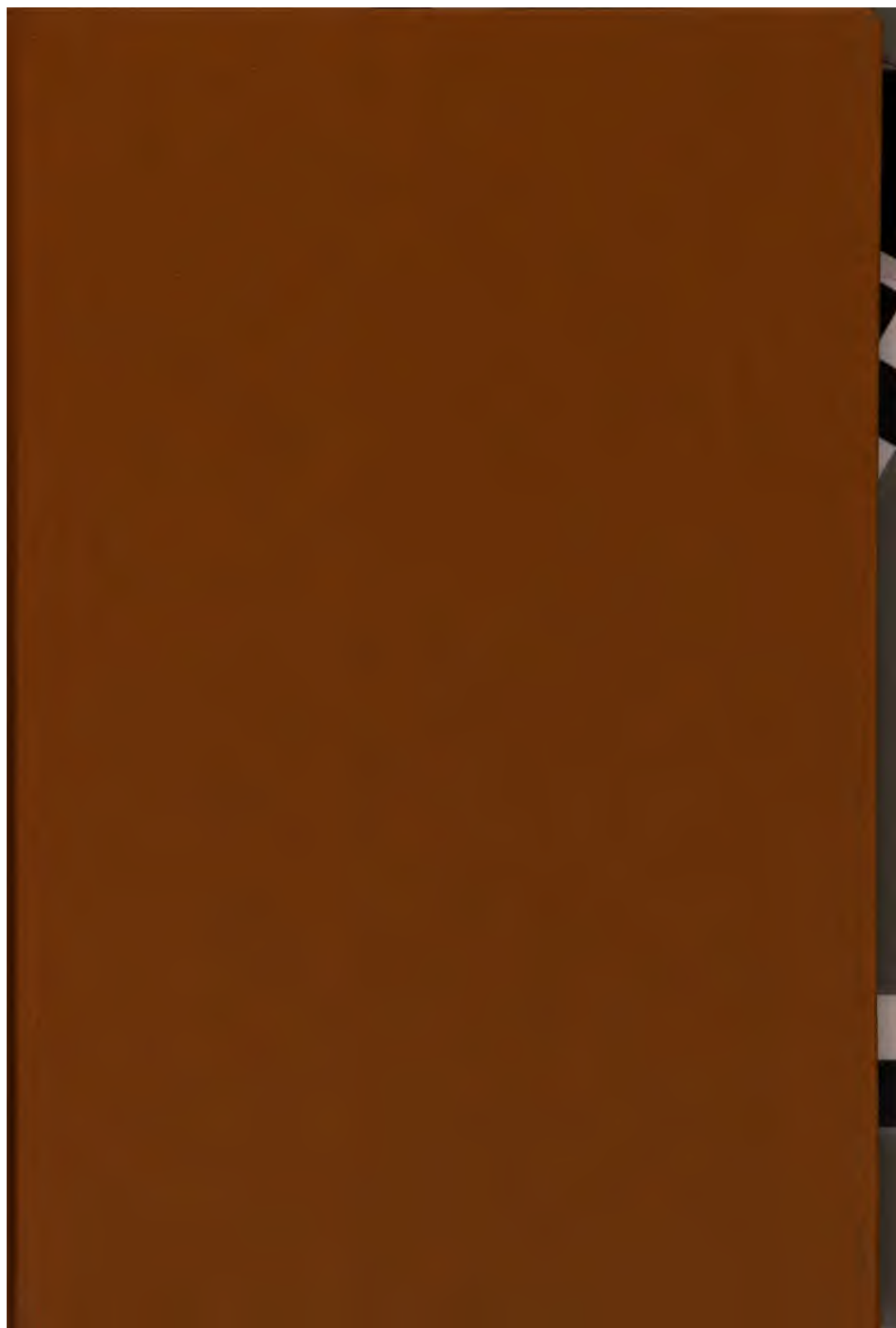
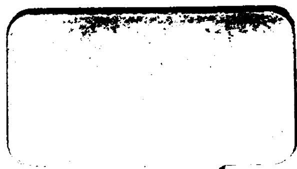
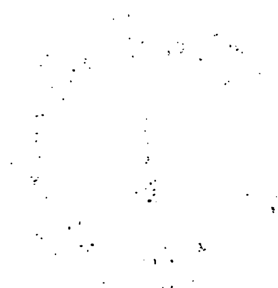

БР. 1. — Българска Библиотека — БР. 1.

Д-ръ Л. Милетичъ

СТАРОТО БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ

въ

СѢВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Издава Българското Книжовно Дружество въ София
отъ фонда „Напрѣдъкъ“

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1902.

Съдържание.

Уводъ.

Прѣгледъ на старото българско население и на пришелцитѣ по околии.

(Споредъ административното раздѣление на Княжеството отъ 1893 г.)

Приложение.

Старото българско население въ сѣвероизточна България.

Въпрѣки постоянното изселване на турцитѣ изъ сѣвероизточна България и въпрѣки усилената българска колонизация въ сѫщитѣ области отъ послѣднята освободителна война насамъ, пакъ българскиятъ елементъ тукъ и сега още сравнително е твърдѣ слабъ. А какъвъ ще да е билъ тукъ процентътъ на българщината въ надвечерието на войната, можемъ приблизително да прѣсмѣтнемъ по резултатитѣ отъ първото редовно статистично прѣброяване населението въ Княжеството, което стана на 1881 година, когато турцитѣ вече бѣха поспрѣли да се изселватъ и когато новата българска колонизация въ тия области тъй сѫщо бѣше вече въ по-голѣмата си часть привършена. Отъ реченото първо прѣброяване се указа, че въ сѣвероизточната часть на Княжеството, като се смѣта за западна граница рѣката Янтра включително и съ тогавашния Търновски окрѫгъ и Севлиевския, на 1. Януари 1881 година е имало 477,132 д. българи спроти 482,349 д. турци, а то ще рече, че процентътъ на турцитѣ е възлизалъ тукъ до 49·6 % отъ цѣлото население, докато процентътъ на българитѣ е билъ за $^2/_{10}$ по-малъкъ (49·4 %). Наопаки тогава въ западната часть на Княжеството е имало само 7·3 % турци отъ цѣлото население. Ала ако оставимъ настрана Севлиевския и Тър-

новския окржгъ и ако съпоставимъ процентнитѣ числа и на двата народни елемента — турци и българи — както излизатъ по отдѣлни околии отъ окржзитѣ Русчукъ, Силистра, Варна, Шуменъ и Разградъ, виждаме не само, че турскиятъ елементъ съ малки изключения всжду е прѣобладавалъ, но че дори нѣкои околии сж били, речи, съвсѣмъ турски области, а именно околията Хасково (Силистр. окр.), гдѣто българското население е достигало само до 8·6%, Османъ-Пазаръ — 12·5%, Базауртъ — 14%, Кеманларъ — 17·9%, Балбунаръ — 17·8%, Шуменъ — 24·3% и пр. Най-голѣмиятъ процентъ достигало българското население въ околията Кесарево — 59·1%, сетнѣ въ Русчукъ — 59%. (вж. подробно у М. Сарафовъ, Народноститѣ въ источната часть на Княжеството, печ. въ сПер. Сп. V кн., и Народноститѣ въ запад. ч. на Княж., печ. въ VIII. кн.). Отъ сжщитѣ резултати на статистиката се установи, че въ нѣкои отъ тия източни околии повече отъ половината отъ малочисленото българско население живѣе по градоветѣ, като напр. въ Шуменъ, Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ, подобно на малочисленото турско население въ западна България, което тъй сжщо се указа заседнало повече по градоветѣ.

Тѣзи резултати на статистиката доказаха надъ всѣко съмнѣние, че въ сѣвероизточна България се извършили прѣзъ първитѣ вѣкове на турското иго много важни, недотамъ забѣлѣзани отъ историята етнографични сътресения, поради които старото българско население, което турцитѣ завариха въ тия области, толкова се е разрѣдило и отстжпило мѣстото си на своитѣ завоеватели. Тоя фактъ толкова биеше на очи, че веднага още подъ прѣсното впечатление на добититѣ резултати отъ първото прѣброяване населението въ сѣвероизточна България проф. М. Дриновъ се опита въ статията „Исто-

рическо освѣтление върхъ статистиката на народноститѣ въ източната часть на българското Княжество“ (вж. сПер. Спис. кн. VII—VIII) да го обясни чрѣзъ данни отъ политическото минало на тая область. Дриновъ си бѣ поставилъ задача да отговори на слѣднитѣ въпроси: „Кога, какъ и отъ що сж се размножили тука турцитѣ? Защо въ тия именно области они сж се развъдили до толкова, когато по другитѣ части на Княжеството броятъ имъ е съвсѣмъ нищоженъ? Какво е станало съ българското население въ ония старобългарски области, които сега, токо речи, съвсѣмъ сж населени съ турци?“

За жалость Дриновъ не успѣ да довърши статията си, така че особено послѣдниятъ многоинтересенъ въпросъ, какво е станало съ старото българско население въ реченитѣ области, остана непълно освѣтленъ. Дриновъ посочи нѣкои исторични докази, съ които подкрѣпи мисъльта си, че прѣзъ XV. вѣкъ българското население въ сѣвероизточна България още било значително по-многочисленно отъ турското. Така напр. между друго Дриновъ изтъкна като важенъ доказъ факта, какъ прѣзъ 1444 год. войската на маджарско-полския краль Владиславъ, не по-голѣма отъ 20 хиляди душъ, вървѣла накъмъ Варна все прѣзъ най-гжсто населенитѣ сега турски околии, безъ да е срещнала нѣйдѣ виденъ отпоръ отъ страна на гжсто турско население и безъ да е забѣлѣжила такъво по пжтя. За кжсо врѣме, за единъ мѣсецъ, достигналъ Владиславъ отъ Никополь до Варна, като освоилъ не само тоя градъ, но и много други турски градове и крѣпости, между които и Шуменъ. Споредъ заключението на Дринова турското господаруване по онова врѣме, именно прѣзъ XV. в., въ крайдунавска България изобщо е приличало на една още не яко осигурена окупация. Ала колкото се отнася до слѣдния — XVI. вѣкъ, вече

не може да се каже сжщото, защото и отъ даннитѣ, които привежда Дриновъ, се вижда, че турскиятъ елементъ е билъ прѣзъ втората половина на XVI. в. разпространенъ по цѣла сѣвероизточна България, именно въ областитѣ ‚Добруджа‘, ‚Делиорманъ‘ и ‚Горилово‘, за които по-подробни свѣдѣния по нашия въпросъ дава отъ онова врѣме дубровчанинътъ Павелъ Джорджичъ. Споредъ него тогава най-гжсто е била населена съ християни областьта ‚Горилово‘, подъ която се разбира Тузлукътъ заедно съ сегашното краище ‚Герлово‘, между Османъ-Пазаръ и Върбица. Въ южнитѣ части на сѣвероизточна България, именно тия, що сж близу до сѣвернитѣ склонове на Стара Планина, още и прѣзъ XVI. в. се е държало доста плътно и твърдѣ „войнствено“ българско население, между което турскиятъ елементъ тогава ще да е билъ количествено слабъ. Сѣверната граница на туй многочислено още старобългарско население, ако сждимъ по указанитѣ отъ Джорджича села, които посочва като чисто български, напр. Девна, Мънастиръ, Добрина, Кривна, Равна, Неново, Нѣвша (Gniauscia), Гулица (Guglie), Калугерица, Янково, Ново-село, Мостъ, Ченге (Cenga), Дивдѣдово (Divdeo), съвпада горѣ-долу съ сегашната сѣверна граница на запазенитѣ до днесъ стари български села въ сѣвероизточна България, именно приблизително съ долината, прѣзъ която е прокарана желѣзницата между Русе и Варна (вж. по-долу). Колкото се отнася до Делиорманъ и Добруджа, самъ Джорджичъ забѣлѣзва, че тѣ не били тъй гжсто населени както Горилово, нито че тукъ християнскиятъ елементъ прѣобладавалъ, освѣнъ въ градоветѣ Силистра, Червенъ (Cirvenigi), Разградъ, Шуменъ и Прѣславъ, за които казва, че били населени „повечето съ християни, нежели съ турци“ (сПСп. VII. 18). Много е ...тно, че и прѣди да се настанятъ турцитѣ въ Добруджа

и въ Делиорманъ не ще да е имало въ тия страни твърдѣ гѫсто българско население, понеже тия мѣста сѫ били изложени прѣди турското завоевание на по-голѣми опустошения, отколкото по-защитенитѣ балкански и прибалкански области. За мѣстностьта между Варна и Дунава, именно за добруджанската степь единъ свидѣтель на Варненската битка, Андрей Палацио, изрично казва, че по рѣдката си населеность приличала на пустиня (desertum) (вж. C. Jireček, Ethnographische Veränderungen in Bulgarien etc. въ Ungar. Revue 1890, 173—192, българ. прѣводъ въ Мин. Сбор. V. 501; — Княжество България I. 57, бълг. прѣв.). Понеже се знае, че турцитѣ отнайнапрѣдъ въ по-голѣмо количество се настанили въ рѣдко населенитѣ открити равнини, каквато е била напр. горнята тракийска равнина (вж. ор. с.), не е чудно да прѣдположимъ, че именно веднага слѣдъ Варненската битка, която ще да е показала на Турция, каква опасность я чака въ бѫдеще отъ едно подобно ненадѣйно нахлуване на християнска войска, да е била набързо усилена и завършена турската колонизация въ Делиормана и само отъ часть въ ‚Горилово'[1]). Пълното потурчване на подирнята область се е извършило постепенно и главно прѣзъ XVII. в. По-напрѣдъ ще да сѫ били потурчени именно по-западнитѣ прибалкански мѣстности, тъй нареченията Тузлукъ, и най-подирѣ, докждѣ половината на XVIII. в., селата въ ‚Герловското' поле както и селата по източна Стара Планина и по долното течение на Камчията.

[1]) Въ отчета на Варненската гимназия за 1896 год. братя Шкорпилови изказаха едно твърдѣ смѣло по оригиналностьта си мнѣние, а именно че делиорманскитѣ турци може да сѫ прѣми потомци на доведенитѣ отъ Аспаруха прабългари, които може да сѫ спазили турскиятъ си езикъ до падането на България подъ турцитѣ.

Това свое мнѣние господа авторитѣ обѣщаха да подкрѣпятъ съ подробни данни, които се очакватъ съ голѣмо любопитство.

По главния въпросъ, какво е станало съ старото българско население въ реченитѣ области, досега се изказаха само вѣроятни догадки. Нѣма съмнѣние, че първомъ трѣбва да допустнемъ, че една часть отъ това население, което е било въ състояние да се опре на потурчването, ще да се е изселила въ съсѣднитѣ по-спокойни за българина области. Че множество отъ старото българско население въ Делиорманъ и ‚Горилово' ще да е прѣминало въ Влашко, можемъ да приемемъ, понеже знаемъ отъ по-нови врѣмена за много случаи отъ масови забѣгвания въ тая намъ съсѣдна страна. Ала нѣма съмнѣние, че е имало разселване и вътрѣ, въ сама България, особено на югъ, въ Стара Планина и прѣко нея въ южна България. И Иречекъ, като си задава въпроса: „кждѣ се е оттеглило българското население отъ Тузлука, Дели-Орманъ и пр.", допуща, „че може да стои нарастването на българския елементъ на югъ отъ Балканската верига въ нѣкаква свръзка съ станалото му намаление на сѣверъ" (ор. с., Сбор. V. 507, Княжество България, 59). Въ тракийската равнина се е живѣло въ послѣднитѣ три столѣтия по-спокойно отколкото въ крайдунавската область. Иречекъ чулъ въ с. Девня (Провад. окол.) прѣдание, което загатвало за нѣкакво врѣменно избѣгване на населението въ ‚долния вилаетъ' при Ямболъ. По-долу ще посоча факти, които напълно доказватъ, че такава емиграция отъ сѣверъ на югъ наистина е станала. Колкото за самия Балканъ, Иречекъ мисли, че той е давалъ прибѣжище на мнозина, тъй като въ срѣднитѣ вѣкове надали е билъ той така гъсто населенъ, както е сега. Това е приемливо по отношение и къмъ източния Балканъ, ала само за по-стари врѣмена, докогато не е била прокарана и тукъ турска колонизация, поради която една часть отъ българското население и тукъ

се е потурчила, а друга навѣрно е забѣгнала на югъ прѣзъ Балкана. За потурчване българския елементъ по източния Балканъ и по долното течение на Камчията има и сега още, ако и доста смѫтни, прѣдания, които хронологически се свързватъ съ подобни прѣдания въ Герловската область. И Иречекъ, когато пѫтувалъ на 1884 год. прѣзъ Котленско, чулъ за такива прѣдания (вж. ор. с. МСб. V. 505, 507, Княж. Бълг. 59). Като пѫтувахъ прѣзъ 1897 и 1898 г. по диялектологични изслѣдвания по сѣвероизточна България, и менѣ на два пѫти се падна случай да минавамъ прѣзъ Герлово и прѣзъ нѣкои отъ прибалканскитѣ села по Камчията, та и азъ поразпитвахъ гдѣто можехъ, за да узная нѣщо повече върху миналото на турското население въ тия области. Герловскитѣ турци, които населяватъ около трийсеть села въ Османпазарската околия, не се отличаватъ отъ тузлушкитѣ турци по нѣкой външенъ етнографиченъ бѣлѣгъ. И у герловчанитѣ, както изобщо у турцитѣ, по-старото минало никакъ не се помни, а изобщо и не обичатъ да имъ загатва човѣкъ за българско потекло и за потурчване. Затова и много мѫчно може да се издирва историята на герловчани на самото мѣсто, всрѣдъ турското население, особено пъкъ отъ непознатъ човѣкъ, пѫтникъ. Затова можахъ само нѣкои малки данни да събера главно изъ областьта на топографичната номенклатура, личнитѣ названия и езика на герловскитѣ турци, чрѣзъ които изобщо се потвърдяватъ досегашнитѣ извѣстия за сравнително късното потурчване на нѣкогашнитѣ български села по Герлово.

Пó-старата българска форма на областьта ‚Герлово‘, е гласѣла ‚Герúлово‘, а жительтъ на тая мѣстность се казвалъ ‚герúлецъ‘ (вж. у Иречека, Cesty 650). Потурчването тукъ ще да се е завършило, както се каза,

около половината на пó-миналия, именно XVIII. в., съ което се съгласяватъ и мѣстнитѣ прѣдания, които все сочатъ къмъ врѣмена „отъ прѣди 150 години“. Види се, че още прѣди тая дата потурчването на Тозлука, което може да е започнало къмъ края на XVI. вѣкъ, да е било напълно прокарано, та дошло редъ и на останалата източна часть отъ старото ‚Горилово‘, както я нарича Джорджичъ. Като се вземе прѣдъ видъ, че сега турцитѣ въ Герлово говорятъ чисто турско нарѣчие, каквото е и това въ Тузлука, и отъ друга страна, че потурчването сравнително не отколѣ е станало, трѣба да се прѣдположи, че сѫщо такива анадолски турци, съ каквито е билъ заселенъ Тузлукътъ, ще да сѫ били настанени размѣсомъ съ българитѣ по герловскитѣ нѣкогашни български села, поради което българитѣ се принудили да говорятъ турски и часъ пó-скоро да промѣнятъ и вѣрата си. Извѣстно е, че съвмѣстно сѫжителство на турци и християни, поради обичая на турскитѣ жени да се забулватъ прѣдъ мѫжетѣ, е изобщо твърдѣ неприятно на турцитѣ, а въ онѣзи усилни врѣмена, особено тамъ, гдѣто турцитѣ сѫ били много, то се е завършвало обикновено или съ изселването на християнитѣ изъ смѣсенитѣ села, или съ потурчването имъ. Не е чудно, тогава да сѫ избѣгали много българи кое накъмъ източния Балканъ, кое накъмъ западъ. Споредъ едно прѣдание, отбѣлѣзано у Иречека (Ист. Болг. 589), повечето отъ днешнитѣ жители на селото Арбанаси при Търново били по потекло отъ Герлово. За прѣселенци отъ Герлово има прѣдания и по турскитѣ села по долня Камчия и въ самия източенъ Балканъ. Така напр. въ сегашното турско село Сарѣ-Куванлъкъ (Провад. околия), надъ Карнобатската планина въ Балкана, има прѣдание, че то е било българско и че се е потурчило прѣди „150 години“, когато дошли „турци отъ

Герлово.“ Споредъ свѣдѣния, които лично е събралъ г. Шкорпилъ въ това село, тамъ и сега още се виждали развалини отъ стара черква. Сѫщо такова прѣдание има и въ съсѣдното, пакъ сега чисто турско село Бекчи. И въ близскитѣ села Айваджикъ и Лопушна турцитѣ знаятъ по прѣдание, че произхождатъ отъ Герлово. Това се сгажда и съ съобщеното у Иречека (Cesty 634.) за Лопушна, а именно, че тукъ носията у туркинитѣ приличала на женската носия по Софийско и че селянитѣ имали старъ ферманъ, който ги освобождавалъ отъ данъци, защото били, види се, въ старо врѣме задължени да пазятъ и поправятъ пѫтищата по Балкана. И за турското село ‚Тушовица‘, западно отъ Ришския балкански проходъ, покрай което минахъ прѣди четири години, се помни споредъ мѣстното прѣдание, че било българско село и че се потурчило „прѣди 150 години.“ И сега още околното българско население го нарича съ старото му име ‚Тошовецъ‘. Като вземемъ въ внимание отъ една страна, че и други многобройни турски села по източния Балканъ и по политѣ му дори до морето по потекло сѫ все нови — най-много отъ по-миналия вѣкъ, и отъ друга страна, че не малко отъ тѣхъ носятъ и български названия, като напр. реченото ‚Тошовецъ,‘ или селото Ганчево (Провад. околия), трѣба да допустнемъ за приемливо прѣдположението, че турската колонизация, съединена съ насилствено потурчване, като се започнала отъ края на XVI. в. въ Тузлука, нататъкъ систематично е била прокарвана все понакъмъ изтокъ, та е засегнала слѣдъ Герловската равнина и прибалканскитѣ области, и то безъ съмнѣние съ цѣль да се осигурятъ балканскитѣ проходи накъмъ Черно Море. Забѣлѣжително е, че голѣмото герловско село Върбица можало всрѣдъ тая потурчена область да запази българската си физиономия

и до днесъ. Върбичани ми разказваха, че споредъ както се знаело у тѣхъ герловскитѣ турци по селата били „на сила“ потурчени българи, а пъкъ за себе си казваха, че сѫ спасили езика и вѣрата си заради закрилата на силнитѣ татарски султани, отъ които наистина дѣдитѣ имъ много страдали, но между които пъкъ нѣкои били и много добри хора. За характеристика ще спомена и едно друго прѣдание по сѫщия въпросъ, което чухъ въ Герловско и което върбичани считатъ обидно за себе си. Ужъ когато дошла заповѣдь да се турчатъ всички българи по Герловско, върбичани казали, че не сѫ българи, ами че сѫ цигани, та се отървали отъ потурчване. Въ сѫщность по голѣмото народно съзнание у върбичани и голѣмата търговия, която вѫртѣли съ жито, както и речената закрила отъ султанитѣ ще да сѫ ги избавили отъ злата участь на околнитѣ български селяни, у които всичко българско съвсѣмъ се е затрило, та сега и тѣ сѫ сѫщо такива фанатици турци, каквито сѫ и тузлушкитѣ. Собственитѣ имена у герловскитѣ турци сега сѫ турски, ала още до скоро се помнѣли български сѣмейни названия. Така напр. до неотколѣ живѣлъ въ село Търновца нѣкой си ‚Костоолу Асанъ ага‘, а такива имена като Костоолу, Стояноолу по казването на по-стари герловски турци е имало по-прѣди доста много. Въ с. Ямла има сега единъ турски родъ по име ‚Мюсюлманолларъ‘. Самитѣ турци обяснявали и сега туй име, че означавало турско сѣмейство, дошло отъ Анадолъ, „а пъкъ ние — казвали — сме си отъ край врѣме отъ тукъ, отъ нашето село, само че сме приели правата вѣра.“ То показва, че дълго врѣме и слѣдъ потурчването се отличавали сѫщинскитѣ турци отъ потурченитѣ. Мѣстнитѣ топографски ... и сега още сѫ въ голѣма часть български. ...о на селото Черковна, гдѣто и сега, както

ме увѣряваха въ близкото българско село Вардунъ (Османъ-Пазарска околия), се виждали развалини отъ стара черква, и името на селото Търновца (Търновецъ), заслужватъ внимание и слѣднитѣ названия, употрѣбяни отъ самитѣ турци въ с. Черковна: ,Зайчи-баиръ', ,Ливада-чаирла', ,Брудъ' (бродъ) — мѣстность при с. Черковна до рѣката, ,Папаз-ейдинде' (Поповъ-долъ). Различни мѣста се наричатъ ,селище' и ,градище'; една чешма въ гората се нарича ,Каконунъ-чешмеси' (Какината чешма). По-важни сѫ други български названия, които герловскитѣ турци употрѣбятъ: напр. на кѫса брадва, която сега българитѣ въ Вардунъ наричатъ ,крива брадва', герловскитѣ турци казватъ ,кривйца'. Докато сега вардунчани наричатъ заградкитѣ на колата, що се казватъ въ западна България „ритли," съ турско име „ангъчъ," напротивъ тѣхнитѣ съсѣди — герловскитѣ турци ги казватъ ,рикли' (турцитѣ казватъ ангъчъ само на сѣнени ритли). Турцитѣ въ селото Ямла казватъ и ,прȍцепъ', съ която дума пакъ означаватъ една часть отъ колата, докато българитѣ си служатъ съ турско название „арѫжъ." На колата „колебарнитѣ", и то основитѣ горѣ и долу, нѣкои стари герловчани турци наричатъ ,сȁбици', докато самитѣ българи въ Вардунъ сега ги казватъ по турски ,канати' (въ Новопазарско казватъ ,сȁбици' на ритлитѣ).

Докато потурчването въ източния балканъ е напрѣдвало чрѣзъ насилия и по извѣстенъ планъ, именно защото самиятъ турски елементъ по тия мѣста до тогава е билъ слабъ, въ туй врѣме въ равнината по Варненско, Провадийско, Новопазарско и нататъкъ по Дели-Орманъ до Дунава, гдѣто турцитѣ сѫ имали грамадно мнозинство, старото българско население, доколкото сѫ могли да уцѣлѣятъ отъ него съвсѣмъ незначителни останки, потиснато и

сплашено между свирѣпитѣ си господари, не е могло къмъ края на по-миналия вѣкъ, когато се почнаха русско-турскитѣ войни, да се бори за своето национално сѫществуване, та съ малки изключения то се е видѣло принудено да избира едно отъ двѣтѣ: или да се изсели татъкъ прѣзъ Дунава въ Влашко и Русия, или да се потурчи. Ставало е и едното и другото, обаче, послѣдното не може да се слѣди днесъ точно, докато за изселенията, що сѫ започнали отъ тогава, има доста положителни данни. Изселването въ Влашко и Русия ще да е ставало незамѣтно и постепенно може би още отъ края на XVII. в., ала въ по-голѣмо количество то е почнало тъкмо прѣзъ половината на по-миналия вѣкъ. По официални данни е установено, че първото прѣселение отъ 620 български сѣмейства въ Херсонската губерния е станало на 1752—1754 год. (вж. А. Скальковскій, Болгарскія колоніи въ Бесарабіи и Новоросійскомъ краѣ, Одесса 1848). Подирѣ непрѣкѫснато слѣдвали нови изселения до 1791. Между 1801 и 1812 станало най-голѣмото прѣселение, слѣдъ което то пакъ ослабнало, докато изново войната прѣзъ 1828 год. не става причина пакъ на грамадно изселване отъ сѣверна и южна България, което пакъ утихва постепенно до кримската война. Отъ прѣселенцитѣ прѣзъ 1828 год., както е извѣстно, голѣма часть наскоро се възвърна назадъ въ България, ала тия прѣселенци, повечето отъ Тракия, не всички се завърнаха пакъ въ своитѣ стари жилища, а най-вече заседнаха въ крайдунавска България. Сѫщо тъй голѣма часть отъ тия прѣселенци не можа и да отиде въ Русия, а остана по Добруджа и Силистренско. Главното изселение на старото българско население отъ сѣверо-източна България е ставало въ по-прѣдишнитѣ усилни и непоносими за българина врѣмена, именно прѣзъ по-миналия вѣкъ та до 1812 год. Поради това ние сега напразно ще

търсимъ въ най-източнитѣ области на Сѣверна България, а именно по Варненско, Балчишко, Добричко, Новопазарско и отъ часть по Силистренско, да не говоримъ дори за Балбунарската и Аккадънларската околия, гдѣто българскиятъ елементъ е съвсѣмъ новъ, старо българско население. Нищожнитѣ останки отъ това подирното въ Новопазарската и Силистренска околия, които ще изброимъ подолу, само потвърдяватъ главния фактъ, че старото българско население тъкмо въ тоя най-плодороденъ край на сѣверна България е било унищожено и разгонено. Тепърва въ Провадийско и Шуменско и по на западъ, въ Разградско, намираме по-чести останки отъ ,вехти българи'. Въ Провадийско виждаме отъ старитѣ български села запазени главно тия, що сж разположени по равното Провадийско плато, по ,съртоветѣ' (съртъ = турска дума, значи възвишеность, хълмъ), поради което и се наричатъ „Съртски села“ (турски сърт-кьойлеръ), докато по равнината долу отъ вехтото население има само малки останки, които едвамъ можахъ да издиря.

Търсейки старо, ,ерлийско' население, човѣкъ се натъква на тъй нареченитѣ гагаузи, които тъй сжщо минаватъ за стари жители по тия области. Подъ ,гагаузи' народътъ разбира изобщо християни, чийто материнъ езикъ е турски. Ала при по-близко запознаване съ всички тия ,гагаузи' излиза на явѣ, че у народа се различаватъ два вида гагаузи — именно ,гагаузи', които се считатъ българи, съчувствуватъ на българитѣ, женятъ се за българки и изцѣло въ домашния си животъ, въ роднинскитѣ си отношения, въ пѣснитѣ и обичаитѣ си не се отличаватъ твърдѣ отъ българитѣ, и сжщински гагаузи, които сами се наричатъ съ това име, които винаги сж странѣли отъ българитѣ, които сж държали страната на гърцитѣ па и сега не се чувствуватъ българи; тѣзи сж

‚хасълъ гагаузи‘ или ‚приморски гагаузи,‘ както понѣкждѣ ги наричатъ, за да ги различатъ отъ ‚българскитѣ гагаузи.‘ Тия подирнитѣ пѣятъ български пѣсни тъй, че не можешъ ги отличи отъ българи, и главно за всичкитѣ си обичаи, които сж еднакви съ българскитѣ, иматъ и български обредни пѣсни. Тѣ казватъ леля, майка, кака, а тъй сжщо и собственитѣ имъ имена сж български. Такива гагаузи има напр. въ селото Войвода (тур. Войвода-кьой), въ Новопазарска околия, гдѣто сега сж останали само петь-шесть кжщи, ала прѣди четиридесетина години тѣ били до двайсеть кжщи, докато другитѣ били чистотурски. Най-стариятъ човѣкъ отъ българскитѣ гагаузи въ това село, дѣдо Калчо Тончоолу, 92-годишенъ, сега живѣе въ Нови-Пазаръ, гдѣто се срѣщнахъ съ него. Той за годинитѣ си е още доста бодъръ, разбира български, ала говори само турски. Той разказваше, че тѣмъ турцитѣ вземали харачъ, че тѣ сами се считали и се наричали българи, и че не се казвали гагаузи; тѣ повечето слугували у турцитѣ; отъ родителитѣ си наслѣдили турскиятъ езикъ, като материнъ, ако и да се считали българи. Булки си вземали и отъ българскитѣ села, ала и тѣ скоро напускали своя езикъ, така напр. и жена му на дѣдо Калчо била българка отъ Шуменъ. Дѣдо Калчо помни, че въ близкото село Имрихоръ имало 4—5 кжщи ‚ерлии българи,‘ които говорѣли сжщо тъй само турски. Такива ‚гагаузи‘, като дѣдо Тончоолу има и въ близкото с. Теке-Козлуджа, гдѣто сега сж останали само трима братя, а останалитѣ се прѣселили въ Новипазаръ. Сжщо такива имало 7—8 кжщи и въ с. Кайкѣ, но и тѣ сж минали въ Новипазаръ. Повече — до 40 сѣмейства такива гагаузи има въ близкия Кара-Агачъ („Хамбарлъ-Караачъ“), между които е виденъ Славъ Чорбаджи. И тукъ тѣ се считатъ бъл-

гари и по прѣдание „ерлии." И въ селата Караманлѣ, както и въ Къзълджиларъ има още останки отъ български гагаузи; сега тукъ тѣ сѫ смѣсени съ българи прѣселенци отъ Тракия, дошли слѣдъ войната на 1828 г. Вѣрата си подържали въ турско врѣме съ мѫка — безъ попъ, безъ черква: нѣкой си Шишко Папазъ отъ Нови-пазаръ ги спохождалъ отъ врѣме на врѣме, колкото да опѣе умрѣло, и то не винаги о врѣме. Отъ българскитѣ гагаузи има отколѣшни прѣселенци въ ромън. Добруджа, именно въ с. Бейдаутъ (Бабадашка околия) и повече въ Бесарабия. Споредъ свѣдѣнията, които ми даде въ Силистра стариятъ български учитель г. Зимовъ, родомъ отъ Добруджа, бейдаутскитѣ ‚гагаузи‘, се различавали ясно съ своитѣ български нрави, българскитѣ си роднински названия и българскитѣ си пѣсни отъ варненскитѣ гагаузи и се считали отъ българското население за потурчени българи. Тѣ и сега помнѣли роднинскитѣ си връзки съ ‚гагаузитѣ‘, отъ споменатото по-горѣ село Караагачъ, отъ гдѣто често ги спохождали роднини. Въ Бейдаутъ българитѣ гагаузи били размѣсени съ стари българи, прѣселени отъ „сърт-скитѣ" села въ Провадийско. Български гагаузи има още въ Кадѣ-кьой (източно до Провадия) и Шадѣ-кьой, а имало отъ тѣхъ по-прѣди нѣколко кѫщи и въ Тестеджи (Провадийска околия). Въ Султанларъ сега има двайсетина кѫщи български гагаузи. Тукъ едно врѣме по-старитѣ хора, както нпр. нѣкой си дѣдо Станю Байолу и дѣдо Герги Байолу („Байолларъ"), дѣдо Петъръ Василолу, дѣдо Коста, дѣдо Манолъ и др., сега вече измрѣли, по казването на стари хора, що ги помнятъ, говорѣли турски, но разбирали и български и се считали българи.

Въ Авренъ (Пров. ок.), гдѣто, както ще се каже по-долу, сега живѣятъ прѣселенци откѫдѣ Айтоския балканъ, именно отъ селата Еркечъ и Гулица, стари хора ми

разказваха, че прѣди тѣ да дойдатъ въ Авренъ, сирѣчь прѣди 1828 година, тукъ имало стари, „ерлии“ българи, които говорѣли повече турски; тѣ се издигали отъ Авренъ, и мнозина отъ тѣхъ отишли въ Кайнарджа. Останали въ Авренъ само двѣ сѣмейства: дѣдо Съби и дѣдо Костадинъ; синъ му на подирния, дѣдо Роя, на 80 години, и сега е живъ. Въ с. Ботево (по-прѣди „Юшенлѝ“), което пакъ слѣдъ 1828 год. е било заселено отъ тракийци, — отъ с. Копаранъ (Айтос. ок.), имало български гагаузи, които полека-лека изново изучили българския езикъ и се побългарили, така че сега нѣма вече разлика между тѣхъ и прѣселенитѣ копаранчани. Свещеникътъ въ с. Авренъ, Иванъ Мариновъ, родомъ отъ Малко Чамурли (Добрич. ок.), ми разказваше, че въ с. Ботево той погребалъ нѣкоя си баба Добра, която била отъ реченитѣ гагаузи; тя се считала българка, но само турски говорѣла и съжалявала, че не можела да отговаря на български. Синоветѣ ѝ, Христо Черневъ и Калчо Черневъ, сѫ живи. Прѣди баба Добра умрѣлъ нѣкой дѣдо Димитъръ, който тъй сѫщо не успѣлъ до смъртьта си да научи добрѣ български. По всичко излиза, че и нѣкогашнитѣ гагаузи въ Ботево не ще да сѫ били отъ „приморскитѣ“, а отъ „българскитѣ“ гагаузи. Това се потвърдява и отъ обстоятелството, че такива е имало и по̀ на сѣверъ въ Добричко. Именно въ с. Малко Чамурли, когато дошли сегашнитѣ жители, които се връщали отъ Русия слѣдъ 1828 година, заварили тукъ три „ерлийски“ кѫщи. Отъ тѣхъ помнятъ дѣдо Стамата и дѣдо Васила, които приказвали само турски. Дѣдо Стаматовата дъщеря, Тодора Стаматова, женена за Парушъ Костадиновъ, и днесъ е още жива и говори турски: „на български ѝ говорятъ, а тя турски отговаря“. Както се каза, българското население счита тия гагаузи за потурчени българи и ги отличава отъ крайморскитѣ гагаузи, що

живѣятъ въ Варна и по селата Бестричъ, Кара Хюсеинъ, Джевизли, Джеферли (Варненска окол.), Ала Клисè (сега Ботевско), Гяуръ Суютчукъ (Балчишка окол.) и Каракуртъ (Добришко). Проф. Иречекъ счита еднитѣ и другитѣ отъ едно потекло и прѣдполага, че първитѣ, които живѣятъ по-навжтрѣ отъ морето, „въ сѣверната часть на Провадийско", сж вече силно „побългарени". Наистина въ Шуменъ му било казано, че гагаузитѣ въ с. Войвода-кьой „не сж гагаузи", ала Иречекъ това счита още за несигурно (вж. Cesty 607, Княж. Бълг. 166). Тъкмо поради туй азъ самъ лично изпитвахъ тоя въпросъ и тъкмо слѣдъ като се срещнахъ съ гагаузи именно отъ с. Войвода-кьой, почнахъ да се съмнѣвамъ, че тѣ сж сжщински „гагаузи". За побългаряване се изисква плътно българско население, а именно такъво население отъ по-старо врѣме не можахъ да издиря въ областитѣ сѣверно отъ Провадийско, гдѣто тъкмо сж пръснати останкитѣ отъ тия „български гагаузи". Именно отъ Провадийската долина, като вземемъ сегашната желѣзнопжтна линия за граница, и то отъ Черно море до с. Имрихоръ та на сѣверъ все до Дунава, азъ не можахъ да намѣря ни едно мѣсто съ старо, мѣстно българско население. Малко изключение прави селото Енево до Новипазаръ, ала тукъ останали едва десетина ерлийски кжщи, а пъкъ въ Невша (Нягуша) българското ерлийско население тъй сжщо е заселено повечето отъ отсрещнитѣ „Съртски" села въ ново врѣме, както ще се каже по-долу. Въ Силистренско ще намѣримъ пакъ стари прѣселенци отъ Провадийскитѣ села, и едвамъ до самия Дунавъ се указватъ нищожни останки отъ стария български елементъ въ тая страна. Всичкото друго българско население въ посочения доста голѣмъ просторъ не е по-старо тукъ отъ 120-тина години, а произхожда главно отъ Балкана, Тракия и отъ повърнали се прѣселенци отъ

Влашко и Русия, пакъ по произходъ тракийци, балканджии и малка часть отъ кждѣ Шуменско и Провадийско. Отъ друга страна многобройнитѣ турски мѣстни названия на селата не само въ сжщинския Делиорманъ, но тъкмо и въ въпроснитѣ области по Новопазарско и Провадийско не показвать, да е било старото българско население тукъ силно прѣзъ по-миналия вѣкъ, така че „побългаряването" на гагаузитѣ тукъ остая не дотамъ обяснимо. А че то не е станало въ ново врѣме, именно прѣзъ туй столѣтие, вижда се отъ думитѣ на такива старци като войводачанина дѣдо Димитъръ Тончоолу, който казва, че прѣди 80 години българскитѣ гагаузи били по-многобройни. Както и да се рѣши този въпросъ, фактъ е, че освѣнъ гагаузитѣ и гърцитѣ въ речената область останалото население не е старовр҄ѣмско.

Гърцитѣ по Варненско сж старовр҄ѣмски жители. Тѣ въ гр. Варна се изчисляватъ на 4670 души. Отъ селата чисто гръцки сж: Бѣла, Курукьой и Джевизли; освѣнъ това гърци има въ Тъптъкъ ($^3/_4$ отъ населението сж гърци), въ Козлуджа (44 души), въ Кестричъ (53 души, останалитѣ жители сж гагаузи) и въ Еникьой (36 души). Само гърцитѣ въ Карахюсеинъ (половината гърци, половината гагаузи) сж прѣселени отъ Одринско прѣзъ 1829.

Забѣлѣжително е, че у делиорманскитѣ турци, споредъ г. К. Шкорпила, който е кръстосалъ на нѣколко пжти Делиормана и е ималъ случай и по-довѣрчиво да говори съ турското население, имало прѣдание, че тѣ сж стари жители, че не сж дошли отъ Мала Азия, каквито били споредъ тѣхъ турцитѣ въ Тузлука, но че отъ край врѣме прадѣдитѣ имъ се знаели за мѣстни жители. Въ това прѣдание тѣ дълбоко вѣрвали. Фактъ е, че делиорманскитѣ турци се отличаватъ по типа си и по нарѣчие отъ тузлушкитѣ. Тѣ минаватъ у българското население и подъ особено име

„гаджали“. Реченото прѣдание може да е слѣдствие на обстоятелството, че турското население въ Делиормана ще да е по-старо, отколкото другото въ Тузлука, Герлово и по Балкана, а може би сѫщеврѣменно защото най-голѣма часть отъ старото българско население въ Делиормана ще да се е потурчила още прѣзъ XV и XVI в. Господинъ Шкорпилъ напротивъ, както се спомена, се догажда за съвсѣмъ друга причина на сѫщото прѣдание.

И въ областьта, що лежи южно отъ провадийската долина, по която минава желѣзницата, дори до Камчията отъ една страна и Провадийския балкански проходъ и морето отъ друга (освѣнъ гдѣто въ с. Гебедже (Бѣлево) и въ съсѣдното Дерекьой има малки останки отъ старо ерлийско българско население, сходно по носия и говоръ съ онова по провадийскитѣ Съртове) въ всички села намираме или турци или разни българи-прѣселенци, било отъ близкитѣ балкански села като Еркечъ и Гулица, било отъ други страни, както ще се укаже по-долу. Тепърва като вървимъ западно отъ Провадийския проходъ къмъ Прѣславъ, Шуменъ, Попово и Разградъ, намираме тукъ-тамѣ стари български села, които повече зачестятъ кждѣ Търновско и Русчушко до Янтра. Сѣверно отъ Разградъ въ Кеменларско и Тутраканско старитѣ села сж съвсѣмъ малко, и главниятъ български елементъ и тукъ пакъ е прѣселнишки — най-вече балканджийски. Прѣзъ Янтра на западъ старото българско полско население тъй сжщо не е многобройно, па изобщо тукъ страната е съвсѣмъ слабо населена, турскиятъ елементъ почти се губи, а прѣселенцитѣ сж, колкото ги има, съ малки изключения, все отъ Балкана. Послѣднитѣ отъ Ловченско и Севлиевско накъмъ Дунава така сж взели върхъ, че диритѣ на стария елементъ вече, както ще се укаже по-долу, сж много слаби.

Слѣдъ горѣизложеното ясно става, доколко би се излъгалъ човѣкъ по численостьта на българското население въ сѣвероизточна България, каквато е показана и въ първото прѣброяване отъ 1881 година, ако би смѣталъ това население за старо въ тая область или съ други думи, ако не би се водила смѣтка за новия български елементъ, който не отъ давна тукъ е заселенъ. И наистина, ако слѣдъ първото прѣброяване възбуди учудване фактътъ, че процентътъ на българското население е спадналъ почти въ всичкитѣ сѣвероизточни окрѫзи до такива малки размѣри, колко би трѣбвало повече да се чудимъ прѣдъ факта, че и отъ това българско население по-голѣмата часть не принадлежи на староврѣмскитѣ тукъ обитатели, а на ново, придошло население, слѣдъ като старото се е прѣмахнало, както се каза по-горѣ.

По-долу ще посоча поименно, въ кои села отъ сѣверо-източна България можахъ да установя старобългарско население, а при туй ще укажа отъ гдѣ и отъ кога произхожда по-новото българско население. Даннитѣ, които привождамъ по-долу, азъ съмъ ги събиралъ самичъкъ на своитѣ пѫтувания по България. Разбира се, че тукъ-тамъ може да се укажатъ и грѣшки, което не ще бѫде чудно, ако се вземе въ внимание, че въ тая работа азъ не съмъ ималъ на рѫка никакви помагала отъ тоя родъ, но че е трѣбвало всичко самъ да градя отъ основа. Нашата статистика и сега не слѣди постояннитѣ прѣселения на българския елементъ, що иде отъ Турция въ напуцанитѣ турски земи въ сѣвероизточна България, а колкото за прѣселенията, станали прѣзъ руската окупация и по-прѣди, въ турско врѣме, не ще и дума, че нищо до сега официялно не е изслѣдвано и публикувано. Затова моитѣ данни не ще да сѫ и пълни, но при все туй, като за първъ пѫть, тѣ немалко освѣтляватъ откъмъ тая страна сегашния

съставъ на българското население въ сѣвероизточна България.

Тукъ трѣбва да обясня, какъ установявахъ, въ кои мѣста населението е старо, и въ кои ново. Прѣди всичко на туй спомага самата традиция у народа, която най-малко до два вѣка назадъ е още твърдѣ жива. Разбира се, че главно туй се отнася до селата. Селянитѣ, които отъ дѣди и прадѣди се знаятъ за мѣстни жители въ селото си (безъ огледъ, че това подирното често пѫти се е мѣстило на малки разстояния, или е било разтуряно, горѣло и сетнѣ пакъ се съвзимало), се наричатъ „стари“ или „вехти“ още и по турски „ерлии“, или „ераньовци“, и подъ това име минаватъ тѣ и у своитѣ съсѣди. Напротивъ „пришелцитѣ“ обикновено си знаятъ по прѣдание, че сѫ прѣселени отъ нѣкждѣ, а въ много случаи помнятъ дори и мѣстото, отъ гдѣто сѫ дошли. Споредъ това тѣ се наричатъ ту ‚балканджии‘, ‚балканци‘ или ‚планинци‘ още и ‚горненци‘, ако сѫ заселени въ полето отъ ‚Балкана‘ сир. отъ Стара Планина и срѣдна Гора, ту пъкъ се казватъ: ‚отвждешни‘ или ‚отейовчани‘, ‚отеюзлии‘ (отъ турската дума отѐюз = оттатъшенъ) или ‚тракийци‘, или пъкъ ‚одринци‘ (отъ Одринско) или ‚главанци‘ (отъ селото Главанъ въ Каваклийско), или ‚ямболци‘, ‚загорци‘ и пр. — Ала народното прѣдание за по-стари врѣмена не е винаги сигурна посока, а често и лицето, отъ което човѣкъ черпи свѣдѣния, може да е злѣ упжтено или пъкъ, отъ желание да угоди, безъ да знае сигурно, невѣрно казва. За това традицията считахъ само като второстепененъ бѣлѣгъ за провѣрка на узнатото по другъ, по-сигуренъ способъ — именно по нарѣчието и по облѣклото, и то главно облѣклото на женитѣ. За подирното ще кажа, че то прѣдставя тъкмо въ сѣвероизточна България твърдѣ сигуренъ бѣлѣгъ, по

който може се позна, дали населението е мѣстно или прѣселено отъ нѣкждѣ. Когато на 1897 год. първъ пжть пжтувахъ по Варненско и Провадийско, забѣлѣжихъ у женитѣ по селата главно два вида облѣкло: едни носѣха ‚сукманъ‘, цѣла дрѣха отъ вълнено домашно сукно, а други пъкъ вмѣсто сукманъ двѣ прѣстилки, прѣпасани отъ прѣдъ и отъ задъ върху ризата. Като наблюдавахъ тия два типа носия, безъ огледъ къмъ малкитѣ промѣни въ тѣхния изгледъ (прѣстилкитѣ биватъ по-къси и по-дълги, повече или помалко набрани, биватъ черни, сини или пъстри; сукманитѣ тъй сжщо биватъ по-широки и по-тѣсни, черни и сини и пр.) и се вслушвахъ и въ говора на лицата, забѣлѣжихъ важенъ съвпадежъ: членната форма на м. р. ед. ч. у тия, що носѣха прѣстилки, наричани споредъ различната имъ форма и боя съ разни названия (вж. по-долу), по цѣла сѣвероизточна България окончава на *-о*, когато ударението пада на послѣдния слогъ, напр. градо̀, и на *-у* (или близу до *у* — между *о* и *у*), когато ударението не пада на края, напр. во̀лу, чиля̀ку, ко̀ню и пр. Напротивъ у всички други, у които не е приета речената женска носия, вмѣсто която се явява само една съшита дрѣха, именно тъй нареченията сукманъ въ разни форми или пъкъ само фуста (отъ пояса на долу), се говори членна форма мжж. родъ единств. число съ окончание на *-ът* (съ ударение и безъ ударение на края) или пъкъ, въ по-рѣдки случаи, безъ *-т* — само на *-ъ*, напр. градъ̀т, во̀лът или градъ̀(т) — во̀лъ(т). Тия два етнографични бѣлѣга азъ провѣрявахъ винаги и съ помощьта на мѣстната традиция у населението и винаги въ резултатъ се указваше, че реченитѣ два бѣлѣга се схождатъ. Излѣзе най-сетнѣ, че само старото население въ източна крайдунавска България говори членъ *-о(у)* и че само женитѣ на това население носятъ вмѣсто сукманъ

двѣ прѣстилки (пещемаль, кърленка и пр.). Другото население произхожда или отъ Балкана (Стара планина) или отъ Тракия, а въ рѣдки случаи и отксждѣ западна България — сѣверна и южна. Балканджийското население тъй сжщо се разпознава както помежду си така и отъ тракийското по отдѣлни части на облѣклото и по нарѣчието. Различаватъ се по нѣколко отдѣлни нарѣчия балканджийски и сжщо тъй нѣколко нарѣчия тракийски или, както инакъ можемъ да ги наречемъ, „рупски" нарѣчия, като причисляваме къмъ балканджиитѣ и българското население по южнитѣ поли на Балкана включително съ Сливенско и Ямболско. Спрѣмо балканскитѣ и рупскитѣ нарѣчия има нарѣчието на старото източно-крайдунавско българско население освѣнъ речената членна форма на *-ð(у)* и други свои второстепенни отлики. Това нарѣчие, което азъ за отличие накратко ще нарека *о*-нарѣчие (споредъ членната форма на *-о*), и всички други източнобългарски нарѣчия, които можемъ да наречемъ съ едно име *ът*-нарѣчие и които заедно съ о-нарѣчие образуватъ източната половина на българския езикъ, азъ подробно описахъ въ съчинението си „Das Ostbulgarische" (издание на Виенската Академия на наукитѣ, 1902 г.). За нашата задача тукъ не е потрѣбно за сега да се впускамъ въ по-голѣми подробности върху главнитѣ характерни свойщини на *о*-нарѣчие както и на *ъ(т)*-нарѣчие. По-долу ще се споменатъ при описанието на отдѣлнитѣ стари и нови поселения въ сѣвероизточна България нѣкои говорни (диялектични) отлики, по които самиятъ народъ лесно разпознава различнитѣ колонисти отъ Балкана и Тракия.

Трѣбва да спомена, че балканджиитѣ, които сж твърдѣ многобройни особено отъ Шуменско на западъ, именно въ Разградския окржгъ и въ Русчушкия и нататъкъ прѣзъ Янтра, минаватъ у старото население и подъ име ‚черни'

българи или ‚чернитѣ'; това име се отнася къмъ черната боя на дрѣхитѣ, главно у мѫжетѣ, докато старото източно крайдунавско население, специялно мѫжското, не е носило, па и сега по нѣкои мѣста не носи черни, а бѣли гащи, досущъ както и въ западна България: ‚черно-дрѣшковци' сѫ именно все балканджии, а по полето сѫ били ‚бѣлодрѣшковци'. Балканджиитѣ минаватъ за по-развити хора и по-силни въ економично отношение, и тѣ малко съ насмѣшка тукъ-тамѣ се отнасятъ къмъ заваренитѣ ‚вехти' или ‚ерлии' българи, които си иматъ и едно доста загатно име ‚хърцòи' или ‚ърцòи' (единств. хърцòй, мъж. р., хърцòйка ж. р.) У балканджиитѣ и гражданитѣ ‚хърцой' се схваща съ значение на: „простъ човѣкъ“ „простъ селачанинъ“ „дебелакъ“ и пр., и въ такъвъ смисълъ често се употрѣбя: „оставѝ го, бре, тозъ хърцòй!“, именно досущъ тъй, както се употрѣбя въ западна България името шопъ. Ала както тази дума не ще да има нищо общо съ обидното значение, което и се придава сега, така е именно и съ думата хърцòй, защото самото старо население се нарича съ това име. Азъ чувахъ самъ, какъ селяни въ източна България сами се казватъ хърцои, а женитѣ си хърцойки; „ние хърцòйкитѣ не го тенѝмъ на тèнко“ — казваше една булка въ Бѣла (Рушчуш. ок.) въ смисълъ, че не сѫ привикнали на удобства и разкошъ. Отъ Черно Море до Янтра и отъ часть прѣзъ Янтра въ Свищовско, до кѫдѣто достига сега о-нарѣчие, именно само хърцоитѣ говорятъ това нарѣчие. Ала името хърцой се знае и по-нататъкъ: въ Свищовско и Никополско ‚полянцитѣ', които по нарѣчие вече сѫ повлияни отъ балканджиитѣ, но които инакъ сѫ останки отъ старото източно българско население край Дунава, се наричатъ хърцои. Като се иде отъ Никополь къмъ Плѣвенъ, при селото Мечка прѣстаятъ ‚хърцоитѣ' и захващатъ ‚шопитѣ'.

Хърцойскиятъ елементъ, говорещецъ о-нарѣчие, трѣбва да се е простиралъ по крайдунавска България отъ Черно Море най-малко до р. Искъръ, а може би и по-назападъ. Казватъ, че името хърцой било познато и въ Видинско. Колкото се отнася до облѣклото, пакъ само хърцоитѣ въ източна България носятъ характернитѣ двѣ прѣстилки вмѣсто сукманъ. Забѣлѣжително е, че тоя типъ носия, който до Янтра минава само подъ име ‚пещемаль‘ и ‚кърленка‘, а въ Свищовско и Ловчанско освѣнъ подъ име пещемаль още и подъ име тъкменикъ и вълненикъ (споредъ боята, платното и направата), се простира по дунавската равнина на западъ далечъ прѣко границата на хърцоитѣ, именно по Врачанско, Бѣлослатинско, Ломско и Видинско дори до сръбската граница.

Забѣлѣжително е по въпроса за нѣкогашното разпространение на хърцойското крайдунавско население накъмъ западъ обстоятелството, че прѣзъ Искъра у шопитѣ по Врачанско, Бѣлослатинско и Раховско и въ една часть отъ Ломско именно у ‚полянцитѣ‘ не само старата носия, мѫжска и женска, напълно се схожда съ носията на хърцоитѣ отъ източна крайдунавска България, но тукъ и членната форма у старото население окончава на *-о*. Изглежда, като сѫдимъ по старата носия на полянцитѣ въ Ломско и Видинско, които не говорятъ членъ на *-о*, като че ли въ по̀-старо врѣме и тукъ да е окончавала членната форма на *-о*(т) и че отъ страна на едно друго западно българско нарѣчие, именно това, що се простира отъ Брѣзникъ—Трънъ та дори до Бѣлоградчикъ и на долу прѣзъ Враня—Лѣсковецъ до Куманово—Скопье, да е повлияло тукъ върху старото нарѣчие на поланцитѣ. Ала както и да се разрѣши този въпросъ, фактъ е, че двѣтѣ прѣстилки подъ име ‚вълненикъ‘ или ‚завеска‘ (вж. по-долу у Шуменскитѣ хърцои ‚завишка‘,

,завеска') се носятъ и по западна крайдунавска България. И тукъ у полянцитѣ зимѣ-лѣтѣ жената правилно носи вълненикъ, докато пò на югъ, въ планинскитѣ мѣста, напротивъ се носи зимѣ-лѣтѣ сукманъ. По полето въ Берковишка и Кутловишка (Фердинандска) околия, гдѣто вълненицитѣ сѫ много кѫси, както и по Никополско, сукманъ женитѣ носятъ зимѣ, ала само у дома, а щомъ жената тръгне да иде нѣкѫдѣ — облича вече прѣстилката и завеската (виж. Д. Мариновъ, Жива старина II. 53). Очевидно е, че сукманътъ тукъ е нова носия, приета отъ балканджиитѣ, защото по планинскитѣ мѣста на Берковишката, Кутловишката и отчасти на Врачанската околия зимѣ и лѣтѣ се носи само сукманъ. Наопаки въ полето накъмъ Дунава вече въ Кутловишко и Ломско зимѣ и лѣтѣ се носи само вълненикъ, а сукманъ не се носи. Сѫщо така и по Раховско, Бѣлослатинско и Вратчанско (накъмъ изтокъ) се носятъ само вълненици (повечето тъмно-червени). Въ Видинско и Кулско по полето селянката много рѣдко носи сукманъ и то зимно врѣме (ц. д. 35, 39). Въ Бѣлоградчишко напротивъ зимѣ „женитѣ обличатъ върху ризата сукманъ", черенъ, нашаренъ съ червени и сини гайтани (ц. д. 43).

Тамъ, гдѣто въ западна крайдунавска България изключително владѣе вълненикътъ или завеската у женитѣ, у мѫжетѣ тъй сѫщо се явяватъ бѣлитѣ, тѣсни абени гащи, наричани ,беневрѐци' (още и ,бреневрѐци' и ,бърневѐци') като стара обща носия, досущъ както е било нѣкога и у източнитѣ хърцои (вж. пò-долу) и както е и у шопитѣ сега по Софийско. Разнитѣ широки гащи (наричани шалвари, димии, потуре и ,патуре', повече отъ черенъ, порѣдко и отъ бѣлъ шаякъ — аба) напротивъ сѫ балканджийска дрѣха и тукъ, както е изобщо у балканджиитѣ по източна България. Споредъ мѫжската носия съ огледъ

къмъ формата на гащитѣ можемъ полянцитѣ и планинцитѣ въ западна България добрѣ да различимъ, както наистина и у самия народъ се различаватъ, като се наричатъ еднитѣ ,беневрѐчане' а другитѣ ,шалвара̀не'. И тази раздѣла съотвѣтствува на нѣкогашната мѫжска носия у планинцитѣ отъ една страна и у полянцитѣ-хърцои, отъ друга въ сѣверо-източна България. У Маринова (ц. д. 31) се споменува и третя главна мѫжска носия отъ по-старо врѣме, споредъ която една часть отъ населението се наричало ,орляци' сир. облѣчени съ дълги дрѣхи (,глухчета'), на които „крайоветѣ се развѣвали като крила на орела". Ала това означение не е важно, а второстепенно, защото и у други области връхната дрѣха е имала и има ,клинове' отзадъ, та двѣтѣ крила на дрѣхата стърчатъ отъ страни поиздигнати, именно диверегентно отъ боковетѣ. Такъвъ кроежъ има и у Софийскитѣ шопи, а имало го е и у хърцоитѣ (вж. по-долу). — Освѣнъ беневрецитѣ и вълненика въ крайдунавска западна България сѫ спазени и други дрѣхи отъ старата мѫжска и женска носия, каквато отъ часть се спазва до днесъ въ сѣверо-източна България и у хърцоитѣ (вж по̀-долу), напр. клашнѝкъ, дора̀мче, дола̀ктаникъ, къса̀че, елѐче, о̀пасъ. Клашникътъ бива само дълга, абена, бѣла дрѣха съ рѫкави, та не бива клашникътъ да се смѣсва съ късàкъ и долàктаникъ, както е у Маринова (ц. д. 13, 27).

Интересно е, че една часть отъ говорещитѣ *о*-нарѣчие хърцои се указва сега настанена по югоизточна България, именно по политѣ на Айтоския и Карнобатския Балканъ та на югъ по Странджа накъмъ Одринъ. Тоя незабѣлѣзанъ до сега фактъ можахъ да установя надъ всѣко всѣко съмнѣние главно възъ основа на нарѣчието, което говорятъ тъй нареченитѣ ,загорци' въ реченитѣ области на юго-източна България. Извѣстно бѣше

по-прѣди само, че по Странджа живѣятъ ‚рупци'.[1]) Когато на 1897 година тръгнахъ отъ Бургасъ на югъ да изучвамъ българския езикъ по тамкашнитѣ села, узнахъ, че тѣзи подирнитѣ се дѣлятъ споредъ жителитѣ, които ги населяватъ, на ‚рупски' и ‚загорски'. Извѣстно е, че ‚загорци' въ южна България се казватъ обикновено жителитѣ отъ сѣверна България, особено полскитѣ работници, които по жетва слазятъ отъ Балкана въ тракийското поле (вж. и Иречекъ, Княж. Бълг., бъл. прѣв. 65—66), ала за ‚загорцитѣ' въ Бургаския окржгъ, които тъкмо минаватъ тукъ за ‚стари' жители, не се знаеше до сега, да сж дошли отъ сѣверна България, а обикновено се мислѣше, че тѣ произхождатъ откждѣ Стара-Загора, тъй като наистина особено около Бургасъ има доста нови поселения отъ „Загорско и Чирпанско" (вж. Иречекъ, Cesty, 575, бълг. прѣв. 783). Ала вече въ първото село, гдѣто се срѣщнахъ съ тия ‚загорци', именно въ Мехмечкьой, веднага се убѣдихъ по нарѣчието, което говорятъ, че тѣ ще да сж прѣселенци откъмъ Шуменско и Провадийско. Като главенъ бѣлѣгъ и тукъ се явява членната форма мжж. родъ ед. ч., която окончава на *-ð(-y)*, докато тя у ‚рупцитѣ' винаги окончава само на *-ъ(т)*. Носията у тѣзи подирнитѣ, именно у женитѣ, и тукъ се различава отъ носията на загорцитѣ, ала загорската женска носия вече не запазва споменатитѣ най-характерни свои форми, чрѣзъ които тъй лесно се разпознаватъ хърцойкитѣ въ сѣвероизточна България. — Като пжтувахъ нататъкъ по селата по тъй наречената Хасекия, привикнахъ и по много други бѣлѣзи да различавамъ рупци отъ загорци и можахъ най-сетнѣ точно да опрѣдѣля границитѣ, до кждѣто се простиратъ загорцитѣ. Отъ положението, което заематъ тѣ спрѣмо

[1]) Вж. и Наука II. 463, въ статията на П. Р. Славейковъ: Рупското и Рупаланското българско население.

рупцитѣ, явно се вижда, че тѣ сѫ пришелци откъмъ сѣверъ, които се втурнали навѫтрѣ въ областьта на рупцитѣ, като заели само краищата на край-морската рупска область, докато пó накъмъ западъ, въ посока къмъ Одринъ, отъ гдѣто, види се, старото рупско население отдавна се е издигало, успѣли като клинъ да се вмъкнатъ много пò на югъ, приблизително до самия Одринъ. И тъй южно отъ Бургасъ веднага слѣдъ Мехмечкьой, гдѣто живѣятъ загорци и до 30-тина кѫщи новопрѣселени рупци отъ Малко-Търновско, накъмъ югъ дохожда вече рупското село Сарѫ-Муса, а загорско се явява само селото св. Никола накъмъ изтокъ, на морския брѣгъ. Рупски села сѫ и Аланкайрякъ, Пан(и)чарево, Кайряккьой, Кърхарманъ и Урумкьой. Тукъ прѣстаятъ рупцитѣ и захващатъ пакъ „загорци"; именно загорски села сѫ: Българско Алагюнъ, Карабунаръ, Русокастро, Келешкьой, Орханкьой, Якезли, Беймахле, Кайнарджа, Дюлгерли, Гергебунаръ (било черкезко и сега заселено съ загорци, тъй наречени „тронки" отъ Ковчазъ), Мадлешъ, Коджабукъ, Дольо Алмали, Горньо Алмали, Джемеренъ и Факия. И тъй границата по Бургаския окрѫгъ между рупци и загорци върви, като захваща подъ св. Никола, между Мехмечкьой и Сарѫ-Муса та подъ Дюлгерли и Джемеренъ, източно отъ Бълг. Алагюнъ, та на югъ прѣзъ турската граница прѣко Гьок-тепè на Ковчазъ и отъ тукъ на югъ между Лозенградъ (Кърккилисè) и Салйоглу къмъ Хавса. Тъй като твърдо бѣхъ увѣренъ, какво загорцитѣ въ Бургаския окрѫгъ произхождатъ отъ сѣверо-източна България и понеже тѣ сѫ могли да дойдатъ отъ тамъ прѣзъ главнитѣ балкански проходи при Ченге и Ришъ, прѣдполагахъ, че и по политѣ на Айтоския и Карнобатския Балканъ може

да има сжщо такива ‚загорци‘. Съ тази цѣль прѣдприехъ една обиколка отъ Айтосъ по подножието на Стара-Планина накъмъ западъ. И наистина въ старото българско село Врѣсово, заобиколено отвредъ съ турски села, населението по нарѣчие се указа съвсѣмъ сродно на хърцойското въ Провадийско—Шуменско. По Айтоския Балканъ, колкото има още стари български села, все се числятъ по говоръ къмъ „загорскитѣ“, а именно Кьопекли (около 50 кжщи българи и 40 к. турци), Терджуменъ, и Малко-Ченге. И въ самия Айтосъ се говори *о*-нарѣчие. Къмъ загорскитѣ села се числятъ на югъ отъ Айтосъ още Буюкли, Кръстина, Тастепе, Пирне, Кючукъ-Аланъ и Кадъкьой (Другитѣ български села отъ Айтоската околия, а именно Азапли, Джеферли, Капуджиккьой, Кавакмахле, Карасарли и Марково сж ново заселени отъ пришелци откждѣ Чирпанско, Старо-Загорско и др.) Сжщото констатирахъ подирѣ и въ селото Прилѣпъ, което се намира на прохода, що води къмъ Ришъ, сетнѣ въ селата Подвисъ, Босилково, Комарево, Костенъ, Гердели, Кадъкьой, Сигменъ, Ахмачево, Телялкьой, Аладагли, Докузекь, и Турско Бейкьой. И въ самия Карнобатъ, както и въ Айтосъ, се говори *о*-нарѣчие. По-нови прѣселенци отъ разни страни на Тракия сж жителитѣ по другитѣ български села на Карнобатската околия: Абдалкьой, Куруджиево, Пашакьой (смѣсено съ турци), Късъмчево, Сунгурларе, Балабанчево, Енимахле, Инджекьой, Еникьой, Санджикларе, Фердинандово, Тарашкьой, Янъкъ, Балабанлари, Барганли, Дуваларе, Исмаилфакъ, Куркуджа, Джумалй, Харманкъръ, Букюрджелй, Евренлй, Иситлй, Кулазлй, Каладжиларе. Като се вземе прѣдъ видъ, че и въ съсѣднитѣ на Карнобатско балкански села Каябашъ, Медвенъ, Градецъ па и въ сама Жеравна

владѣе въ главни черти все *о*-нарѣчие (поне членната форма м. р. ед. ч. тукъ окончава на *-о*), хубаво се спазва непрѣкѫснатата свръзка между ,загорцитѣ' отъ югъ и сѣверъ прѣзъ самия Балканъ. — Че ,загорцитѣ' нѣматъ нищо общо съ населението, което произхожда откѫмъ Старо-Загорско, вижда се ясно и отъ факта, че границата на тѣхния говоръ минава източно отъ Сливенъ — Ямболъ и Къзълъ-Агачъ къмъ Одринъ. Въ равнината южно отъ Карнобатско нѣма загорски населения, па изобщо тѣ сѫ рѣдки и пó на югъ.

Кога сѫ минали загорцитѣ прѣзъ Балкана въ източна Тракия, не може сега точно да се установи. Но тъкмо защото у самитѣ тѣхъ традицията за дохождането имъ отъ сѣверъ е вече затъмнена, забравена, трѣбва да заключимъ, че то ще да е станало доста отколѣ, най-малко прѣзъ първата половина на по-миналия вѣкъ. Много е вѣроятно, че тая емиграция на югъ да е въ свръзка съ потурчването на Тузлука, Герлово и източно-балканскитѣ села, за които се говори вече. Съ това би се съгласявало и онуй прѣдание, отбѣлѣзано отъ Иречека въ Девня, което се спомена по-горѣ. — Възможно е, че по-обстойни изслѣдвания ще откриятъ още нѣкои слѣди отъ стари прѣдания у нашитѣ загорци въ южна България за тѣхното дохождане въ тая страна. Моитѣ разпитвания съ тая цѣль останаха безъ сѫщественъ резултатъ. Знае се само, че въ старо врѣме сѫ се прѣселвали отъ Стара планина въ Тракия, ала положителни данни не се помнятъ. Че отъ Котелъ сѫ слизали овчари въ Тракийско, за това нѣма съмнѣние. Така въ село Карабунаръ (Бургас. окр.) на гробищата намѣрихъ камъкъ съ по-старъ надписъ: „(по)мени г(оспод)и ра(ба) твоего Сто(я)на, младенецъ ѡт Котилъ ва лето ҂аѱѻз“ (=1776). И друга надгробна плоча, която намѣ-

рихъ въ двора на една кѫща и която била дигната отъ единъ гробъ въ полето, споменува пакъ котленецъ: „Помени господи раби твое Дечѹ ωт Котль вь лѣто ѧωкд“ (=1824).

Нека още да забѣлѣжимъ, че нашитѣ загорци помежду си минаватъ и подъ други, мѣстни названия. Така карабунарци наричатъ загорцитѣ отъ Алагюнъ ‚калмӳци‘, ужъ защото казватъ „к̕е ида“ (к̕е е прието тукъ отъ съсѣдното рупско к̕е-нарѣчие). Отъ Карабунаръ, идейки откъмъ Алагюнъ, захваща именно да се казва „ше и́дъ“, „ш’ и́дъ“, както се говори и въ Русокастро и др. На загорцитѣ откъмъ Ковчасъ и Алагюнъ казватъ още ‚тронк̕и‘ и ‚тронковци‘ (отъ думата „тронка“ = трохичка, малко). Българитѣ отъ Казанлъшко казватъ на българитѣ отъ Русокастро и Карабунаръ ‚загорци‘, ала и тѣзи подирнитѣ наричатъ първитѣ съ сѫщото име.

Отъ загорцитѣ, за които по-горѣ стана дума, има сега прѣселени пакъ назадъ въ сѣвероизточна България въ слѣдствие на руско-турскитѣ войни, както ще се посочи по-долу.

Българското население въ сѣвероизточна България състои, както се обясни по-горѣ, отъ старо население и нови пришелци. Старо население въ равнината сѫ само тъй нареченитѣ хърцои, които минаватъ понѣкждѣ още и подъ име полянци, докато пришелцитѣ сѫ прѣимуществено отъ Балкана (Стара Планина) та се казватъ балканджии (балканци, планинци), и отвѫдъ Балкана — отъ Тракия: тракийци или отвѫдешни.

Прѣди да прѣминемъ къмъ останкитѣ отъ старото население на източна крайдунавска България, именно къмъ хърцоитѣ и придошлитѣ къмъ тѣхъ многобройни [illegible]чи и тракийци, трѣбва да се поспремъ

малко повече при тѣзи три главни елемента, отъ които състои българското население въ сѣвероизточна България.

Балканджиитѣ (планинцитѣ).

Въ самия Балканъ и по сѣвернитѣ му поли балканджиитѣ се знаятъ за староврѣмско население. И тукъ има понѣкждѣ мѣстни прѣдания за прѣселенци отъ други страни, ала тия прѣдания не се отнасятъ направо до нѣкои отъ жителитѣ въ Балкана. Че Балканътъ ще да е далъ прибѣжище на много бѣжанци откъмъ сѣверъ и още повече откъмъ югъ, именно отъ Тракия, прѣзъ врѣме на турското иго и главно прѣзъ периода на турското завоевание на България, е твърдѣ вѣроятно. И по мнѣнието на Ирсчека, както се спомена, Балканътъ надали ще да е билъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове тъй гжсто населенъ, както е сега. За многочислени прѣселенци тукъ отъ Тракия, гдѣто прѣди падането на България ще да е владѣлъ по полето главно рупскиятъ български елементъ, може да се заключи и по нарѣчието на балканджиитѣ, което съдържа доста рупски елементи и което главно се схожда съ рупскитѣ говори относително членната форма м. р., що окончава навредъ по Балкана на *-ъ(т)*.

Балканджиитѣ помежду си не се различаватъ толкова по носията си колкото по разнитѣ си говори. Главно съ огледъ къмъ тѣзи подирнитѣ тѣ могатъ се раздѣли на нѣколко групи. Тукъ накратко ще характеризувамъ тия групи, като ще посоча и главнитѣ отлики на народната носия. Ще почнемъ отъ източния край на Балкана и ще вървимъ редомъ накъмъ западъ.

1. Еркѐчани и гулѝчани. Недалечъ отъ Черно море срѣдъ Стара планина има двѣ голѣми стари български села по име Еркѐчъ и Гулѝца. Отъ селото

Еркечъ, което се пада въ източния ‚Айтоски Балканъ‘, Гулица се намира около десетина километра по насѣверъ, източно отъ ‚Гулишкия проходъ‘, надъ горното течение на тъй нареченатѫ Суха Камчия или Чифте-дерѐ. И двѣтѣ села сѫ твърдѣ старовремски; тѣ сѫ били привилегирувани съ султански фермани, които били нѣколко пѫти подновявани. По казването на учителя Петъръ Линчовъ въ Айтосъ, който е родомъ отъ Еркечъ, единъ такъвъ султански ферманъ се намиралъ сега у нѣкой си Доброевъ, секретарь (?) въ Бургасъ. Еркечани и гуличани били ‚дервентаджии‘, пазили сѫ балканския проходъ при Бѣла рѣка (‚Ак-дере-боазъ‘, сир. Гулишкия проходъ). Всичкиятъ имъ данъкъ едно врѣме състоялъ въ една кола дърва, едно кило ечмикъ и една кокошка. Прѣди 70 години имъ се отнели тѣзи правдини. Тѣ не скланяли и много се противили, но нѣмало какво да правятъ. Еркечани и гуличани се отличаватъ между другитѣ балканджии по говора си, по носията си, а донѣйдѣ и по своята вънкашность. Еркечани и гуличани именно сѫ повечето едри, високи, а при туй тѣ сѫ извѣстни навредъ и като твърдѣ хитри, опорити, смѣли и прѣдприемчиви хора. Поради тия свои качества и главно поради своята си физична здравина тѣ сѫ извънредно добри колонизатори. Въ течение приблизително на едно столѣтие Еркечъ и Гулица сѫ успѣли да населятъ съ свои хора голѣма часть отъ сѣверна черноморска България, както ще видимъ по-сетнѣ. И двѣтѣ села, Еркечъ и Гулица, били ‚едно врѣме‘ много голѣми, имали сѫ по 600—700 кѫщи, но откакъ взели да се изселватъ отъ тѣхъ, числото на жителитѣ намалѣло, ала при все туй тѣ и сега не сѫ малки села (споредъ прѣброяването отъ 1893 г. въ Еркечъ е имало 175 кѫщи съ 1141 д. ж. Гулица — 140 к. съ 1035 д. ж.). Разселването

отъ тия двѣ села въ равнитѣ мѣста по долня Камчия, по Варненско и Добруджата е захванало постепенно отъ началото на миналия вѣкъ и незабѣлѣзано и сега още трае. Ала въ най-голѣмо количество се дигнало населението отъ Еркечъ и Гулица прѣзъ врѣме на руско-турската война на 1828 год., и отъ това врѣме датуватъ повечето еркешки и гулишки колонии по казанитѣ области. Стари хора въ с. Авренъ (Варнен. ок.), което е заселено отъ Еркечъ и Гулица, ми разказваха, че нѣколко години прѣди реченатa война турцитѣ направили голѣмъ ‚зулумъ‘ въ Еркечъ, поради което населението едвамъ дочакало рускитѣ войски, а сетнѣ вече, като взели руситѣ да се връщатъ, повечето отъ селянитѣ потеглили подирѣ имъ и нѣкои само стигнали въ Русия, та па се върнали назадъ, а другитѣ заседнали по запустѣлитѣ села по Добруджата и Варненско, гдѣто заварили. Причината за станалия зулумъ въ Еркечъ споредъ прѣданието ето какъ се помни: „Момчето на нѣкой си Узунъ Конда било у единъ турчинъ овчарче. Ималъ и турчинътъ момчета, па се сбрали и други момчета да играятъ и най-сетнѣ набили хубаво овчарчето. Пъкъ то рекло тогизъ: ‚вие ни биете, ами ще доде московеца, та ще ви земнемъ всичкото‘. Питали го, кой дума, гдѣто ще доде москóва. То кáзало първомъ: ‚майкини хортуватъ си тъй‘, а сетнѣ научили го, та казало ‚кака ми каза‘. Викали кака му — то било момиче — и показало момичето: ‚азъ казахъ, чувамъ тъй‘. Тогизъ фанали да колятъ: поповетѣ напрѣдъ заклáли, сетнѣ буруджията (?), ала и него като заклали, ‚станало затъмнение‘ и тѣ спрѣли да колятъ“.

Между еркечани и гуличани нѣма видна разлика въ говора и въ носията имъ, и за това тѣ обикновено минаватъ между другото българско население подъ едно име: „еркѐчани“ или „еркѐчка чѐрга“. Казватъ ги още и

„вȁйковци“ и „вȁйковчани“, понеже говорятъ „ва“ и „вѫ“ (вм. „бре“, „бе“, „ба“) нпр. „ȍти ва?“ (= защо бе?).[1])

Една отъ най-главнитѣ особности на еркечкото нарѣчие (подъ „еркечко“ ще разбираме и гулишкото нарѣчие), спазена отъ старо врѣме единствено въ него нарѣчие, то е отѣгането на гласнитѣ, когато сѫ подъ ударение (ударена дължина на гласнитѣ). Поради тая особность еркечанинътъ, когато говори, нѣкои гласни така отѣга, като при туй и извишава гласътъ, че говоренето му прилича, сѣкашъ, на пѣене. Друга важна особность въ произношението на гласнитѣ състои въ това, че изобщо тѣ, а най-вече гласната *а*, се произнасятъ при много слабо отваряне на устата — ‚затворено‘, така че *а* се чува като звукъ между нашето отворено *а* и между *о*. Ако това *а* отбѣлѣжимъ съ å, а дължината съ ˉ и мекостьта на съгласнитѣ съ ʹ, тогава ще можемъ прѣда изречението: „старата хубаво гледа дѣцата“ по еркечки говоръ така: „ст̄åрåтå хуб’вŏ гл’ēдå д’ецā̊тå. ‚Затвореното‘ произношение на гласнитѣ у еркечанитѣ сѫ забѣлѣжили и прости, ала наблюдателни хора отъ народа, които познаватъ еркечанитѣ. Така единъ казваше за тѣхъ: „ха, ония ли въ Авренъ, гдѣто говорятъ съ стиснати зѫби?“ Ще спомена една пакъ много важна свойщина на еркечкия говоръ, а именно че въ тоя говоръ се произнася гласната *ъ*, било че тя застѫпя старобългарската гласна *ъ* или старобългарск. гласна *ѫ*, когато е подъ ударение, като едно отворено *е*, именно между *е* и *а*, което можемъ да отбѣлежимъ съ *ä*; прѣдъ това *ä* съгласната си остая твърда, когато нѣма ударение, тогава ерътъ се произнася слаботъмно, приблизително както се чува неударениятъ *ъ* и въ

[1]) Това „ва (въ)“ го има и въ други села, сѫсѣдни на Еркечъ, напр. въ Ораманъ: хȁде ва! са хȍдя ва! (= ще ходя бе!).

книжовния ни езикъ. Къмъ произношението *ă* се прибавя и реченото отѣгане — дължина, поради която още повече бие на ухото особното еркечко произношение на ударения *ъ*, нпр.: напа̀лних ба̀клицъть та ф гура̀ть; ва̀лна пера̀т; да̀ш ва̀лй; за̀лвите меса̀т, пека̀т; ма̀шко, пра̀вно дѐте; немо̀гъ да спа̀, ше умра̀; мăш (=мъж) — ала мъжа̀т (= мъжът), мъжѐте; па̀т — па̀тища, ала: пътѐка; дăш (дъжд) — ала: дъждо̀вно и пр.

Старата носия на еркечани и гуличани е била доста отличителна. Носили сж много голѣми ‚калпаци‘ съ голѣма вълна отъ ‚каракачански‘ овци. Казваха ми ченгенци, че тия калпаци ги казвали ‚мукани‘, па дори и сега, когато вече не се носятъ такива голѣми калпаци, пакъ ги наричали уж ‚мукан‘, ала това име отъ еркечани не чухъ, та е възможно, да е донесено тепърва въ ново врѣме отъ Влашко. Турцитѣ именно запрѣтили да се носятъ голѣмитѣ рунтави калпаци, поради което тѣ сж ги измѣнили, ала и сега сж тѣ сравнително доста голѣми.

Доскоро мжжетѣ носили въ Еркечъ и Гулица бѣли ‚гащи‘, които били тѣсни като шопскитѣ беневреци. Сжщо така се носили и бѣли ‚елеци‘ и горня бѣла дрѣха — ‚аба‘ (‚елек и аба‘). Ала сега мжжскитѣ дрѣхи сж черни, както и у другитѣ балканджии.

Женската носия състои главно отъ черенъ ‚чукман‘ (сукманъ), който е тѣсна дрѣха, що съдържа фуста и горнята часть — ‚чапа̀к‘, както у всички балканджии. Чукманътъ се закопчава на гърдитѣ и е безъ ржкави, а отъ долу по краищата има бѣли ‚полй‘ (нашивки, везени съ памучена прежда на около колкото три пръста, като тантели). Най-оригинална е женската горня дрѣха, която се нарича ‚кѝча‘ или ‚кѝчинка‘. Тя е черна, дълга дрѣха безъ ржкави, достига дори до петитѣ, оки-

чена съ черни конци, усукани отъ вълна, та цѣлата дрѣха е рунтава.

Има една друга женска дрѣха — ‚кава̀д‘, тя е червена антерия съ кѫси рѫкави. Зълвитѣ се обличатъ съ кава̀ди и булката, когато е млада — първата година.

На глава си вързватъ меса́ль — бѣла дълга кърпа; булкитѣ го носятъ, щомъ се оженятъ; тѣ се забраждатъ съ него и отгорѣ се връзва ‚превеска‘, на която виси нанизъ, ‚кра̀ища‘, отъ главата до кръста. Месальтъ се казва и ‚рѫченйк‘, и ‚чумбѐр‘. Имало особно ‚узѫпкани‘ чумбѐри. Единъ особенъ нанизъ се казва ‚пѐлеш‘: то е една йвица („уйцъ“) отъ кафяна аба, нанизана съ дребни парички и синци, та се окачва на врата, да виси отзадъ до петитѣ. — По свадби се дарявали ‚габровски чѐхли‘.

Момцитѣ и мѫжетѣ сѫ носили едно врѣме ‚перча̀н‘ (сега наричанъ и ‚чемба́з‘), сир. дълга плетенка насрѣдъ главата, която наоколо перчана била бръсната. Сега перчанъ не се носи вече, ала още добрѣ се помни, какъ прѣдъ свадба роднинитѣ се сбирали въ недѣля „да бръснатъ“ момъка, като му пѣели пѣсни, въ които за перчана и сега още се повтаря. Като бръснатъ зетя, прибиратъ ‚ру̀ното‘ (косата) отъ врата, което булката завито ‚въ пешкиръ‘ запазвала.

2. Чѐнгенци. Така се наричатъ пръснатитѣ въ многобройни нови колонии по сѣверната черноморска областъ българи, които произхождатъ отъ старото българско балканско село Чѐнге, що се намира на пѫтя отъ Провадия за Карнобадъ. Въ сѫщность турцитѣ го казватъ Ченге, а у българитѣ селото и сега още минава съ старото си име ‚Овча̀га‘. За името ‚Ченге‘ ми разказа Дѣдо Кръстьо въ с. Балдъркьой (въ Провад. околия, заселено не отколѣ отъ ченгенци) една народна етимология,

съ която си обясняватъ самитѣ жители името на селото: „Едно врѣме покрай Камчията имало ,лòнгосъ' сир. ,балта — блата'. Тамъ се заселили цигани. Нашата бàба казваше, че отъ тия ,чингенè', демекъ циганитѣ де, останало името Ченге. Сетнѣ българитѣ слѣзли отъ по-високото мѣсто до рѣката Дѣли-Камчия, и така останало името на селото".

Ченге се указва съперникъ на Еркечъ-Гулица съ многобройнитѣ си колонии особено по Провадийско и Варненско. Ченгенци изобщо не се отличаватъ твърдѣ много на видъ отъ еркечанитѣ: и тѣ сѫ обикновено едри планинци, а види се, че тѣ първоначално ще да сѫ били съвсѣмъ сродни на еркечанитѣ. Ченгенскитѣ жени носили по-прѣди на глава си ,месàли' както и гуличанкитѣ; ,чукманитѣ' имъ били черни и сини. Носила се до неотколѣ и ,кичинка' (горня, дълга дрѣха, безъ рѫкави) съвсѣмъ подобна на еркечката, само че не е рунтава, а тъкана на пѫпки, въ видъ на астраханъ. Една такава ченгенска кичинка можахъ да видя въ Балдъркьой и се увѣрихъ, че е подобна на еркечката. На ризитѣ има долу ,поли'. И ченгенци носили голѣми калпаци като гулишкитѣ.

Въ говора на ченгенци нѣма ония особности, съ които се отличава еркечкиятъ говоръ. Ченгенци, като се сравняватъ съ хърцоитѣ по Провадийско, вѣрватъ, че тѣхниятъ езикъ е много по-чистъ и че не се различава отъ езика, на който се пишатъ книгитѣ. Главното подобие съ книжовния езикъ, което дава поводъ за такъво мнѣние, то е членната форма м. р. ед. ч., що окончава на -*ъ*, рѣдко на -*ът*, сетнѣ изобщо произношението на гласнитѣ, каквото е и въ книжовния езикъ, при всичко че и у ченгенци се чува доста онова твърдѣ тъмно *ъ*, кога е подъ ударение, както и въ Шуменъ, и най-сѣтнѣ сравни-

ность обаче котленци сѫ отивали само врѣменно по тия страни за печалба, и то само мѫжското население, оставайки женитѣ въ Котелъ, и сетнѣ се връщали пакъ назадъ въ родното си мѣсто. По тая причина и размножаването на котленското население е вървѣло много слабо, дори и никакъ. Самиятъ градъ съ своитѣ тѣсни улички и съ натъпканитѣ едно до друго и дори едно вързъ друго кѫщи, расположенъ въ една влажна котловина, не е ималъ и потрѣбнитѣ хигиенични и климатични условия, за да се развъди въ него здравъ и пъргавъ колонизаторски елементъ, какъвто се указватъ изобщо другитѣ балканджийски поселенци по сѣвероизточна България. И самитѣ блѣдни лица на женитѣ и дѣцата въ Котелъ, — слѣдствие на горската влага и на тѣснотата на жилищата — що е забѣлѣжилъ и Иречекъ, напълно подтвърдяватъ казаното. Та и самиятъ Котелъ, който при второто прѣброяване имаше до 7000 жители, не ще да е билъ въ старо българско врѣме нѣкое видно поселение, а ще да се е издигналъ главно прѣзъ врѣме на турското иго, и то като се събрали въ Котелъ жители отъ околнитѣ села, а по всѣка вѣроятность и отъ нѣкои по-далечни мѣста, именно отъ Тракия. Така се споменува, че имало прѣзъ по-миналото столѣтие пришелци отъ кѫдѣ Факия (Бургас. окр.). Правдинитѣ, съ които котленци се наслаждавали въ турско врѣме, и осамотеното и естествено защитено положение на самия Котелъ сѫ били причина, щото населението му въпрѣки всички несгоди да не напуска туй мѣсто. И тъй по традиция се развила особена привързаность у котленци къмъ родното имъ мѣсто, така че тѣ, макаръ и да бѣ вече отпочналъ съвършениятъ му упадъкъ веднага слѣдъ освобождението на България (Иречекъ, ц. д. 532), съ неимовѣрни жертви настояха да го запазятъ дори и слѣдъ голѣмия пожаръ, който съвър-

шено го съсипа прѣди нѣколко години, само и само да не се изселятъ отъ тамъ. Особено женскиятъ свѣтъ въ Котелъ е билъ всѣкога противъ изселването. И сега обновениятъ Котелъ, който посѣтихъ прѣзъ Августъ 1898 год., прѣдставя твърдѣ печална картина. Срѣдъ съсипнитѣ, съ видни слѣди отъ страшния пожаръ, се нижатъ малки бѣли кѫщички, направени все по единъ планъ — набързо, набързо отъ наши македонски майстори, като за сиромаси хора. Дворовetѣ още нѣмаха огради — всѫду камъни, оросанъ, недогорѣли главни, буренъ, та не е разпознатъ, гдѣ е улица, гдѣ е дворъ. И всрѣдъ тая съсипня владѣе гробна тишина, която прави още по-тѫжно впечатление. Останали сѫ само жени, дѣца и старци; нито има чаршия, нито какво да е оживление по града. Малко по-хубаво впечатление изнася човѣкъ отъ уцѣлѣлата отъ пожара „Долня махала", гдѣто човѣкъ може още да си състави понятие за гиздавитѣ дървени кѫщи на стария Котелъ. А този вече нѣма да се въскреси съ миналата си слава и съ добрия си поминъкъ, и за новия Котелъ едничкиятъ спасителенъ изходъ е — сѫщински да се изселва въ мѣста съ по-доходна почва и по-лекъ поминъкъ.

Котленци добрѣ се отличаватъ отъ своитѣ съсѣди съ своя говоръ. Главна особность на тоя говоръ е мекостьта на съгласнитѣ, която наистина я има и въ говора на ришани и върбичани, но която въ котленския говоръ е доведена до крайность, именно при зѫбнитѣ съгласни *д*, *т*, кагато стоятъ прѣдъ *ѣ* и прѣдъ *ь* и *ѭ*, така че вм. *д* се чува дори *ѓ* и вмѣсто *т* — *ќ* Така напр. ѓадо (дѣдо), сќена (стѣна), пъќ (пѫть), вѝѓâ (=видѭ); виѓàх (=видѣхъ), вълќѣ (=вѫртѭ), вълќáх (=вѫртѣхъ) и пр. Такава мекость срѣщаме още въ два балкански говора, въ еленския и дрѣновския, за които ще се спомене по-долу. Членната форма м. р. ед. ч. въ Котелъ окончава на -ът.

съ котленското, а отъ друга — съ дрѣновското. Мекостьта на зѫбнитѣ съгласни въ еленския говоръ е още повече развита, така че дори и прѣдъ обикновено *е* се чуватъ много меко *т́* и *д́*. Главното отличие, по което еленчанинътъ, билъ той отъ града или колибитѣ, се познава, то е произношението на членната форма множ. ч. като *ќа*, па дори и *ќа* (кя), което не се говори тъй нито въ Дрѣновско, нито въ Котелъ, напр. овцѐќя, козѝќя, тỳрциќя, главѝчкиќя, лъкѝкя. Казватъ кя (=тя), ѓете (дѣте), двéќе ѓечà (двѣтѣ дѣца); сеѓàха, сеѓèхме (и котленски: сеѓях, ала: седèхме); вѝѓел (=видѣлъ), нешкè (нещѣ), върќàх, и пр.

Еленското нарѣчие захваща отъ селото Дъверитѣ накъмъ западъ; границитѣ му съвпадатъ съ границитѣ на старата турска еленска нахия, а така сѫщо и съ досегашната еленска околия, като се извадятъ споменатитѣ села, които принадлежатъ по говоръ къмъ Беброво, и като се притурятъ нѣколко села между Трѣвна и Елена, които се падатъ къмъ Търновската околия. Нека забѣлѣжимъ още, че отъ Елена накъмъ западъ захваща чистобългарско пъстно балканджийско население, неизпрѣмѣсено съ турци, каквото е по източния Балканъ.[1])

И въ Елена носията у женитѣ, разбираме главно селянкитѣ, е чисто балканджийска, именно черенъ „сукман" безъ рѫкави и „кавак" — горня дрѣха „вълнена". Мѫжетѣ

[1]) Интересно е да се забѣлѣжи, че въ двѣ малки села близу до Елена, именно въ с. Христовци (10-тина кѫщи, въ Руховската община) и въ с. Хъnювци жителитѣ били по произходъ отъ Сърбия, отъ гдѣто дошли прѣселенци въ Еленско нѣщо прѣди единъ вѣкъ. Населението отъ другитѣ села на околията до скоро жителитѣ на казанитѣ двѣ села наричало „сърби" — „сърбитѣ". Имало още нѣкакви сърбизми въ говора на подиритѣ, които сега сѫ съвсѣмъ побългарени. Така напр. въ Хъnювци казвали на огъня „ватро". Споредъ г. П. Ю. Тодоровъ отъ Елена, който ми съобщи казаното, имало още подобни думи. Азъ не можахъ да узная нѣщо повече по тоя въпросъ, който заслужва освѣтление.

носятъ сега балканджийскитѣ черни ,гащи'. Споредъ казването на стари хора до началото на миналия вѣкъ по Еленско мжжетѣ носили бели ,аби' — като шопетѣ, а почти до освобождението на България мжжетѣ бръснали главитѣ си съ ,перчѐн'' на срѣдата; дори и поповетѣ ходили прѣди стотина години съ обръсната глава и неоплетенъ ,перчен', облѣчени съ бѣла ,абà'.

7. Дрѣновчани. По говоръ и носия много малко се различаватъ отъ еленчанитѣ именно дрѣновчани, — жителитѣ на с. Дрѣново и околнитѣ села (колиби). Дрѣновчани тъй сжщо сж много разпространени по много нови села по Търновско, Рушчушко и Разградско; тѣ сж раздѣлени отъ еленчани само чрѣзъ трѣвненци, които се простиратъ отъ Балкана накъмъ Търново. Като сждимъ по нарѣчието, трѣба да прѣдположимъ, че въ по-старо врѣме дрѣновчани се допирали непосрѣдно съ еленчани, съ които съставятъ по говора си една цѣлость, часть отъ която образува и котленскиятъ говоръ. Разликата между дрѣновския и еленския говоръ главно състои въ това, че у дрѣновчани се произнася членната форма множ. число още -т'е, докато тя у еленчани гласи, както се каза, -к'ä и -к'а, а у котленци -ти. И тъй дрѣновски ще се каже козѝт'е, еленски козѝк'ä и козѝкя, а котленски козѝти. Инакъ и въ Дрѣново се казва: кък'à (= кжщтя́), пък', по пък'а, на к'ах (= тѣхъ), вьрк'ѣ, плек'àх — плек'ѐше (плетѣхъ, плетѣше), сег'ѣ (седж), сег'àх, сег'ѐше; хòг'ах, хòгаше (ходѣхъ), клàг'енец (кладенецъ), гòзг'ей (гвоздей) и проч.

Дрѣновскиятъ говоръ накъмъ Габрово достига до колибитѣ Бѣли Мъжи, на сѣв.-западъ до с. Гостилица, на изтокъ до с. Килифарево и накъмъ Търново до с. Керякъ, така че приблизително границитѣ му съвпадатъ съ административнитѣ граници на Дрѣновска околия.

черни ‚гащи' (потури), салтамарка и пр., а у женитѣ отъ черенъ ‚сукманъ', безъ ржкави. Носилъ се е и тукъ по-прѣди сукай, но сега вече съвсѣмъ го нѣма.

9. Троянци. Западно отъ габровскитѣ колиби, приблизително при Ново Село, започватъ троянскитѣ колиби, чието срѣдище е градецътъ Троянъ (‚Троѣнь'). Въ сжщность самиятъ Троянъ състои отъ града и още отъ 15 ‚махали' сир. колиби, пръснати едни отъ други на доста голѣмо разстояние. Въ града има само двѣ ‚махали' — т. нар., ‚Долниятъ край' и ‚Горниятъ край'. Изобщо системата на колибитѣ тукъ владѣе всжду въ пълния смисълъ на думата. И Троянъ заедно съ колибитѣ принадлежатъ къмъ чисто българскитѣ балкански области. Турски елементъ е имало малко само покрай Осъма, и то повече на долу по Ловчанско. Въ мѣстнитѣ названия тукъ-тамѣ се явяватъ и романски елементи, каквито никакъ нѣма по Габровско. Троянци се падатъ малко въ по-затънтена область; и затова у тѣхъ събуденостьта на духа е по-малка отколкото у габровци; у тѣхъ не се е развила по-едра индустрия, ала затова и тѣ се отличаватъ съ голѣма прѣдприемчивость и устойчивость въ работата, поради което у тѣхъ занаятитѣ още добрѣ вървятъ, а нѣкои тѣхни произведения, особно по кожухарството, като нпр. троянскитѣ калпаци, конкуриратъ по пазаритѣ въ сѣверна и южна България. Троянци помжчно се рѣшаватъ да напуснатъ своитѣ хубави планински мѣста, ала при все туй нуждата и тѣхъ кара полека-лека да се спускатъ въ равнината накждѣ Свищовъ и Никополъ, гдѣто поминъкътъ сравнително е много по-лесенъ.

Троянци се отличаватъ въ говора си главно чрѣзъ голѣмата мекость на съгласнитѣ, което особено личи въ сравнение съ близкия говоръ въ Ловечъ; и глаголитѣ съ и-основа се произнасятъ меко: напр. *моля*, *нося*, *ходя*,

търпия. Членната форма м. р. ед. ч. винаги окончава на -*ът*, никога не се изпуска -*т* въ края, както става въ Ловчанско и донѣйдѣ въ Габровско.

Можахъ да забѣлѣжа и особенъ типъ въ Троянско: едъръ ръстъ, правилно овално лице съ дългъ, правиленъ и малко орловъ носъ. Тия физични бѣлѣзи, особно пъкъ носътъ толкова сѫ послѣдовно прокарани, че всѣки наблюдателенъ пѫтешественикъ лесно ще ги забѣлѣжи.

И по носията си троянци се отличаватъ донѣйдѣ отъ другитѣ планинци. Главно бие на очи синята боя на троянския женски ‚сукмàнь'. По синитѣ сукмани, които достигатъ накъмъ Севлиево до с. Острецъ, се вижда, докждѣ се простиратъ сега троянскитѣ планинци. Ловчанскитѣ селяни вече значително се отличаватъ по своята повече ‚поллянска' носия. По Ловчанско, напр. въ с. Горно Павликяни зимѣ се носятъ сукмани, които тъй сѫщо сѫ синкави, ала по-тѣсни и по-възкѫси отъ троянскитѣ. Освѣнъ сукманя носи се и тъй наречениятъ ‚къдрѧ̀в сукмàнь, или както още го казватъ: ‚бръчу̀лник' — широка набрана фуста, подобна на гражданската ‚рокля', отъ черно, вълнено домашно сукно. Тая носия е нова и е дошла отъ южнитѣ прибалкански градовце като Карлово, Калоферъ, и др. Носи се и ‚клашнѝк', сир. дълга, черна горня дрѣха отъ козина, безъ рѫкàви. Клашницитѣ сега въ Троянъ не се носятъ („истъщѝя се"), ала по колибитѣ още ги има. Друга една връхна дрѣха, която по кроежъ е сѫща като клашникътъ съ тая само разлика, че е и подплатена „за топлò", се казва ‚минтáнъ'. Минтани носятъ и сега — тѣ сѫ подплатени съ кожи. И сукманятъ бива подплатенъ — ‚подплатен сукмань' или ‚су̀кненик'.

Мѫжетѣ по Троянско носѣли до неотколѣ много ‚дънести гащи', сир. дълги потури, и то черни и сини.

гюрци се изселватъ, ала тѣхното число въ сѣверна България не е забѣлѣжително.

Ето този е, накратко описанъ, старопланинскиятъ елементъ, който се явява ту изпрѣмѣсенъ съ полянцитѣ (хърцоитѣ) ту вече изключителенъ господарь на опустѣлитѣ пространи земи по източна крайдунавска България.

Прѣселенцитѣ отъ Тракия.

Носията и нарѣчието си добрѣ сѫ спазили само по-новитѣ тракийски прѣселенци — главно тия, що сѫ дошли слѣдъ послѣдната освободителна война. Тракийскитѣ прѣселенци прѣдимно произхождатъ отъ източна Тракия, най-много отъ Ямболско, Старозагорско, Одринско и Малко Търновско. Носията имъ по кроежа си въ главни черти сѫществено не се отличава отъ балканджийската, само че у тракийцитѣ се явяватъ и по-шарени бои, особно червената боя се срѣща често. Така напр. у прѣселенцитѣ отъ Малко-Търновско (спец. отъ Бунаръ Хисаръ) женитѣ носятъ ‚чукмàнь‘ черенъ, безъ рѫкави и дългъ, ала носятъ и тъй нареч. ‚кунденѝк‘, който по кроежъ е подобенъ на чукманя, само че е тъканъ отъ ‚мора‘ (памуч. прежда), и то бѣлъ, отъ долу везенъ ‚църно‘, пазвата — ‚àлено‘ и рѫкавето сѫщо тъй. ‚Прѐстелките‘ сѫ имъ ‚крикàти‘ (крикатъ = аленъ, червенъ) и ‚пòасите‘ — пакъ ‚крикати‘. Зимѣ носятъ ‚кудуýнье‘ (ед. ч., кудуýн‘), сир. салтамарки, кѫси, подставени съ лисича кожа; кудуỳнътъ е отъ черна, но бива и отъ кафява ‚цохà‘ (чоха). Които сѫ ‚болѐре‘, тѣ носятъ ‚длѐги кюуркове‘, съ лисичи кожи. На глава си турятъ бѣло ‚ксерò‘ отъ коприна. Ксерòто служи вмѣсто ‚кърпа‘ и се прѣвързва малко прѣметнато назадъ, а отъ долу ксерото има ‚чомбѐр‘, подъ шия прѣвързанъ. Обуватъ ‚терлѝци‘ и вързъ тѣхъ

зимѣ ‚кѝндури‘, а лѣтѣ само ‚папѝци‘ (у ямболци, чирпанци и др. се наричатъ ‚постали‘, ‚чехли‘). Мѫжетѣ носятъ ‚дърни, широки гащи‘ отъ аба; ‚антерия‘ (все ‚димѝени‘) и ‚салтамарка‘, а на глава си носятъ ‚фес‘ прѣвързанъ съ ‚кърпа‘, която бива ‚крикàта‘, ала има и всѣкакви кърпи — ‚шáрени‘. Единъ видъ ‚чукмани‘ сѫ тъй нареченитѣ у женитѣ откѫдѣ Малко-Търновско ‚гунѐли‘, които сѫ черни и обшити съ гайтани, докато чукманитѣ иматъ долу везено по краищата — ‚поли‘. Носи се и бѣлъ ‚фустàн‘ и то отдолу гунела. Зимно врѣме обикновена дрѣшка е ‚салтамарката‘, кѫса до пояса и често обшита съ сърма. Въ праздниченъ день вмѣсто чомберъ носи се на главата една кѫрпа, която се завръзва около косата и се казва ‚кошлобàн‘. Друга една кърпа, съ която се забраждатъ женитѣ, се нарича „брàдâ“ и „брàде“. У одринскитѣ прѣселенци носията е подобна. Така напр. по Димотишко и Сюфлишко се носи ‚бѣл хустàн‘ отъ домашно, прѐдено платно, отъ ‚бубàк‘ (= памукъ). Носи се дълга ‚рѝза‘ съ рѫкави, везени съ вълна ‚убàгрена‘ (= боядисана); биватъ везени и съ ‚църно‘. Носи се и единъ видъ сукманъ отъ сукно (шаякъ), което се казва ‚грижа‘, та споредъ това и сукманитѣ се казватъ ‚грѝжа‘; то е дрѣха „длѐга кату ризата и безъ рѫкави“. ‚Грѝжите‘ се ‚багрят‘ съ ‚синѝло‘ и съ ‚църно‘. Освѣнъ ‚грѝжи‘ има и друга, зимна дрѣха ‚грѝжове‘; то е единъ видъ кѫсо кожухче отъ синь шаякъ, съ рѫкави. Една бабичка отъ село Януренъ (Сюфлишко) ми описваше, съ какво прѣвързватъ женитѣ главата си: „На главата стòрвахме ръченѝк бел, от плàтно, завѝвахме косàта, сакà (= така) я завѝвахме плетѐнката на сред главàта (показа съ рѫката какъ). Сетне вързувахме ‚скѐпа‘; скепата е отъ кукѝля (= пашкули). Сварàхме ги чи ги предàхме тѐнинко, Скепата длѐга прà-

[illegible] дию мутувалки я правехме". У други одринци, по-[illegible]ръ, носятъ женитѣ и ,фес', накиченъ съ ,фур-[illegible] [illegible] е покритъ съ ,чомберъ'. Мѫжетѣ носятъ и тѫй наречената ,аджѐмка', отъ вълненъ шаренъ платъ ([illegible], черенъ и др.), и вълнено ,елѐче'. Женската [illegible] обикновено я шарятъ съ ,полѝ'. У прѣ-[illegible] Каваклийско и Ямболско женитѣ носятъ [illegible] памученъ сукманъ съ рѫкави, на-[illegible] Носятъ и ,аладжà', на която кройката е [illegible] само че е отъ вълненъ платъ. И въ [illegible] напр. въ Смѣдово, гдѣто живѣятъ прѣ-[illegible], сега вмѣсто ,чукман', който до не-[illegible], женитѣ обличатъ ,съя' (мн. ч. ,сáи'), [illegible] ,фуста' (,хуста') отъ басма.

Хърцоитѣ (полянцитѣ).

[illegible] по-горѣ, главната отлика въ жен-[illegible] на всички крайдунавски ,хърцои' или [illegible] състои въ бѣлѣжититѣ двѣ прѣстилки, — [illegible] и друга отзадъ, — които, опасани върхъ [illegible] фустата на гражданкитѣ. Това прими-[illegible] се протака по цѣла дунавска България [illegible] форми, то се срѣща и у влахкинитѣ, както у [illegible] и оттатъкъ Дунава по Влашко. И у Иречека ([illegible] България, бълг. прѣв. с. 81) се споменува [illegible] ,Най простото облѣкло, двѣ тежки като килими [illegible], една отпрѣдъ, другата отдирѣ, се срѣща [illegible] Дунавската областъ". Нека сега разгледаме [illegible] хърцоитѣ по-подробно, понеже тя въ от-[illegible] разнообразна, а и названията на облѣклото [illegible]

[illegible] нареченитѣ ,Съртове' или ,Съртски села, [illegible] Кюлевецъ, Марковецъ, Черковна,

Равна, Кривна, Могила, Каспичанъ, Калугерица, Неново, Янево, Невша и др.), гдѣто старото българско крайдунавско население сравнително най-добрѣ е спазило, както нарѣчието си, така и носията си, двѣтѣ прѣстилки, които служатъ вмѣсто фуста, не се схващатъ като една дрѣха и за това си иматъ и двѣ названия. Именно прѣдната часть, която не е нищо друго освѣнъ една тѣсна вълнена прѣстилка, дълга до подъ колѣнѣ, се нарича ‚ф ӯ т а‘ или ‚п р е с т ѝ л к а‘; така напр. въ селото Каспичанъ казватъ ‚фӯта‘ а въ с. Марковецъ — ‚престѝлка‘. Отзадѣ се опасва една двойно по-широка, мънечко набрана прѣстилка, която има изгледъ на фуста, гледана отдирѣ, и се нарича ‚з ȁ в и ш к а‘. До пояса връзъ ризата се носи ‚е л ѐ к‘ или ‚е л ѐ ч е‘ отъ ‚шѐяк‘ — ‚а б ѣ‘, именно домашно тъкано съ двѣ бои на квадратчета; сега ги има и отъ басма.

Завишката и фустата сѫ отъ домашно, вълнено платно. По-старитѣ жени иматъ и по-дебели завишки отъ ‚абȁ‘. Една бабичка въ Каспичанъ, която попитахъ, отколѣ ли такава носия носятъ, отговори: „з ȁ в и ш к а ут пудѝри, пък утпрѐд иннѣ ф ӯ т ъ, се с е л ѐ ц и; ас със тò п'рȁснъх (= пораснахъ).“ Въ Черковна ми разправѣха, че попрѣди носили и ‚ч у к м ȁ н ь‘, какъвто носятъ и планинцитѣ; чукмань носили булкитѣ, а ‚завишка‘ момичетата. Завишката въ Черковна и въ Марковецъ е отъ тънко, купешко платно, черно боядисано. Нека тукъ да забѣлѣжимъ, че з а г о р к и т ѣ по Карнобатско (въ с. Подвисъ, Прилѣпъ, Босилково, Врѣсово, Комарево, и др.) носятъ ‚ч о к м а н ь‘, украсенъ долу съ бѣли нашивки, наречени ‚б ѐ л к и‘. Въ Черковна връзъ чукманя отгорѣ носили кѫса памуклия антерия, наречена ‚к а в ȁ т‘. Една бабичка ми разказваше, какъ тя едно врѣме като булка е била по обичая принудена, докато я прости свекъръ ѝ, да жъне въ пълна прѣмѣна и още обута въ ‚ч о р ȁ п е‘ и ‚к а л ц ӯ н и‘. „Като

жѐнах — приказваше тя — маранѝсах от маранье че пàннъх, и тогѝва съблякъх кавàто, а пъкъ зълва ми — е томуз майка му! — (посочи едного отъ мжжетѣ, които бѣха насядали при насъ) го зашѝ на раменѣ ми, да не пàда от кръста ми". Булкитѣ сж носили и дълга антерия; именно въ Калугерица ми казваше една жена: „бу̀лката със длèга антерѝя и с чорàпе ще жѐне; и ас кату жѐнах, вѐки ут марàни съм пàднала на очѝ си. Тогази булките по три дрѐхи ще нòсят: бу̀лски дрѐхи, каквѝ дрѐхи то врѣме!" И въ Кюлевецъ (Кюлевча) една бабичка си припомняше за младитѣ години и тогавашната носия та каза: „с длèга антерѝя и с чорàпе лòзье копàх". И по Съртоветѣ се носи една горня, по-топла дрѣха отъ вълнено, домашно платно, подобна на дълго палто безъ ржкави — дълго до петитѣ — наричана ‚кѝчинка'; платътъ ѝ е гладъкъ, не е рунтавъ нито на пжпки, както сж кичинкитѣ у еркѐчанкитѣ и чѐнгенкитѣ, за които се каза по-горѣ. — Носи се и ‚салтамàрка', отъ черно сукно (‚женска абѣ'), кжса до пояса и съ ржкави. Подъ салтамарката се облича и ‚антерѝя'. Завишката се опасва съ ‚òпас' (поясъ), а на опаса отзадъ се закачва едно загатно квадратче, съшито отъ двойно вълнено сукно; това квадратче, което виси на връвь, се нарича ‚чапàк'. Полека-лека ‚чапакътъ' излиза отъ мода, ала нѣкоги е билъ общо разпространенъ по Шуменско.

Въ по-старо врѣме носила се е нѣкаква ‚шапка', която си я правили сами отъ ‚плъст', ала сега вече шапки не се носятъ. Забѣлѣжително е, че и сега по Карнобатско загоркитѣ въ Подвисъ, Прилѣпъ и пр. носятъ една особена ‚шапка', която по форма отпрѣдъ прилича на солдашкитѣ фурашки. Споредъ както ми я описваха, —ата по Съртоветѣ ще да е имала сжщия изгледъ.

Въ Карнобатско шапката отпрѣдъ се прѣвързва съ ,прѐвеска', а по-старитѣ жени се забраждатъ съ ,нàрѫчник'. И по Хасковскитѣ тъй наречени кинански села селянкитѣ носятъ на глава си нѣщо като полумѣсецъ („полумѐйцица") по име ,търпòш'. „Търпош" има и по Бургашко, нпр. въ Мехмечкьой, гдѣто има ,загорци' и малко ,рупци'. Булкитѣ по Съртоветѣ туряли на глава си единъ вѣнецъ отъ пиринчъ, наричанъ ,стефàн', съ ,накацѐни' (окачени) пари на него. Въ Прѣславъ чухъ да казватъ на сѫщата шапка — ,стефàня'. Булкитѣ си завиватъ главата съ ,месàль' (мн. ч. ,месàля') — бѣло платно, дълго до дванайсетъ лакти, отзадъ виснало и опрѣло дори до земи. Слѣдъ месалитѣ отъ по-ново врѣме излѣзли купешкитѣ ,тюлбѐне' и ,чембѐре' — купешки кърпи, съ които си забраждатъ главата. Ризитѣ сѫ отъ домашно платно, отъ конопена прежда и отъ памукъ, който се купува. Женитѣ носятъ вълнени ,кàлци' на кракà си отъ подъ колѣнѣ надолу; калцитѣ сѫ червени — преждата съ ,брош' боядисана (брошъ се казва едно растение, което се въди като троскотъ, а коренътъ му боядисва). На краката върхъ ,калцунитѣ' се обуватъ ,постáля' (= калеври, емении). Отъ женскитѣ труфила ще споменемъ ,синця́' (гердани) около врата, ,връвь алтъ́ни', ,минги́ше' (ед. ч. мингѝш) на ушитѣ (обеци), ,гри́вни' на рѫцѣтѣ — сребърни и пиринчени, и ,вървѐле' — гривни отъ синьо и бѣло стъкло.

Мѫжетѣ носятъ черни гащи, антерия, елече, салтамарка и пр. Забѣлѣжително е, че споредъ казването на стари хора мѫжскитѣ гащи едно врѣме били бѣли. Носи се по-топла дълга дрѣха, ,аба'. И мѫжетѣ носятъ калци, на крака си обуватъ ,цървўли', (,църўли'), обикновено съ ,нàвои', прѣстегнати съ ,върви'.

По Сьртоветѣ още всички помнятъ носенето ,перча̀н' на бръснатa глава. Особно въ Вардунъ тоя обичай найдълго се е спазилъ.

Въ Поповска околия (Разградско), нпр. въ селата Паламарца, Опака и др. хърцойкитѣ носятъ пакъ характернитѣ двѣ прѣстилки вмѣсто фуста, като наричатъ прѣдната часть ,престѝлка', а задната, която е по-широка, пó-набрана (набръчкана) и малко по-дълга отколкото ,завишката' по Сьртоветѣ — ,кърля̀нка'. По вида на кърлянката вече се разпознава, че селянката не е отъ Шуменско. Въ с. Садина (Разгр. окол.) задната прѣстилка се нарича съ турско име ,пещема̀ль' (мн. ч. ,пещема̀ле'). Пещемалятъ се отличава повече съ тъмно-синята боя на платa и съ много по-голѣма набръчканость, като че ли да е плисованъ. Пещемалятъ е значително и по-дълъгъ отъ прѣдната часть — прѣстилката. Въ Садина се носи и обикновена ,фу̀ста', отъ вълнено домашно сукно. Сега само старитѣ жени носятъ пещемаль, а младитѣ все сѫ съ фусти. По Разградско женската носия се отличава още и съ тъй нареченитѣ ризи ,ка̀панки'. Ка̀панката е дълга риза съ широки ръкави, извезена по гърдитѣ, политѣ и ръкавитѣ. Тя не се закопчува около врата, но се връзва съ конецъ. На гърдитѣ обикновено съ черна вълна е извезенъ кръстъ или друго нѣкое украшение, а сѫщо тъй сѫ изкусно извезени съ черна вълна ръкавитѣ по ръбоветѣ и по раменѣтѣ и долу политѣ. Поради тая риза дори и самитѣ жители хърцои въ Поповска околия носятъ име ,ка́панки'. По Разградско капанката риза вече въ послѣдно врѣме почнала да се изоставя, нпр. въ Садина и сега носятъ капанки, ала вече не ги украсяватъ дотамъ съ везове, както „еннѐ врѐме", когато всички си ,имали капанки ризи', „защото" — казваха ми — „тя ка̀панката не е прибра̀на дрѐа:

ей тòлце са и́ широки ръкàвете". Покрай пещемалитѣ по Разградско има и кърлянки, а сѫщо така е и по Рушчушко и Бѣленско. Едно врѣме се е носила и тукъ нѣкаква особена ,шапка', ала сега я нѣма вече, и главата си прѣвързватъ само съ ,чюмбѐр' (у садинкитѣ се нарича и ,тюлбе́н'), или съ ,язмѝ' (купешки кърпи). Въ Опака казватъ на чюмбера ,зàбрадка'. Въ по-старо врѣме вмѣсто чюмберъ се носили бѣли ,ръчени́ци' отъ тъкано, конопено платно, подобни на месалитѣ по Сърто-ветѣ. Тогава ,язми' купували само турцитѣ. Мѫжетѣ по Разградско и Поповско лѣтѣ носятъ ,бѣли гащи' отъ домашно платно (вътъкътъ отъ кълчища, а основата па-мучена, купешка прежда), а пъкъ зимѣ носятъ тѣсни като панталони абени черни гащи — ,бирне́ци', които нѣкогажъ сѫ били и отъ бѣла аба, подобни на шопскитѣ ,беневреци'. Лѣтѣ за горня дрѣха на мѫжетѣ обикновено служи само ризата и елече връзъ нея, отъ домашно вълнено сукно (,шѐек'), а зимѣ се носи вързъ салта-мàрката и кѫсъ ,кожу̀х' безъ рѫкави. Обуватъ се царву̀ли и емени́и.

,Сукàй', какъвто го описахме по-горѣ, никогажъ не сѫ носили ерлийкитѣ, а само у пришелцитѣ планинци по Поповска и Разградска околия, като напр. въ Ковачовецъ, Батембергъ и др. е имало и сега се намѣрва още ,сукай'.

По Рушчушко и Бѣленско у старото население се явяватъ вече редомъ и двата вида прѣстилки: ,кърлянки' и ,пещемали'. Пещемалитѣ сѫ тукъ още по-набрани, а синята боя прѣобладава. По кърлянкитѣ и пещемалитѣ старото население сигурно се разпознава отъ пришел-цитѣ, които сѫ тукъ съ малки изключения все планинци, чиито жени носятъ сукмани и набрани фусти. Кърлян-ката е по-дълга и не е тъй набрана, както пещемальтъ, и затова кърлянката много е подобна на фустата у бал-

канджийкитѣ. По-сетнѣ ще бѫде указано по-подробно, гдѣ коя отъ двѣтѣ носии, пещемалитѣ и кърлянкитѣ, прѣобладава. Ерлийкитѣ сир. хърцойкитѣ по Рущчушко и Бѣленско носятъ на глава си тъй нареч. ‚рогà', именно една шапка, направена отъ сукно, що стърчи надъ челото въ два края, които се разиждатъ малко въ видъ на рога. Шапката е покрита съ ‚чомбер', така че не се вижда нищо отдѣлно отъ нея. Трѣбва да е тая шапка твърдѣ староврѣмска носия у крайдунавското население, защото не само че въ малки варилнти тя се е носила, както видѣхме, и по Разградско и Шуменско, но тя е сѫществувала и у ‚загорцитѣ', които сѫ минали на югъ отъ Балкана, а сѫществувала е и у послѣднитѣ останки отъ хърцойското население покрай Дунава въ Силистренско и Тутраканско, гдѣто живѣятъ тъй нареченитѣ ‚грéбенци', както ще видимъ по долу по-подробно. Послѣдното име било дадено ужъ по името на женската шапка, която се е носила до неотколѣ: гребенътъ приличалъ на „щитъ" и билъ направенъ отъ дъска, облѣчена съ кадифе, сърма и др. „Сѫщо като на Александъръ Македонски щитътъ" — за обяснение прибави бай Чока (въ село Калипетрово, до Силистра), прѣдъ когото ми разказваха за гребенската носия. Всичкитѣ коси се събирали въ гребена вѫтрѣ, така че коситѣ на младитѣ булки, които носили гребенъ, не се виждали никакъ. Именно жената е носила ‚гребенъ' само дордѣ е ‚млада булка', до 10-тина години, докато добие 3—4 дѣца. Други ми обясняваха, че гребенътъ се казвалъ и „скуфйя" — и че ‚качỳло' му билъ „сѫщо като на пѣтела искаранъ".

Гребенкитѣ носятъ ‚пещемаль' — сѫщо такъвъ, какъвто се носи и по Рущчушко — черно-синь, отъ домашно платно. ‚Чукмàн' носи жената, когато роди) кърми дѣтето. Щомъ то ‚опрѣпне', майка му

пакъ носи пещемаль, разбира се, докато е млада още. Гребенкитѣ носятъ и „зàвешка“ — набрана отъ задъ дълга прѣстилка, подобна на кърлянката по Разградско и Рущчушко. Прѣстилката, когато е вълнена, се казва ‚хỳта‘ (= фута), а когато е отъ памучено платно, се казва ‚мàса‘. Ризата у гребенкитѣ е изшита на гърдитѣ, раменѣтѣ, огърляка и по политѣ съ ‚пàтки‘ сир. „на дъмги на дъмги шито“. Зимѣ женитѣ носятъ и ‚кожỳшче‘ (отъ вълненъ платъ, подплатено съ кожа) безъ ржкави и горно ‚джубè‘ съ крилье. На крака си обуватъ ‚кàлци‘ и ‚чèйли‘ (= чехли). — Мжжетѣ доскоро носили, въ отличие отъ планинцитѣ и тракийцитѣ по Силистренско, все бѣли дрѣхи отъ вълна, като шопето, именно бѣли тѣсни абени гащи съ ‚рèмък‘ около бута и опаса, а ризитѣ имъ прѣхвърлени прѣко гащитѣ до колѣнѣ. Сега вече носятъ тъй нареч. ‚потỳри‘ (—„дай потỳрите“ ще каже гребенецътъ), отъ които едноврѣмешнитѣ гащи били по-тѣсни — „по единъ два плата ексикъ отъ сегашната носия“ — само че не били и съвсѣмъ опнати като панталони, сир. по кроежъ тия гащи ще да сж приличали на тъй нареченитѣ ‚бирнеци‘ по Шуменско и Разградско, на ‚бѣрденцитѣ‘ по Рущчушко и на западнобългарскитѣ ‚беневрèци‘. По Рущчушко и Бѣленско и сега казватъ ‚потури‘ именно на по-широкитѣ гащи отъ абено сукно.

Мжжетѣ носили още горня дрѣха съ ‚крильè‘, пакъ бѣло и черно, ‚ушѝта‘ (сир. изпъстрена) безъ ржкави (Срав. т. н. ‚орляци‘ въ западна България, вж. по-горѣ с. 29). Кожени кожуси не носили.

Сжщата характерна мжжска носия продължава у старото население и прѣзъ Янтра въ Свищовския и Търновския окржгъ. Тукъ хърцоитѣ само до извѣстно мѣсто, като вървимъ отъ Янтра накъмъ западъ, още запазватъ

...бжития си признакъ на нарѣчието — членната форма м. р. на -о(у), понеже отъ една страна тукъ старо-...ското население, ‚полянцитѣ', твърдѣ е орѣдчало, ... другa придошлитѣ планинци сж много силни и ... особено като вземемъ отъ Севлиево накъмъ ... да повлияятъ съ своето нарѣчие върху нарѣчието на малкитѣ останки отъ старитѣ полянци — хърцои, та въ говора на тѣзи подирнитѣ прѣзъ послѣднитѣ сто години полека-лека членната форма на -о е отстжпила прѣдъ употрѣбяната отъ планинцитѣ членна форма на -ътъ или -ъ.

Ала, ако и да е измѣнено малко нарѣчието на старовр̌ѣмското население по Свищовско, то въ главни черти пакъ си е спазило другитѣ особности, които го сърадватъ съ нарѣчието на хърцоитѣ накъмъ изтокъ, а при туй и носията е още староврѣмска. Така въ с. Царевецъ до Свищовъ мжжетѣ лѣтно врѣме носятъ бѣли ‚гащи' отъ домашно платно, а ризата си до неотколѣ носили *прѣхвърлена* отвънъ прѣзъ гащитѣ, досущъ както я *носятъ* гребенцитѣ по Силистренско. Стари хора въ Царевецъ още помнятъ реченото носене на ризата. Зимѣ се носѣли тѣсни вълнени гащи, ‚*бърденци*', и то бѣли и черни, ала по-много били бѣлитѣ. И сега въ Петиладенци и въ Виная се носятъ бѣли бърденци. — Въ село Лъжене (Свищ. околия), гдѣто има и католици българи (павликяни), послѣднитѣ и сега носятъ тѣсни бѣли ‚*беневреци*', докато православнитѣ въ селото носятъ ‚*потури*'. Лѣтно врѣме се носятъ ‚гащи' и то сега отъ ... години насамъ черни, а по-прѣди били бѣли. По-старитѣ хора отъ 40 години нататъкъ носятъ ‚*к ъ л-ч и щ н и г а щ и*' — ‚староврѣмската носия' — както се наричатъ сами. Старцитѣ и сега пускатъ ризата връзъ ... отвънъ до колѣнѣ. — Носятъ се абени черни

гащи ‚шалвари‘ (носятъ ги и по други села въ полето: Гозница, Баховица, Придимчецъ, и др.). Шалваритѣ сѫ кѫси до колѣнѣ, а надолу се турятъ ‚калци‘; ‚крачулитѣ‘ на шалваритѣ се връзватъ надъ калцитѣ. Подъ шалваритѣ се носятъ пакъ вълнени бѣли гащи. Носятъ се и ‚калцуни‘. — ‚Долàктанче‘ (казва се и ‚забỳнче‘) е горня бѣла, абена дрѣха, отзадъ съ ‚клинове‘, които стърчатъ; долактанчето стига малко до подъ пояса, а рѫкавитѣ до лактитѣ, то се носи обикновено и подъ ‚клашнѝка‘. Клашникътъ е бѣлъ (основата вълнена, вѫтъкътъ размѣсенъ съ ‚кòзина‘ и ‚éрина‘ отъ агне, а пъкъ рѫкавитѣ само вълнени — ‚абени‘). Такива клашници има сега освѣнъ въ полето и на югъ по Ловчанско, ако и рѣдко. Въ ловчанския малъкъ, не отколѣ основанъ градски ‚музей‘ видѣхъ единъ такъвъ бѣлъ клашникъ. — ‚Дорàмче‘ е бѣлъ елекъ само до рамото и безъ рѫкави; има два гайтана: синь и червенъ, които вървятъ успоредно. Носи се още ‚касàче‘ — то е елече, сѫщо като ‚дорамчето‘, само че е черно, абено, съ синь а по-нѣкога и черенъ гайтанъ. ‚Ямурлỳк‘ е голѣма дълга горня дрѣха, бѣла, отъ аба и съ ‚качỳл‘ за главата; — ‚Доламà‘ е бѣла, абена, голѣма дрѣха, безъ качулъ. Кройката ѝ отъ страни е ‚на клѝнове‘ та ‚стърчатъ странитѣ‘; рѫкавитѣ сѫ дълги до пръститѣ. Доламата обикновено е дълга до колѣнѣ и подъ колѣнѣтѣ една педа. Старитѣ мѫже едно врѣме носили дълги ‚кожуси‘, набрани отзадъ, както у шопитѣ въ западна България.

Мѫжската риза имала отпрѣдъ на рѫкавитѣ и на рамото ‚шев‘ — везъ отъ вълна и разни бои. И сега има ризата шарено ‚огърлье‘.

Сега се опасватъ мѫжетѣ съ червенъ поясъ, ала едно врѣме ходили съ ‚колàн‘, вълненъ и пъстротъканъ. Носили се и по-прѣди кожени калпаци. Въ Бѣла калпацитѣ

[illegible] на

[illegible] явица

[illegible] демальтъ

[illegible] е вили,

[illegible] е носятъ

[illegible] много

[illegible] на

[illegible] Секъра.

[illegible] изъря-

[illegible] по

[illegible] Бабичката

[illegible] е носили

[illegible] малко откол[illegible]

[illegible] до Никополско

чувахъ, че тъкмениците взели да се носятъ отъ прѣди трийесть години насамъ. И въ Лѫжене знаятъ, че пещемалитѣ у тѣхъ сѫ ‚стара носия‘, а че тъкменицитѣ били въведени ‚отъ прѣди дваесетина години‘. Въ сѫщность новостьта въ дадения случай не се отнася до нѣкоя сѫществена промѣна на облѣклото, а до второстепенни промѣни на платa, боитѣ и орнаментиката. Тия промѣни сѫ дошли отъ западна крайдунавска България, понеже, както видѣхме по-горѣ, по Врачанско, Раховско и Ломско дори до Видинъ се носи подобна на тъкменика задня прѣстилка, която се нарича ‚вълненик‘. Вълненикътъ се отличава съ туй, че задната прѣстилка бива малко по-длъжка и че не е до тамъ пъстро тъкана, както у тъкменика; инакъ нѣма почти никаква друга разлика. — Смѣсването на тъкменици и пещемали засѣга на югозападъ въ Ловчанско все до подбалканската область, гдѣто вече захващатъ изключително сукманитѣ на планинкитѣ жени. Въ Свищовско западно отъ Осъма прѣобладаватъ сега изключително тъкменицитѣ все до Искъра и нататъкъ още. Женитѣ носѣли едно врѣме ‚бѣла дреа‘, отъ абà, дълга, съ рѫкави и съ малко червено и синьо сукно нашарена по краищата на рѫкавитѣ. По Ловчанско, напр. въ Горно Павликени лѣтѣ носятъ пещемали, а зимѣ сукмани. Къмъ женската носия още трѣбва да се прибавятъ: ‚елек‘ — червенъ, отъ вълнено сукно, съ клинове и безъ рѫкави, носи се лѣтѣ; ‚антерия‘ — съ рѫкави, пакъ съ клинове, вълнена аладжа (черно и червено), носи се зимно врѣме; — ‚долàктанче‘ — пакъ като антерията, аладжа; — ‚кожух‘, кѫсъ, безъ рѫкави и безъ клинове; женитѣ носятъ още и едно подплатено кожухче — ‚елече‘; червено ‚джубе‘ отъ аба, съ клинове — дълга дрѣха, винаги подплатена съ кожа. Забѣлѣжително е, че у българскитѣ католици въ село

Трънчевица има обичай, булката да се вѣнчава въ червено джубе. На момъка майка му прави джубето. Откакъ стане годежътъ, отиватъ нарочно у момата да ѝ зематъ мѣрка за джубето. Освѣнъ това булката е облѣчена въ ‚бѣлъ сукманъ‘ и ‚червени ботуши‘. — Нека тукъ да забѣлѣжимъ още, че и въ Горньо Павликени пакъ само булкитѣ до неотколѣ носили отъ червена мешина високи до глѣзнитѣ обуща, на които казвали ‚мѐсови‘[1]) съ ‚връфти‘ (като ластици). Въ послѣдно врѣме сѫ излѣзли нова мода: ‚либадета‘, ‚фусти‘ и др. граждански дрѣхи. — Въ Свищовско и Никополско на глава си женитѣ носятъ една ‚дъска‘, която се прѣвързва съ чембера, а вързъ чембера бѣла забрадка, та стърчи надъ главата като надвесенъ квадратъ — туй се нарича ‚кѝте‘. По Ловчанско се носѣло по-прѣди нѣщо издигнато на главата, по форма като „кошерѝще“ (въ Горни Павликени), и то се казвало ‚тач‘. Сега по Ловчанско женитѣ носятъ ‚шапка‘, която е пакъ единъ видъ ‚коте‘: състои отъ една прѫчка, свита на обрѫчъ и обшита съ кърпи и кълчища и сетнѣ покрита съ бѣла кърпа. Тия шапки ги има сега по ловчанскитѣ села Какрина, Брѣстово, Тепава, Гостина, Смочанъ, Дивитаки, Александрово, Слатина, Д. и Г. Павликени и Омаревци. Само балканджиитѣ, придошли отгорѣ, не носятъ ‚шапки‘

Женската ‚риза‘ обикновено е дълга, ошита по пазвата съ разни вълни — ‚нагръдница‘ (везъ). На рамената на ризата има ‚шев‘, който се казва ‚бор‘; по рѫкавитѣ шевътъ се казва ‚бòрки‘ — тѣ иматъ по-малко ‚ѝви‘. Забѣлѣжително е, че огърлието на ризата въ Свищовско (с. Лозица) се казва ‚чапàк‘, докато въ

[1]) ‚Мѐсови‘ — ще да е отъ нѣм. Messe = богослужение, литургия, тъй че „месови“ ще да означава „празнични“ — за въ черква.

Шуменско подъ това име се разбира, както видѣхме, едно сукнено квадратче, което виси отзадъ на пояса. И въ носията на банатскитѣ българи въ Бешеновъ, които произхождатъ отъ Свищовско, ,чапа̀к' означава веза на огърлието на ризата (вж. у мене: „Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи", МСбор. XVI—XVII 434.; по-подробно за носията на банатскитѣ българи вж. статията ми: „На гости у банатскитѣ българи", въ Български Прегледъ год. III. кн. I—II.).

Женитѣ въ Свищовско прѣпасватъ ,престѝлка' която е ,писана' сир. пъстра, и ,ӯта' (фута), която е отъ дебело вълнено сукно. ,за̀паска' се нарича отъ футата по-тънко тъкана прѣстилка. Въ Бѣла ,за̀паска' се нарича прѣстилка отъ памучно платно; ,ко̀ренка' — шарена прѣстилка, тъкана отъ вълнена прежда, и ,дрѐбенка'— по-дебела прѣстилка отъ дребь. — Обувки: цървӯли, чѐхли, калѐври, жълти катъре' (пантофли).

Най-сетнѣ нека се спомене, че и въ Свищовско още живо се помни носенето ,перчѝн', а въ селото Лѫжене дори и сега има двама съ перчинъ: Никола Караивановъ и Никола Зулямовъ.

Сега ще разгледаме подробно, въ кои села по източната часть на крайдунавска България, като смѣтаме горѣ-долу рѣката Осъмъ за крайна западна граница, се е спазило старото „ерлийско" българско население, като ще укажемъ при туй и отъ гдѣ, по възможность и кога сѫ дошли пришелцитѣ — планинци и тракийци въ другитѣ села, както и въ тия, гдѣто старо и по-ново население съвмѣстно живѣятъ. — Смѣтамъ за най-сгодно да вървя редомъ околия по околия споредъ административното раз-

прѣдѣление на Княжеството отъ 1893 година, защото на единствената за сега най-добра и най-разпространена карта на България включително съ ромънска Добруджа отъ Хр. Г. Дановъ (мащабъ 1:450,000), къмъ която упжтвамъ читателя, сж указани границитѣ на околиитѣ по реченото разпрѣдѣление, което за нашата цѣль, разбира се, има само извѣстно практично значение — за по голѣма ясность на долуизложеното. То ще съдържа главно данни, които се отнасятъ до въпроса за движението и останкитѣ на старото население, а тукъ-тамѣ ще се указватъ и нѣкои данни за освѣтление отъ миналия народенъ животъ, доколкото и тѣ обясняватъ станалитѣ разселения и сегашното численно състояние, както на старото, тъй и на придошлото население. Равномѣрность и подпълность въ тия данни читателятъ не трѣбва да търси, понеже азъ съмъ ги събиралъ при нееднакви условия: тамъ, гдѣто лично самъ ходихъ, можахъ и подробности да узная, а даннитѣ отъ втора ржка, добити чрѣзъ разпитване жители отъ едно село за жители отъ околнитѣ села, сж по-кратки, а не е чудно въ нѣкои случаи да се укажатъ и невѣрни.

За да дамъ приблизително понятие за численостьта на всѣко поселение, особено гдѣто сж смѣсени българи и турци, указвамъ въ скоби числото на българскитѣ и на турскитѣ домове, като взимамъ статистичнитѣ данни отъ „Списъкъ на общинитѣ въ Княжество България, издаденъ отъ Министерството на Вжтрѣшнитѣ Работи, 1891 год." Тия данни, ако и да не сж толкова точни, колкото сж въ по-новитѣ статистични публикации, пакъ за нашата цѣль сж по-сгодни, защото въ тѣхъ не влизатъ разселенията и прѣселенията, станали отъ 1890 година насамъ. Ще почнемъ съ Шуменска околия.

Шуменска околия.

Почваме съ Шуменска околия, макаръ че въ нея има сравнително малко старъ български елементъ, защото градътъ Шуменъ, който влиза въ тая околия, можемъ да вземемъ за най-виденъ центъръ на сравнително най-многобройнитѣ стари български села въ най-източния край на сѣверна България, гдѣто турскиятъ елементъ отдавна е въ надмощие надъ българския. Около Шуменъ сѫ групирани отъ една страна околиитѣ Новопазарска и Провадийска, гдѣто се намиратъ тъй нареченитѣ Съртски села, населени съ староврѣмски, хърцойски елементъ, що е спазилъ много стари особности въ обичаитѣ, носията и особно въ нарѣчието си, а отъ друга страна и околиитѣ Прѣславска, Османпазарска, Ески-Джумайска, Поповска, Разградска и Кеманларска, гдѣто въ срѣдъ множеството турци прѣзъ усилнитѣ минали врѣмена тъй сѫщо сѫ оцѣлѣли тукъ-тамѣ като острови стари българи, които по говоръ и носия се указватъ отъ сѫщия типъ на съртскитѣ хърцои, съ които съставятъ една по-широка група. Като прибавимъ къмъ тази група още нѣколко села на югъ отъ Варна и нѣколко около Силистра, остая цѣлото голѣмо пространство въ жгъла на сѣвероизтокъ отъ трасето на Русе-Варненската желѣзница между Дунава и Черно-море, гдѣто се падатъ сѫщинскиятъ Делиорманъ и Добруджа, лишени отъ староврѣмски български поселения.

Въ самия Шуменъ, гдѣто, както въ всѣки градъ, има множество пришелци отъ разни страни, още може староврѣмскиятъ мѣстенъ български елементъ, който повече произхожда отъ околнитѣ стари български села, особено отъ Съртскитѣ, лесно да се различи по говора, именно главно по употрѣбата на члена м. р. ед. ч. съ окончание на

-ð (у). Другитѣ особности на говора на околнитѣ стари села, а именно отвореното произношение на ѣ, кога е подъ ударение и прѣдъ мека сричка или съгласна, като ă, нпр. бăли, плетăше и пр., останкитѣ отъ старобългарската гласна ы, каквито ги има по Съртоветѣ, произношението на меко ударено ъ като ѝ, нпр. аз ще те дарѝ, аз ще вертѝ, и пр., не се спазватъ точно. Ала бълѣжито за цѣлото шуменско нарѣчие, подъ което разбираме главно нарѣчието на съртскитѣ селяни, е много тъмното произношение на ъ (стб. ъ и ж), кога е подъ ударение, нпр. ще йдъ въ горъ̀тъ; пекъ̀, плетъ̀т и пр., и то още хубаво се чува и въ Шуменъ, както и въ близкия Прѣславъ, па и пò на западъ — въ Вардунъ и др. Понеже и около Шуменъ има български села, населени съ пришелци отъ Балкана и Тракия, и понеже отъ тия села постоянно се заселватъ въ града, старото шуменско нарѣчие въ града е изложено на промѣни, така че не може точно да се опрѣдѣли количеството на староврѣмския, хърцойски елементъ въ Шуменъ само възъ основа на езикови данни. Носията, разбира се, въ градоветѣ не може да служи за бѣлѣгъ по нашия въпросъ. — Съвсѣмъ старитѣ сѣмейства въ града сѫ малко. Азъ изучвахъ градското старо нарѣчие отъ една много почтена бабичка отъ старо, нѣкогашъ видно шуменско сѣмейство, по име София Гòркьувца Глигòрова, която е запомнила дори и „ӱнгурите“ емигранти слѣдъ маджарската революция (1848), които седѣли въ Шуменъ „три години.“ Баба София приказва много чисто шуменско нарѣчие, като произнася и ă вм. ѣ; тя е попска дъщеря сладкодумна и обича да си спомня бащини си думи, нпр. „Бащà ми казваше: сàбур, хӱбаӱ нящӱ, търпèнието бесцѝнно̀ й. Търпăте àйол — казваше той — ний, спурèд гӱщери живăем — гӱщерите — турци, да н' са осèтят; — с търпèние ще са утървем ут тях; кой търпѝ ду кунèц...“

„Турците спорѐд ǒлатого (=вǒлатого) тѐлѐ търсят: за шес грǒша убѝха ступàну ми; ни ѐ ли туй спурѐд ǒлатого тѐлѐ да търсиш?“[1])

Българското население въ Шуменъ споредъ прѣброяването на 1881 г. е било 10,941 души, а на 1891 то е брояло вече 12,287.

Сѫщински, „ерлии“ българи освѣнъ въ града има въ Шуменска околия още само въ селото Дивдѣдово (Ченгелъ), гдѣто на 1891 год. е имало 187 кѫщи бъл. и 33 турски, сетнѣ въ Дурмушъ (48 к. български 12 к. турски), Кадѣ (31 к. бъл.), Бѣло Копитово (25 к.) и Хасѣ (33 к. български, 45 к. турски).

Въ Топалкьой (34 к. б. и 79 к. т.), сѫ стари прѣселенци и то „хърцои“, дошли отъ близкото Хърсово (Кеманларска околия, виж. по-долу). По-прѣди селото е било чисто турско.

Въ Касапларската община, именно въ с. Касапларъ (113 к.), въ Горни-Инджикъ (69 к.) и Долни-Инджикъ (51 к.) освѣнъ малко стари жители населението главно произхожда отъ прѣселенци отъ Ямболско, които се настанили тукъ слѣдъ войната отъ 1828 год. Касапларчани сѫ отъ сѫщитѣ мѣста изъ южна България, отъ гдѣто произхождатъ и сегашнитѣ жители на с. Девня (Провадийска околия) и на с. Башкьой въ Добруджа (Бабадашка околия). Старото население на Касапларъ, гдѣто бѣше тъкмо театрътъ на войната прѣзъ 1828 год., тогава се разбѣгало и сетнѣ потеглило подиръ

[1]) Този и други цитати отъ народния говоръ, които слѣдватъ, не прѣдавамъ съвсѣмъ точно фонетически, за да избѣгна разни диякритични знакове; запазвамъ при все туй въ главни черти народното произношение и особно формитѣ и синтаксиса, за да дамъ чрѣзъ тия цитати, които сѫ характеристични по съдържанието си, приблизително понятие на читателитѣ неспециалисти и за говоритѣ по сѣвероизточна България. Специялиститѣ упѫтвамъ къмъ споменатото си съчинение „Das Ostbulgarische“,

... войски да се прѣселява въ Русия. И сегашнитѣ ... сж емигранти отъ Тракия, които сжщо тъй ... потеглили за Русия, та сетнѣ се развърнали, като ... нѣкои по Добруджа, а други по Силистренско, ... и Шуменско.

...тѣ села въ Шуменска околия сж турски. ... елементъ въ тѣхъ сега полека-лека се въдворява ... отъ околнитѣ села.

Новопазарска околия.

Новипазаръ (тур. Енипазаръ). И сега тур... население още прѣобладава въ Новипазаръ, а въ ... врѣме българитѣ тукъ сж били съвсѣмъ малко. ... гагаузитѣ (български гагаузи), които сж тукъ прѣ..., както се обясни вече, отъ близкитѣ села Теке-..., Войвода и др., тукъ по-старото българско население не е староврѣмско, а произхожда главно отъ ...тѣ съртски села Каспичанъ, Косовецъ и пр., а така ... и отъ старото българско село Еньово (виж. по-долу), ... е до самия градъ. Поради това тукъ прѣобладаватъ ... българското население носията и говорътъ на сърт-скитѣ села.

Еньово (по-старо Яньево, турски: Юнускьой; има собствено име турско Юнусъ). Селото се намира въ равнината югоизточно отъ Новипазаръ. Въ Еньово сега сж останали само още десетина „ерлийски" сѣмейства, а другитѣ се изселили кое слѣдъ Одринския миръ, кое въ по-ново врѣме. Именно слѣдъ войната отъ 1828 год., заедно съ пороя прѣселци за Русия, особно отъ Тракия и отъ Съртоветѣ, голѣма часть и отъ българитѣ въ Еньово се дигнали да идатъ съ тѣхъ, така че сега отъ ...огавашни еньовчани още се намиратъ по Силистренско.

(виж. по-долу). Освѣнъ това, както се каза, много сѣмейства отъ Енево постепенно сѫ минали, особно въ послѣдно врѣме, въ близкия Новипазаръ. Намѣсто изселеното старо население въ Енево се настанили подиръ Одринския миръ тракийци — български емигранти отъ Сливенско и Ямболско, откѫдѣ селото Дермендере (Сливенска околия) и др., именно досущъ каквито сѫ и въ с. Имрихоръ (виж. по-долу). Тия емигранти тогава се върщали откѫдѣ Добруджа и Бесарабия назадъ въ Тракия, и както на много мѣста, така и въ Енево, като намѣрили напуснати земи и кѫщи, останали тукъ (На 1891 год. имало въ Енево 262 души българи и 201 турчинъ).

Каспичанъ. Срещу Новипазаръ, югозападно отъ Енево по сѣвернитѣ склонове на Кюлевчанското плато (‚съртъ') е разположено живописното село Каспичанъ, близу до станцията съ сѫщото име на Русе-Варненската желѣзница. Старото име на селото, съ което до прѣди нѣколко години сѫ го наричали околнитѣ селяни, нпр. кюлевчанитѣ, е ‚Казъпчане', докато въ самия Каспичанъ селянитѣ не помнятъ, сами да сѫ наричали селото си съ друго име освѣнъ ‚Каспичанъ'. Каспичанъ, гдѣто на 1891 год. е имало 100 български кѫщи и 70 турски, едно врѣме, именно прѣди стотина години било голѣмо село; българското население тукъ твърдѣ намалѣло, именно слѣдъ 1812 година, когато по поводъ на руско-турската война и отъ тукъ се задигнали множество български сѣмейства и отишли прѣзъ Дунава въ Влашко. Тѣзи нѣкое врѣме живѣли около г. Каларашъ, и отъ тамъ сетнѣ едни отишли по-нататъкъ въ Бесарабия и заседнали въ с. Чешмели, други прѣминали Дунава назадъ и заседнали по Силистренско, главно въ селото Алмалий (сега въ ромънска територия), и само около десетина сѣмейства се завърнали назадъ въ селото си, въ Каспичанъ.

Слѣдъ това изселение на българитѣ отъ Каспичанъ се засилилъ турскиятъ елементъ, така че подирѣ малочисленото българско население прѣкарвало доста мжченъ животъ поради своитѣ съселяни турци. При все туй второ изселване на българитѣ вече не станало. Най-старията сега човѣкъ въ Каспичанъ, дѣдо Ангелъ Дечовъ, който е близу деветдесетгодишенъ старецъ и който помни събитията отъ послѣднитѣ три четвъртъ вѣка, съ положителность ме увѣряваше, че по поводъ на войната отъ 1828 година никой не се изселилъ отъ селото: „ут предишнио бозгун (сир. 1812) — казваше ми той — се дигнали наши . . . село Чешмелй имало там у Влашко, тамъ заседнъли. И на Хюсейн-паша-сеферй (сир. 1828 год.) отеойвчани (сир. тракийци) сйнките се бяха погѣнали. От Каспичѐн тогас ·еднò не отйде. От съртовете ѝмаше отйдва (отидоха), ама и някои па си додòа". Споредъ дѣдо Ангелъ тогава българитѣ въ Каспичанъ били много малко: „ако бяа 18 та до 20 къщи, а турците бяа 60 къщи, ем се мюлклйя бяа". За миналото на селото дѣдо Ангелъ, както и най-старата бабичка тукъ, която тъй сжщо разпитвахъ, осемдесетгодишната баба Иовевица, майка на Малче Иовевъ, много работи помнятъ. За характеристика на живота, който сж прѣкарвали българитѣ въ Каспичанъ и подобни нему села посрѣдъ силния турски елементъ, ще приведа нѣкои свои бѣлѣжки отъ разказването на дѣдо Ангела и баба Иовевица.

Каспичанъ е било войнишко (‚уйнушко') село и само три кжщи били ‚рая'. И въ съсѣдното съртско село Кюлевча имало войници — тамъ били войницитѣ на половина. Дѣдо Ангелъ помни, че и въ селото Войвода имало двама войници, ала тѣ били тамъ прѣселени отъ Каспичанъ, а ‚темель уйнйци' тамъ нѣмало. Надъ войницитѣ отъ Каспичанъ и Кюлевча заповѣдвалъ

единъ върховенъ ‚дерѝ башия‘, който постоянно ‚седѣлъ‘ на ‚Башкьой‘ — гдѣто цѣлото село било войнишко. На моя въпросъ, гдѣ е било това ‚Башкьой‘, дѣдо Ангелъ отговори: „Башкьой — то въ Индже-балкан, оттатък Кòтьел-лѝ-й — Бàшкьой, Бàшкьой кат речàа — там се уйнѝци бяа“. Това Башкьой ще да е било именно днешното село Жеравна, до г. Котелъ. Войнишкиятъ главатарь рѣдко дохождалъ, а на свое мѣсто той проваждалъ субаша, да седи въ Каспичанъ. Субашата сѫдилъ войницитѣ, а пъкъ тритѣ ‚раятски‘ кѫщи въ Каспичанъ и турцитѣ ‚аянино‘ ги сѫдилъ. Войницитѣ ходили да работятъ ‚на цàрьо‘; когато му дотрѣбвало, тѣ ходили кѫдѣ Цариградъ: „кòня пасѝа, цàрьовите кòня, ‚падишаѣн атларѝ‘, — спомняше си дѣдо Ангелъ — сѝно косѝа. Чаỳшо на уйнỳците на калпàко имаше лисѝча опàшка. Нàшио субаша поседѝваше тук и отòдяше на Кюлевча, да ги сѫди. На ангарѝя рàб'техме, раѝта заедно съ тỳрците, а башкà рàб'тяха уйнỳците. По два гроша ни плàщаа“. Дѣдо Ангелъ па и баба Иовевица помнятъ, когато се правило Варненското кале: все войници го правили, войницитѣ копали ‚хендек‘, носили пръсть, а пъкъ башка майстори работили; баш-майсторинътъ билъ „търновчанинъ“. Най-многото войници, що работили тамъ, били отъ Шоплука. Като се свършила войната, дѣдо Ангелъ не си спомня, „тогазъ зàплата ли имаха: на Русѝя нàшио ли царь заплатѝ, Русѝя на нашио ли царь“ — „нàшио царь гàлиба заплатѝ“ — каза най-сетнѣ дѣдо Ангелъ.

Когато ‚прѣвзели турцитѣ Влахия‘ слѣдъ оттеглянето на рускитѣ войски, искали тогава околнитѣ турци да колятъ българитѣ. И каспичанскитѣ турци почнали да се заканватъ: „сатър'те ше зъмнемъ ф ръцѐ си та ше се търкàлятъ главѝте ви ф трапò!“ — казвали тѣ. Баба Йовевица помни, какъ тъкмо когато щѣли да почнатъ

кланеть, „фанàло да летѝ“ (= да вали); колкото „отъ Господа летàло, отъ земята по-много кипяло“ — все вода станало. Единъ овчерчецъ отъ Абоба (турско село до Новипазаръ) водата съ все овци го забрала, че го мъкнала до Каспичанъ. Това прѣдание за страшния ‚поройʻ, който напълнилъ съ вода долината и прѣпрѣчилъ да се тури на дѣйствие клането, което вече било отпочнало, знае и дѣдо Ангелъ като истинско събитие, а помнятъ го и по другитѣ близки съртски села. — Колкото и да сж били българитѣ защищавани отъ властьта, при все туй въ размирнитѣ врѣмена въ началото на XIX в., когато и правителството е било безсилно, много теглили отъ разнитѣ еничари и делибашии, които кръстосвали главно по българскитѣ села. Дѣдо Ангелъ помни още еничаритѣ и аулумитѣ на делибашиитѣ, които носили ‚дълги калпàци‘. „Налѣзат въ къщи, байряка ще забият сред двòро тамъ и ‚гумбеддѐко‘ — като тенджере на седлòто, удрят го съ кайш и то ечѝ“. На рѣдко кондисвали въ турски къщи. Въ още по-старо врѣме на ‚войнишка къща‘ хичъ не смѣяли да стжпятъ, ала то послѣ, когато се засилили делибашиитѣ, не се зачитало вече. „Щомъ налѣзат, ще трѣбва да имъ готвиш — разказваше баба Повевица. — Аз помня, дойде един, мед иска; ще намèриш мед, хайде цѣла къщ халвѫ правѝ. За мед цвѣрде мъчеа хòрата. Йще вѝно тогиз: вѝно който даде, той крив . . .“ — Много теглили слѣдъ севастополската война и отъ черкезитѣ. ‚Тѣ най-знаеха да крадът, да алът“ — характеризуваше ги баба Повевица — ‚отъ жѐрките (= воденицитѣ) брашно, съ цувàлите (= чувалитѣ) земаха . . . Тука който пѫрва сполàкли я, парѝ да търсят оттòре й: заредѝли врътàта, турат една верусть на главѫ и, да не крещѝ . . . Имах

едно момиче хубавелко, ни можеше да пристѫпи на сундърмѣтъ — зер черкѐзи кат са наредѝт (= наредятъ) да ѝ гледат . . . “ Ала и отъ самитѣ турци въ селото и отсреща по Делиормана страшно си патили. Карали ги въ недѣля, въ праздникъ, да имъ работятъ, като имъ плащали по „шейсе“ пари на день. Наистина мѫжетѣ повече теглили, нпр. единъ мѫжъ не смѣялъ да се покаже прѣдъ ‚аскеро‘, когато кондиса въ селото, докато женитѣ явно не сѫ били закачани, понеже и турскитѣ власти много гледали, да се зачита женската честь — „ръз“, „ръзà“; „турцитѣ като речàа ръз-падишахън — то веке не смѣеше никой да бутне“ — казваше ми дѣдо Ангелъ, ала при все туй и по Сѫртоветѣ се приказватъ много истории отъ насилствено потурчване и изобщо отъ посѣгане върху български жени. Съ голѣми грижи и страхове се отхраняла женската челядь. „Което момѝче е хубаво — разказваше баба Иовевица — ние не му давахме дреха да убличѐ, не *й* пѝщахме дѐ бъде, от тỳрците, от страхò им. Турците, да стàне някуй хурò, ут делѐку ше сѝ наредѝт (= наредятъ), ше глѐдат . . . . Тука имахме един турчин, твърде залàтяше за българите, Карàмустаолу му думаха; дърлеше се (=навикваше) на турците, да не ни закачат, да не ни трушѝт (= трошятъ), ама па не помагаше: той ни закрасѝваше (= запазваше) от нашите турци, ала тий отъ дрỳгие селà ще дòдът . . . Немòш видѝ ти у българин тогис нѝщо хубаво . . . . нѝня (= сега) рахатлък утфрѐд, вратàта билѝ ни заклю̀чаме; ниня хỳбаво, да живѝ цàрьо!“ — каза съ въздишка баба Иовевица.

„Войницитѣ ‚юшур‘ (десетъкъ) — даднина демек — казваше дѣдо Ангелъ — не даваха, ала ‚харàч‘ всички плащаха. Іедър ли си, ше дадеш харач. Отъ десет години нагорѣ вземаха по 15 гроша на мòмчефта (мом-

чета), а на голямио челяк по 30 гроша“. Десятъкътъ се продавалъ, илтизамджии прѣкупували селото: „ще земат на десет еднò — ем самсѝ ще го овършейш, илтизамджиитѣ ще седят то врѣме над главѣ ти, от сѐлото излазя хлябо; ще им се намѣри къща, и де бъде не аресва; имаш в бахчита два реда пипéр — и отъ тòго зѐма; от òрех билѝ фанàа да земат . . . отсàчай го та да си рахат . . . . — ниня ѝ друго, давнината е за царст(в)ото ни“.

При голѣмата стѣсненость, въ която българитѣ по тия мѣста, обиколени отвредъ съ турци, сѫ живѣли, домашнитѣ имъ нрави и обичаи традиционно се запазвали съ голѣма строгость, каквито сѫ били въ стари врѣмена. То се вижда и въ носията, и въ говора на българитѣ отъ съртскитѣ села, а още по-вече въ много обичаи и обреди.

За характеристика откъмъ тази страна ще изтъкна тукъ единъ обичай, който до неотколѣ се е спазвалъ по всичкитѣ съртски села, включително съ Каспичанъ, а и сега още се държи въ нѣкои отъ Съртоветѣ, що сѫ пò на страна отъ главнитѣ пѫтища, като Аязма, Кередѝ, Черковна и др., а именно обичаятъ, споредъ който на 3-тия день слѣдъ свадбата, когато на булката за първъ пѫть прѣвързватъ главата съ ‚месаль‘, прѣдварително, при обреда на отбулването, на кѫсо ѝ отрязватъ коситѣ. Булката вече слѣдъ туй винаги ходи съ прѣвързана глава и съ отрѣзани коси, които не се виждатъ изподъ месаля.

И страхопочитанието на младитѣ къмъ старитѣ, особно пъкъ на снахата спрѣмо свекъра и свекървата се е пазило до прѣкаленость строго. Баба Иовевица за себе си разказваше: „два мѐсца дѣня гувѝх на свекрà си. Ще му пулѝйш, ше го нахраниш, ше му чѐшиш брадѣтъ . . . да се зададѐ отъ далеч, ше му станеш

на кракà . . . лятно врѐме бу̀лките облѐчени емъ с чорапи ше жѐнат.. Кату женах вѐки, утъ марàни съмъ пàднъла на очѝ си. То врѐме нѐмаше басмà, тъй мòра, ами копòпи ше сѐйми и ше предѐм, и паму̀к ше ку̀пиме и тòго ще напредѐм. И кибрит нàмаше — прахань, чи ут òгън ше запалиш свещ. Нине многу сме рахàт“.

И черквата е била въ много жално състояние до прѣди кримската война. Попъ въ селото нѣмало, а и черква нѣмало. Когато ще дойдѣлъ попъ отъ Новипазаръ, събирали се тамъ, гдѣто кондисвалъ попътъ, за да ги причести. „Инно дѐте по петнайсе денѐ стувѝ не крѣщено. Кат умрѐ нàкой, зарàвет тòго чилàка, па сетне пръстѣ му ше упуѝ пòпу, кат' дòде“. Едно врѣме имало манастиръ отгоре селото и на ‚того манастѝря‘ и сега правятъ сборъ на лѣтенъ Никулденъ.

Ето тъй се е живѣло въ Каспичанъ до неотколѣ. Нека забѣлѣжа най-накрай, че прѣзъ Каспичанъ сѫ минали и „унгури“ и „ингилизи“ — прѣзъ врѣме на севастополската война. „Тий на цàрятого севгелиѝ бяха“, — казваше баба Йовевица — „у нас садѐ едѝнъ ѝнгилиз кундѝса, и той едѝн сахàт стувà“.

Могѝла (турски Мухлà). Съвсѣмъ наблизу до Каспичанъ отъ югоизточна страна, въ подножието и по politѣ на единъ високъ, конусообразенъ хълмъ, чийто връхъ отдалечъ прилича на сѫща изкуствена могила, се намира селото Могила (турски Мухла), наречено безъ съмнѣние така по вида на казания високъ хълмъ. На 1891 год. въ Могила е имало до 50 български и 97 турски кѫщи. Българското население тукъ е староврѣмско, еднакво по носия и говоръ съ населението по Съртоветѣ. Споредъ казването на дѣдо Иванчо, единъ отъ най-старитѣ хора въ селото, Могила било едно врѣме голѣмо българско село съ около 400 кѫщи. И сега се познавали

дири отъ стари здания по нивата. Една стара кадъна разправяла по прѣдание, какъ едно врѣме въ Могила на сила били потурчени много българи. Излѣзла заповѣдь, да се турчатъ българитѣ, и на тогова, който кабулилъ турската вѣра, зацапали му портата съ бѣла боя, а на тия, що не кабулили, — съ черна боя, да се знае, кога вземать да колятъ. Мнозина отъ страхъ се потурчили, ала до клане не дошло, ама ‚врàвцата‘ (= вратницата сир. портитѣ) по селото още дълго врѣме все така ‚боялѝя‘ си стоѣли. По ‚силистренското мурабе‘ селото се разсипало, защото почти всички българи се дигнали да идатъ въ Русия. Повече останали „по Добруджата и по Силистренско, въ с. Алмъли и Калипѐтре“ (Алмалий и Калипетрово). Въ селото останали много малко българи — около седемь кѫщи, които постепенно се размножавали, като се отлѫчили братята, прииждали и други отъ съсѣднитѣ български села, та българитѣ сега достигатъ половината колкото турцитѣ въ Могила; отъ тѣзи подирнитѣ слѣдъ послѣдната руско-турска война се изселили петнайсетина кѫщи. Като ‚ерлѝи‘ въ селото се знаятъ дѣдо Иванчови — двама братя, дѣдо Русеви — пакъ двама братя, дѣдо Петко, дѣдо Денчо и още нѣколцина; има четири кѫщи отъ Кусòвча, двѣ кѫщи отъ Новипазаръ, двѣ отъ Каспичанъ, двѣ отъ Енево, една отъ Кюлевча, и четири кѫщи отъ Войводакьой. Отъ турско врѣме въ Могила се помнятъ ужаснитѣ зулуми на нѣкой си Имамъ-ага, който ималъ надъ Могила на единъ врѣхъ (тепе), нареченъ ‚Кьма‘, цѣлъ дворецъ — ‚конàци‘ отъ дѣланъ камъкъ; и сега още се виждатъ зидове отъ тия конаци. Този ‚Имам-аа‘ ималъ ужъ 18 ‚казака‘ съ себе си като стража, та за това турцитѣ му казвали ‚гяур-имаму‘. Той билъ по прѣди на Новипазаръ мюдюринъ, но тамъ не аресалъ и се прогласилъ за ‚деребейлия‘. Съ хитрость го прима-

мили въ Новипазаръ, гдѣто го заклалъ берберинътъ, който го бръсналъ. Отъ Шуменъ дошълъ ‚емиръ‘ та му занесълъ главата. — Отъ турцитѣ въ селото и околностьта много страдали българитѣ и въ Могила, та и сега се помнятъ много прѣдания, които разказваха и на мене. Само съ подкупи донѣйдѣ българинътъ успѣвалъ да си облекчи положението. Така напр. събирането на ‚харача‘ било строго: и за ‚четрѝйсет-дъ̀нешно‘ дѣте земали харачъ по 15 гроша. „Като вземе харачерино парите, ще даде една ‚кинѝшка‘, демекъ знае кой години си — разказваше дѣдо Иванчо — ама колко пъти и̇ голѐми мòмчефта се отървàваа: кат му дадѐш еднò гърнѐ мàсло, иннòто му око стàва слѧ̀по тугѝс“. Ушюрътъ (десетъкътъ) едно врѣме взимали на десеть едно, ала сетнѣ го направили на седемтѣхъ едно, и тогава вече било много мѫчно на българитѣ, защото и ‚турчàта‘ отъ селото и околностьта постоянно ги ограбвали и събличали. Затова и не си живували добрѣ съ турцитѣ съселяни, а и сега сѫ едни спрѣмо други твърдѣ наежени. У турцитѣ все още се подържа убѣждение, че тѣ ще си възвърнатъ царството; нѣкои вече взели да се отчайватъ и все мислятъ да се изселватъ. Изобщо такива били сега отношенията между българи и турци въ селото, че моя разказвачъ отъ своя страна се изрази: „в идѝн казàн да ни насекът месàта и да ги варѝт (= варятъ) — па не се смѧ̀сват“.

И въ Могила нѣмали българитѣ черква. Нѣкаква черква отъ стари врѣмена ще да е имало въ Могила, защото на Костадиновъ день си правили ‚збор‘, както и сега, а то означавало, че нѣкогашната черква ‚на тòго дѐне‘ е била посветена‘: ‚дету е имало черква, там имало и зборъ‘. Черквата ще да е била ‚нѣйдѣ въ канарата‘. Съселянитѣ имъ турци не позволявали да си съзидатъ черква, както що не допуснали и въ Новипазаръ заправената

черква ‚да я изгънатъ на горѣ‘, ами трѣбало да я направятъ ‚въ земята вкопàна‘. На Каспичанъ си занасяли дѣцата да ги ‚пречѝстатъ‘. За въ село, когато имало нужда, трѣбвало да калесатъ попа отъ Шуменъ или Новипазаръ, който не седѣлъ на едно мѣсто, ами обикалялъ по енорията си, единъ мѣсецъ напрѣдъ. То врѣме нѣмало: ‚ас тъс женѣ нещѣ‘, ами ако немòжеш живѣ съ жена си, ‚а ти ще са махнеш някъде, къдѝто вѝждат очѝ ти‘. У турцитѣ било друго — турчинътъ взималъ по двѣ жени повече, за да му работятъ: ‚тѣ рàб'тят, тѣ носят — тòго хрàнят‘ и щомъ й рече ‚нещѣ та‘, и тя завалията трѣба да бѣга отъ него. „Колко пъти такава напъдена кадъна, — казваше дѣдо Иванчо — ще дойде въз нас да плаче“. Домашниятъ животъ у турцитѣ никакъ не билъ хубавъ.

Калугерица. Югозападно отъ Каспичанъ, по склонетѣ на кюлевчанския ‚съртъ‘ по пжтя за Кюлевча се намира малкото село ‚Калугер'ца‘ (= Калугерица), населено съ 40-тина кжщи български и около 25 кжщи турски. Слѣдъ послѣдната освободителна война се изселили до 20 турски сѣмейства. Българското население въ Калугерица е староврѣмско, мѣстно. Пришелци отъ други села има само нѣколцина, и то отъ най-ново врѣме. Прѣдъ войната отъ 1828 год. въ Калугерица имало повече българи, но тогава селото се разбѣгало, тъй като тъкмо то заедно съ Кюлевча било изложено на ужаситѣ на войната. Калугерица тогава изгорѣла и всичко било въ селото съсипано. Старци още помнятъ, какъ сж страдали отъ гладъ и студъ, бѣгайки по горитѣ докато се свърши войната. Помнятъ, че бѣгали кждѣ Балкана и че минали Лудата Камчия. Прѣди тўй и калугерчани пращали по единъ войникъ на Цариградъ, защото имало въ селото петь войнишки кжщи. Помни се, че ‚уйнушкитѣ‘ ниви не плащали ‚юшуръ‘ и че селскиятъ [illegible] можелъ да нареди на работа човѣкъ отъ войнишка

кѫща. Черква нѣмали въ селото, ала ‚зборъ‘ правили, именно св. Кирикъ ‚го чували‘; зборътъ ставалъ на ‚Благощеньѐ‘ (Благовѣщение). Никой не̇ ядѣлъ риба тогава до него день, и тогава на збора се ядѣла риба, а ‚нинѣ ядът‘. Нѣйдѣ при ‚Чукурлу̀ко‘ имало ‚повалени камъне, длеги, длеги,‘ може тамъ да е имало нѣкое врѣме черква. Въ послѣдно врѣме зборътъ го обърнали отъ св. Кирикъ на ‚Киръ Мето̀дия‘. Измѣнили се и много обичаи и носията, именно вече не се туря на главата на булката ‚стефа̀н‘, женската риза не е вече изшита по огърляка и рѫкавитѣ, както едно врѣме и т. н. Едно врѣме и ‚зѐтьовете‘ се забуляли, именно и момъкътъ, като ще тръгвалъ за булка, съ платно надкривалъ ‚главѣ си‘, и така забулени, булката и ‚зетьо̀‘, ше ги ‚вѣнчът‘ (вѣнчеятъ) и ‚ще игрът‘ (играятъ). „Булката със длѐга антерѝя и със чорапе ще жене, и когато я простѝ крѣстнико, тогѝс ше ѝ фърли. Сега вече това го нѣма“, каза баба Мариница, която разпитвахъ, и прибави: „не ни бѣше позна̀т, таквас носѝя то бѣше!“ А носията е била такава изобщо по Съртоветѣ: въ Кюлевецъ, Марковецъ и др.

И въ Калугерица дохождалъ до прѣди 30 години само сегизъ-тогизъ единъ гръкъ попъ отъ Нови-Пазаръ. Сетнѣ фанали единъ попъ на петь села и всѣка кѫща му давала ‚пу иннѣ кърнѣ‘ (една крина) жито.

Кюлѐвецъ или Кюлѣхце (тур. Кюлевча). Южно отъ Калугерица, почти на върха на Кюлевчанското плато̀ се намира сътрското село Кюлѐвецъ или както още селянитѣ го наричатъ Кюлѣхце. То е повече извѣстно, особно отъ войната прѣзъ 1828 год. поради сражението, което стана при него, подъ име Кюлевча, както го произнасятъ турцитѣ, които и други нѣколко селски български названия, що окончаватъ на суф. -ецъ, произнасятъ съ суфиксъ -ча: напр. Марковча, Кусовча вмѣсто Ма̀рковецъ,

Кусовѐцъ (отъ Босовѐцъ). И въ Бюлевецъ покрай 240 български къщи имало на 1891 год. още 17 турски къщи. Българското население тукъ е старовѣрско и е било по-многобройно, али то се разнесло именно слѣдъ 1828 год., когато селото било „до крака“ изгорено. Тогава, па и по-прѣди, прѣзъ 1812 год. мнозина се изселили отъ Бюлевецъ въ руска Бесарабия, а има бюлевчани и по ромънска Добруджа и по Силистренско. Сега, гдѣто сѫ лозята до селото, има слѣди отъ стари разрутени къщи. Миналото на бюлевчани относително тѣхнитѣ тегла отъ турцитѣ, сетнѣ носията, говорътъ и обичаитѣ напълно се схождатъ съ всичко, що се каза отгорѣ за тая страна за жителитѣ на Касимчанъ, Могила и Калугерица.

Овчàрово (тур. Чобàнкьой), южно отъ Бюлевецъ, е сравнително ново село, заселено отъ **бюлевчани**; то има до 75 къщи само българи.

Косовѐцъ или **Кусовѐцъ** (тур. Кусòвча). Въ това сьртско село, населено съ сѫщитѣ старовѣрски българи (90 къщи), каквито сѫ и по другитѣ Сьртове, сега нѣма турци, а че е имало едно врѣме турци тукъ, се вижда по слѣдитѣ отъ турски гробища на двѣ мѣста. Разказватъ, че турцитѣ се дигнали отъ Косовецъ, когато се прочулъ споменатиятъ вече „Пехлива“, който не е щадѣлъ ни християни, ни турци, та тѣзи послѣднитѣ отишли въ Марковецъ.

Màрковецъ (тур. Маркòвча) е голѣмичко сьртско село, въ което има доста турци (90 к. бълг. и 70 к. тур.). Марковецъ, като се намира по̀ навѫтрѣ на голѣмото плато, що се простира къмъ Провадия, е останало повече запазено отъ влиянието на градския животъ, и за това българитѣ тукъ се указватъ още по-консервативни, както въ спазване старовѣрската си носия, така и въ обичаитѣ, па и въ нѣкои особности на говора си. Така

тукъ вече женитѣ си завиватъ главата наоколо изцѣло, сир. забраждатъ се съ месаль, тукъ се запазва още и черната дълга вълнена ‚кѝчинка‘ — за която се говори по-горѣ. Както въ Марковецъ, се носятъ и говорятъ българитѣ по Сѫртоветѣ низъ Провадийско, които по-долу ще се споменатъ. Въ Марковецъ именно вече правилно се явява произнасяно *и* вмѣсто меко *ъ* подъ ударение, нпр. ас пуѝ (= азъ пож = пѣж), ас крещѝ, а въ 3. лице множ. ч. пуѝт, крещѝт; така сѫщо: вървѝ — вървѝт, гасѝ — гасѝт, гурѝ — гурѝт; казва се сѫществ. душѝ вмѣсто душà, земѝ вм. земѝ и пр. Тукъ сѫ се запазили и стари родителни форми отъ членната ф. м. р. ед. ч., нпр. попàтого, чилякатого; казватъ още кутрѝ мѫщ, кутрà жена, кутрò детѐ и пр.

Като е било селото на страна отъ главнитѣ пѫтища, не е страдало толкова въ турско врѣме отъ турцитѣ, особно съселянитѣ на марковчани турци си живували доста добрѣ съ тѣхъ. Единъ отъ най-старитѣ хора въ селото, Черньо Великовъ, дори ми се похвали, че „нито една прѫчка“ не изѣлъ той отъ турцитѣ.

Костина Рѝка (тур. Кемикчѝ-дере), на югозападъ отъ Марковецъ, е малко село съ около 30-тина български кѫщи, заселени отъ Марковецъ.

По-горѣ видѣхме селата отъ Новопазарска околия, въ които има старо, мѣстно българско население. Сега ще се посочатъ селата отъ сѫщата околия съ *ново, придошло българско население.*

Имрихòръ (сѣверо-западно отъ Новипазаръ). Имрихоръ е старо българско село всрѣдъ делиорманскитѣ турски села, въ което послѣднитѣ останки отъ старорѣмското му население се изселили слѣдъ 1828 година въ Русия.

По казването на дѣдо Калчо Тончоолу отъ Войводакьой, за когото вече стана дума по-горѣ, въ Имрихоръ имало останали само 4—5 ерлийски сѣмейства, които говорѣли повече турски, та споредъ него и тѣ сж били сжщо такива българи гагаузи, каквито сж ония отъ Войводакьой. Когато слѣдъ войната отъ 1828 г. тракийци се връщали откъмъ Силистренско и Русия назадъ, минали нѣкои отъ Ямболско и Сливенско прѣзъ Имрихоръ и се настанили тамъ покрай нѣколцината ,ерлии' българи, що сж били останали въ селото, и турцитѣ, които живѣли въ сжщото село. Дѣдитѣ на повечето отъ сегашнитѣ имрихорчани произхождатъ отъ с. Дермендере (Слив. околия) и други близки на това села. Отъ сжщото село Дермендере трѣба да произхождатъ и ония български емигранти въ Бесарабия, които сж основали въ Измаилския окржгъ между езерата Ялпухъ и Сафтиянъ селото Дермендере. У Скальковскій се казва за това подирното, че било основано прѣзъ 1830 год. „вышедшими изъ Румеліи Болгарами" и че брояло 80 бълг. сѣмейства съ 490 души. Баба Станчовица (сега въ Нови-пазаръ), родена въ Имрихоръ и оженена за дѣдо Станчо, бълг. гагаузинъ отъ Войводакьой, ми потвърди, че и нейнитѣ родители сж дошли отъ Сливенско. Доколко е могло староврѣмското, хърцойско българско население въ Имрихоръ да оцѣлѣе, заобиколено отъ свирѣпитѣ делиорманци прѣзъ ужаснитѣ врѣмена на по-миналия вѣкъ, особно къмъ края му, и да спази езика си, можемъ да си прѣдставимъ отъ плачевната картина, която покойния Р. И. Блъсковъ, единъ отъ най-добритѣ познавачи на тоя край отъ турско врѣме, ни рисува отъ Имрихоръ, гдѣто той се намѣрилъ на 1874 год., — ще рече подиръ танзимата и повторенитѣ правдини, дадени на българитѣ слѣдъ кримската война — при освещението на първата черква въ това село (вж. статията: „По нашитѣ църкви", въ

Приложение на Църковенъ Вѣстникъ, кн. I—II. стр. 151, 1901 год.). Тогава въ Имрихоръ, което на 1891 година е имало 105 български и само 22 турски кѫщи, населението било наполовина турско, и наоколо му обитавали въ страшния Делиорманъ въ разни селца тоже турци, отъ най-страшнитѣ разбойници, размѣсени съ омразнитѣ и грозни черкези. Блъсковъ заварилъ българитѣ тукъ, за които не казва, че сѫ прѣселенци отъ Тракия, но които сѫ наистина такива, въ ужасно беззащитно положение, уплашени и посърнали — живи да ги оплачешъ. Тѣ нѣмали църква. Съ голѣми усилия успѣли да си съградятъ една кѫща, която, на половина вкопана въ земята и оградена съ високи стѣни, за да не се вижда, съ турско благоволение смѣяла да се нарече ‚попска кѫща‘ (папазеви), а не ‚черква‘. Самитѣ турци въ селото имали си джамия, но не позволявали да се издигне сѫщинска черква въ селото имъ. Освещението на черквата станало отъ единъ градски икономъ. Блъсковъ учуденъ забѣлѣжилъ, като минавалъ прѣзъ селото, до 17 запустѣли отъ пожаръ черни дворища. Единъ отъ селскитѣ старци му обяснилъ, че това го направили поразници турци отъ селото имъ и отъ околнитѣ села. Имрихоръ било едничко село съ българско население посрѣдъ голитѣ и гладни читаци, които считали Имрихоръ за свой ‚килеръ‘: „ще дойде въ село — разказвалъ старецътъ за турцитѣ — ще влѣзе въ която кѫща иска, като у дома си. Безъ да те пита, ще влѣзе самъ въ хамбаря, ще си напълни чувала съ жито, ще поиска и нѣколко гроша харачлъкъ, при това ще го нахранишъ и напоишъ и ще го изпратишъ пакъ съ добро. Иначе тежко ти и горко! Ние сме повечето овчари, а овцетѣ ни сѫ винаги на полето. Ще влѣзе срѣдъ стадото, ще си избере най-хубавата овца или агне и ще си го задигне. Една думица да каже овчарьтъ, ако главата му

се не търкулне на земята, то бить и прѣбить трѣба да се домъкне въ село. Но тази година житото Господь го не даде, отъ лютата зима овцетѣ ни измрѣха. Захванахме да се поопираме, да не даваме, защото и за насъ нѣма. Но това ни излѣзе сто пѫти по-скѫпо. Не посрещне ли нѣкой съ добро турчина и да го изпроводи съ какво годѣ, сто че прѣзъ нощьта свѣтналъ плѣвникътъ му или кѫщата му. И съ направата сега на нашата нова църква ние като че ли грѣхъ направихме. И то да ми е направа, ами отъ пърти изградена[1]). Нашитѣ турци още по-злѣ се наостриха: за насъ пари нѣма, казвать тѣ, а за църква имате". — Приведохъ това мѣсто отъ Блъскова, за да се обясни съ тая достовѣрна характеристика на живота, който сѫ прѣкарвали рѣдкитѣ български нови поселения по Делиормана дори слѣдъ половината на XIX. в., защо изобщо не е било възможно да се спази чисто българско население на сѣверъ отъ долината, прѣзъ която минава желѣзницата отъ Варна до Разградско, именно въ областьта, гдѣто захваща сѫщинскиятъ Делиорманъ, и защо и ония малки останки отъ старо християнско население въ тия мѣста откъмъ езикъ се явяватъ турци, именно гагаузитѣ, които нарекохме български гагаузи. Тъкмо такива сѫ християнитѣ староврѣмски жители и въ двѣтѣ близки села Войвода и Теке-Козлуджа.

Войвòда (тур. Войводàкьой), населено съ стари български гагаузи и нѣкои ново придошли българи (36 к.) и съ турци (104 к.).

Текè Кòзлуджа, населено съ 3—4 кѫщи стари бълг. гагаузи и нѣколко нови пришелци българи (11 к.) и турци (69 к.).

---

[1]) Тъй наречентѣ ‚попски кѫщи‘ каквато е била и черквата въ Имрихоръ, трѣбало да иматъ вѫтрѣ съзидано огнище, като въ всѣка кѫща, и да стърчи надъ покрива коминъ.

Стàновецъ (тур. Юруклеръ). Въ това село живѣятъ българи ‚хърцои' (36 к.), прѣселени тукъ слѣдъ войната отъ 1828 год. отъ Разградско, а именно отъ староврѣмското българско село Хърсово (Кеманлар. ок., вж. по-долу за Хърсово).

Сенебѝръ. Тукъ покрай турското население, което образува мнозинство (122 к.), има до 36 кѫщи български, заселени слѣдъ послѣдната освободителна война отъ Разградско, а именно отъ Кабаколакъ, Арнауткьой и Хърсово.

Тавшàнъ-Кòзлуджа, юго-източно отъ Новипазаръ, населена съ около 25 к. българи, придошли отъ околнитѣ села, и съ 110 к. турци.

Чанакчѝе, сѣверно отъ Новипазаръ, бивше турско село, сега заселено съ българи отъ Лозенградско (Кърк-клисийско, Одрински вилаетъ). Тѣ сѫ били до освобождението на България настанени въ съсѣднитѣ села Козълджиларъ и Караманлѝ (Провадийска окол.), кѫдѣто дошли слѣдъ Одринския миръ, като били тръгнали да се изселятъ въ Русия. Отъ тѣхъ и сега още има останали и въ двѣтѣ казани села (вж. по-долу).

Джѝвелъ. Българитѣ тукъ сѫ сѫщо тъй новозаселени слѣдъ послѣдната освободителна война одринци, както и въ Чанакчие. Тия одринци сѫ черни малко въ лицето, та околнитѣ българи ги казватъ ‚цигани'. На 1891 год. е имало 74 к. българи и 24 к. турци.

Сакàртепе, населено съ 50-тина кѫщи новозаселени ‚одринци' отъ Лозенградско.

Яйлà. Тукъ има сега малоазийски или ‚анадолски' българи, прѣселени слѣдъ освободителната война именно отъ 1883 год. насамъ изъ селата Гьобелъ и Мандъръ (Брусенски окрѫгъ, въ Мала Азия); отъ тѣхъ има нѣколко кѫщи настанени и въ близкото до Яйла село Елес-Факъ (Провад. ок.). Има ги още и въ селата

Акчаеръ и Александрово (Свищ. ок.), въ Куруджаеренъ, Реджебъ-Махле, Арапларъ и Караагачъ (Провад. ок.), въ Козлуджа (Варнен. ок.), въ Бѣлбрѣгъ и Янково (Прѣславска ок.). Българитѣ въ Яйла произхождатъ отъ Чирпанско. Първитѣ прѣселенци отъ тукъ въ Мала Азия се падатъ къмъ края на по-миналия вѣкъ — въ разгара на кърджалийскитѣ зулуми, а сетнѣ, прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ постепенно прииждали тамъ нови прѣселенци отъ Чирпанско и други области на Тракия, па дори и отъ срѣдногорскитѣ мѣста, като отъ Коприщица. Въ Мала Азия има и едно много по-старо българско поселение въ Къздервентъ (между Бруса и Никея), за което още не се знаятъ подробности (вж. повече въ моята статия ‚Прѣселването на малоазийските българи въ Княжеството', печ. въ Български Прегледъ, год. V. кн. VII. 94—102, и В. Кънчевъ, ‚Изъ Мала Азия', въ Б. Прегледъ г. V. кн. VIII. 52—102). — На 1891 год. въ Яйла е имало 49 бълг. кѫщи и 44 турски.

Всички други села въ Новопазарска околия сѫ турски, въ които тукъ-тамѣ се намира и по нѣкоя българска кѫща, заселена въ послѣдно врѣме.

Провадийска околия.

(По-прѣди Провадийска околия и Новоселска).

Въ Провадийската околия, къмъ която отнасямъ и бившата Новоселска околия, както е означена на картата на Данова, се намиратъ останалитѣ съртски български села, часть отъ които се спомена по-горѣ между селата отъ Новопазарска околия.

Рàвна е чисто българско село (75 к.) съ старо население, което по говоръ и носия се схожда съ другитѣ съртски села. Въ говора има единъ архаизъмъ, който не е спазенъ у другитѣ съртски села освѣнъ въ Кривна

и въ онѣзи, които сѫ заселени отъ Равна, а именно че се произнася тъ вм. стб. ты (2 л. лично мѣстоим. ед. ч.), сетнѣ нъй и въй (= ние стб. ны, вие, стб. вы). Сега въ Равна нѣма турци, а не е имало и въ минали врѣмена. Баба Рада, една отъ най-старитѣ жени, която помни събития отъ цѣлото почти минало столѣтие, ми казваше, че у тѣхъ никой пѫть ,турчà' не е имало. На 1810 год. селото изгорѣло. Тогава равненци се изселили въ Русия — пѫтували ,прѣзъ Дунаво една нъщ и един ден пу вудѣтъ'. Ала наскоро мнозина се върнали назадъ и нѣкое врѣме седѣли около Бабадагъ въ Добруджа, въ с. Чирна. Нѣкои отъ тукъ минали въ Силистренско и само 6—7 кѫщи се завърнали въ селото си, гдѣто се прибрали и нѣкои отъ пръснатитѣ наоколо негови жители, които не ходили въ Русия. Баба Рада казваше, че сега имали роднини и въ Тулча и въ Калипèтре (Калипетрово, до Силистра).

Прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ нѣмало не само въ Равна но нийдѣ наоколо черква. Помнятъ се нѣкои ,ужъ' попове, които ,държели' селото (въ Равна се казва ,държам' = държа). Такъвъ билъ напр. нѣкой си попъ Димо, а пъкъ у дѣдови Димови имало една одая, и тамъ попъ Димо кръщалъ. Той билъ попъ и на всички околни български села[1]).

Черковна (84 к. б.). И въ Черковна, както и въ Равна, не е имало турци. Слѣдъ Одринския миръ много сѣмейства отъ Черковна потеглили за Русия; часть отъ тѣзи се върнала въ Силистренско, гдѣто ги има и сега. Отъ Черковна се изселили много сѣмейства и въ ближнитѣ села: Нѣгуша (Невша), Аязма, Мурàцово (= Мурад-Софу) и др.

[1]) За тоя попъ Димо се споменува и въ Автобиографията на Р. И. Блъсковъ, Мин. Сб. XVIII. 550 (вж. и по-долу с. 97. Забѣл.).

И Черковна е било войнишко село. Споредъ селското прѣдание тамъ, гдѣто е сега Черковна, било ужъ турско село, а Черковна се е намирала по-долу, ,въ боàзо'. Ужъ отъ ,зъмье' (змии) и отъ ,мрàвье' не могли да изтраятъ хората тамъ въ ,боазо', та се прѣмѣстило селото горѣ на ,сърто', слѣдъ като се ,махнали' турцитѣ. И въ Черковна, както и по всичкитѣ околни села прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ, дълго се осѣщали слѣдствията на делибашийскитѣ врѣмена. Още живѣятъ стари хора, който ги помнятъ. Бабичката на дѣдо Вълчо Дерелията, у когото бѣхъ на гости, си спомняше за делибашиитѣ и еничаритѣ: „е тòлкозъ висòки калпàки нòсяха: то дљѐго чи гòрѣ ширòко, пак дòлѣ тамàн за главѣ му; . . . като задрънка тумбелдèкьо — ,гьетър бàбо чабỳк льап!' . по четрийсе яйцà съм чỳпила на едѝн път на башѝбозукьите". Ала къмъ края на първата половина на миналиия вѣкъ слѣдъ танзимата животътъ станалъ по Съртовetѣ, особно въ тия български села, гдѣто, както въ Черковна, е нѣмало турци, по-сносенъ, и затова въ Черковна успѣли сравнително рано да си съзидатъ една черквица и да устроятъ училище. Селянитѣ сега помнятъ, че тѣхната черква е правена прѣди ,Марковската' (въ селото Марковецъ) и че ,ут свѐчера в съ̀бута срещỳ недѐля' все я правили. Отъ ,Автобиографията' на Р. И. Блъсковъ (Мсб. XVIII. 551) сега се вижда, че то е станало на 1841 год. Тукъ се описва и какви сѫ били единственитѣ тогава двѣ черквици, които сѫществували въ Провадийско [1]). Споредъ Блъскова тогава Черковна брояла само 40 кѫщи.

[1]) Ето що казва Блъсковъ по тоя поводъ: „Едно нѣщо само забѣлѣзахъ, което за тогавашнитѣ врѣмена надали е било чудно и странно, но то би-ще чудно за бѫдещитѣ врѣмена. Като вземемъ едно пространство нàкрьстъ отъ селото Гебедже, малко далечъ отъ градъ Варна, до с. Кюлевча, 8 часа далечъ на изтокъ отъ Шуменъ, сетнѣ на сѣверъ до с. Къзълджиларъ, което е до политѣ на гората Дели-Орманъ, па до селото

Кривна. Въ това съртско село, което се намира на платото (‚сърта‘) надъ сама Провадия, до послѣдната освободителна война е имало 13 турски кѫщи, а на 1891 г. числото имъ спаднало на 8, докато българскитѣ сѫ били 93.[1]) Въ кривненското нарѣчие има една особность: кривненчанина лесно ще познаешъ, понеже той за множествено число у глаголитѣ употрѣбява окончание *-ма,* напр. плетѐма, вървя̀фма, плѐтуфма, ѝдифма, я̀дуфма, пѝфма; нъй са смя̀ма (= ние се смѣемъ) и пр. Освѣнъ това въ Кривна сѫществителнитѣ отъ женски родъ ед. ч. окончаватъ на чисто *а̀*, напр. уда̀та, душа̀та, а не на *-ъ*, както по другитѣ села. Кривна е било голѣмо старобългарско село, ала населението му намалѣло слѣдъ 1810 година, когато много сѣмейства се изселили въ

Еникьой, на югъ, допрѣно до рѣката Камчия, отвѫдъ която се издига Стара-планина, това пространство е населено съ 35 повечето чисто български села. И въ всичкитѣ тия села ние намѣрихме само 3 черкви, а именно въ с. Девня, Кривня и Черковна и то, догдѣто не влѣзешъ въ селото и догдѣто не чуешъ дървеното клепало, не можешъ позна, че има въ това село черква. Отвънъ гледашъ една ограда отъ здравъ, стегнато изграденъ, подпрѣнъ съ сгѫстени подпори плетъ, много по-високъ отколкото обикновенитѣ селски плетища, горѣ полѣсенъ и затърненъ съ такъвъ дебелъ пластъ трънe, на такава височина, щото човѣкъ мѫчно се наема да го прѣскочи. Не можешъ рѐ, че въ срѣдъ тая висока ограда има нѣщо здание. Въ едно затънтено мѣсто е вратнята на тая ограда. Вѫтрѣ въ самата срѣда се ниши едно малко продълговато здание, наполовинъ вкопано въ земята, а наполовинъ прѣхлупено съ дълга стрѣха, която малко остава да опре о земята. Това е селската черквица. Тя се отличава по камъчения си зидъ, по керемидения покривъ, по бѣлосанитѣ отвънъ стѣни, по които се чернѣятъ четвероѫгълни прозорчета, прѣпрѣчени съ гѫста на̀кръстъ желѣзна рѣшетка. . . . За всичкитѣ тия 35 села имаше само двама свещеници българи, единиятъ попъ Димо, седалището му село Косовча, вториятъ попъ Петко — въ Девня. Всѣки отъ тѣхъ си имаше своитѣ села, който посѣщаваше, кога какъ можеше. Ни въ едно село нѣмаше училище — школа, или такова нѣщо като килия“.

[1]) У Дринова (Историческо освѣтление и пр. сПСп. VII. 19) се казва, че Кривня е било чисто турско село до освобождението. Това невѣрно свѣдение е черпано изъ „Матеріалы для изученій Болгаріи, напечатаны по повеленію Его Императорскаго Височества Главнокомандующаго дѣйствующаго армію. Букорещъ, 1877. вип. IV. 62.“

Русия. Отъ тия изселенци има останали по Добруджата и Силистренско.

На 1832 година въ Кривна се настанили гърци емигранти, които се били задигнали слѣдъ войната отъ 1828 година отъ село Голѣмъ Баялъкъ въ Одринско, за да се прѣселятъ въ Русия, но сетнѣ се върнали отъ тамъ, види се, безъ да сѫ минали Дунава, и на връщане врѣменно заседнали въ Кривна, та сетнѣ повечето отъ тѣхъ си отишли въ Тракия, а една малка часть, десетина кѫщи, останали за винаги въ Кривна. Тѣ сѫ сега съвършено побългарени, ала още се знае, кои сѣмейства произхождатъ отъ пришелцитѣ гърци. Най-старата жена въ Кривна, баба Кали́ца (на 95 години, вече слѣпа отъ старость), една отъ най-развититѣ и най-даровити жени, които срещнахъ между народа, казваше ми за тѣхъ между друго: „гръцки хортуваха, ама българи бяа; те многу бяа, ама на вилаѐто си утѝдоа, е на къмъ Ямболъ, на къмъ Карнобатъ". Тѣ сами казвали: „българи сме, ама гръцки хортуваме;" — „българското подѣржаа сетнѣ" — прибави баба Калица.

Кривненскитѣ гърци ще да сѫ отъ сѫщитѣ одрински гърци, каквито сѫ и тѣзи въ с. Карахюсеинъ, сѣвероизточно отъ Девня (Варнен. ок.), заседнали тукъ прѣзъ 1829 год.

Кривна като старо българско село се посочва у Джорджича (ор. с., вж. и у Дринова, Историч. Освѣтл. 19).

Нѐново. И Неново се споменува у Джорджича (‚Nenow') като чисто българско село, каквото е и днесъ (48 к.). Говорътъ и носията сѫ както и по другитѣ съртски села, а въ подробности еднакви съ говора и носията на близкото село Косовѐцъ (Косовча). Неново едно врѣме е било ‚по-надолу', че се прѣмѣстило по-настрана отъ ‚джадето'.

Аязма. Прѣди освобождението Аязма е било чисто турско село, сетнѣ се заселили тукъ десетина български кѫщи отъ с. Черковна. На 1891 г. имало 9 български и 38 турски кѫщи. Слѣдъ 1891 г. придошли още български сѣмейства отъ Кривна и Ченге, така че сега българскитѣ сѣмейства сѫ още толкова.

Мурацово (тур. Мурад-софу). Аязмата и Мурацово сѫ едно до друго и ‚саде една турска гробища ги дели'. И Мурацово е било до освобождението повечето турско село, а сега останало тукъ само едно турско сѣмейство, докато на 1891 год. е имало още 18 турски кѫщи покрай 47 български. Българското население тукъ произхожда отъ прѣселенци, и то отъ староппланинското село Ченге, дошли въ Мурацово прѣди 50-тина години, и сетнѣ малко отъ съртското село Черковна, до 4—5 сѣмейства. Въ послѣдно врѣме сѫ придошли още нѣколко сѣмейства отъ Съртоветѣ.

Нягуша или Нявша (тур. Невша). Нягуша е старо българско село (у Джорджича ‚Gnauscia'). По мѣстното прѣдание Нѣгуша и съсѣдното турско село Бейли едно врѣме били най-голѣмитѣ български села въ Провадийско, ала се разселили въ началото на миналия вѣкъ. Отъ Нѣгуша сега има много прѣселенци въ Бесарабия. Отъ старoврѣмското българско население, еднакво по всичко съ българското население по Съртоветѣ, останали до послѣдната освободителна война много малко, именно само 18 кѫщи, споредъ както ми твърдѣха селяни въ самото село, покрай 130 турски кѫщи. Споредъ това не е вѣрно, че ‚Нявша' било прѣди войната чисто турско село съ 170 кѫщи, както се казва у Дринова пакъ възъ основа на „Матеріалы и пр." IV. 62. Слѣдъ послѣдната война българското население се умножило,

7*

като прииждали постепенно български семейства отъ близкитѣ Съртове, именно отъ Равна, Косовецъ, Марковецъ, Неново, сир. все ‚хърцòи‘, па и отъ близкото село Вѣнчанъ, гдѣто живѣятъ прѣселенци тракийци, така че на 1891 г. имало 75 кѫщи български и 75 турски.

Бейлѝ. Това село, както се каза, било едно врѣме българско, сетнѣ станало турско, а сега пакъ се заселватъ въ него българи ‚хърцòи‘ отъ околностьта — отъ Равна, Кривна, Дерекьой, и др. На 1891 г. е имало въ Бейлѝ 25 к. български и 37 к. турски

Пѐтрова Рѝка (тур. Дерѐкьой). Това село е населено съ староврѣмско, хърцòйско българско население (73 к. бълг., 5 к. т.). У Иречека (Cesty 627, Бълг. прѣв. 853) се казва, че въ Петрова Рѝка (У Иречека е казано: ‚Петрина рѣка‘), както дѣйствително и сега още се нарича селото отъ мѣстнитѣ и околнитѣ българи, живѣли по-прѣди християнски албанци (‚арбанаси‘), които се изселили въ Бесарабия. Азъ не можахъ нищо по-подробно да узная за тия бивши албанци въ Петрова ряка, а колкото се отнася до българското население тукъ, то е безъ съмнѣние староврѣмско, съгласно и съ мнѣнието на всички околни български села, които считатъ Дерекьой или Петрова Ряка за едно отъ най старитѣ тукъ български поселения.

Кередѝ (тур. Карѣ-ягдѣ) е старо село съ българско население, каквото е и по Съртоветѣ. Имало е и турци. На 1891 год. били 62 кѫщи български и 28 турски, ала сега вече турцитѣ сѫ се издигали. Тукъ има и малко тракийци българи, настанени слѣдъ 1828 год.

Каракьосѐ, бивше чисто турско село, въ което слѣдъ послѣдната война се заселили и българи отъ Съртоветѣ, отъ Кередѝ и др. На 1891 год. е имало 16 к. българи и 68 к. турци.

Кьопеклй, населено съ старо, хърцойско население, каквото е и по Сьртоветѣ, и съ турци (69 к. бълг. и 40 к. т.).

Асъл-бейлй. Българското население тукъ е хърцойско, заселено отъ старо врѣме; има и турци (105 к. бълг. и 80 к. тур.).

Фетйкьой. Тукъ повече има турци (74 к. турски и 32 к. бълг.), а българското население е смѣсено — хърцойско и балканджийско; послѣдното произхожда наймного отъ Ченге.

Комàрево. Покрай турцитѣ (52 к.) тукъ има стари български ‚хърцòи'; къмъ туй староврѣмско българско население слѣдъ послѣдната война, именно още прѣзъ 1879 г. придошли нови прѣселенци отъ Балкана, именно отъ Ченге (на 1891 г. имало 70 бълг. кѫщи).

Нòво Село. Въпрѣки името си това голѣмо село, до скоро центъръ на бившата ‚Новоселска околия', е старо село; то се споменува у Джорджича (‚Novoselo') като чисто българско село, ала, види се слѣдъ 16 вѣкъ, и тукъ е билъ усиленъ турскиятъ елементъ, особно слѣдъ като въ началото на миналия вѣкъ отъ тукъ значителна часть българи се изселили въ Русия. Слѣдъ 1829 г. тукъ се намножилъ българскиятъ елементъ, който до тогава е билъ хърцойски, какъвто е изобщо по Провадийско, съ нови пришелци — балканджии, между които главно тукъ прѣобладаватъ ченгенци. Подиръ послѣдната война въ Ново Село се заселили и разни други българи отъ близкитѣ села. На 1891 г. е имало тукъ 240 к. блъгл. и 60 к. тур.

Въ изброенитѣ до тукъ села българското население се указва староврѣмско и все ‚хърцойско', съ малки изклю-

чения, гдѣто има и балканджии, и то пакъ отъ близкото старо бълг. село Ченге (Овчага). Въ другитѣ села, които ще се изброятъ по-долу, съ изключение на тия, гдѣто има български гагаузи, българското население вече се указва ,нехърцойско', а новопрѣселено, и то прѣдимно отъ Тракия и по-рѣдко отъ Балкана. Селата отъ Провадийска и бивша Новоселска околия, които никакъ не сѫ споменати тукъ, сѫ турски; рѣдко въ тѣхъ има и по нѣколко български кѫщи, заселени най-вече слѣдъ освобождението.

Аврѐнъ. На една височина, отъ която се отваря прѣкрасна гледка надъ Провадийската долина и езерето при Синделъ, се намира голѣмото село Авренъ, въ което покрай 208 бълг. кѫщи на 1891 г. е имало и 52 турски. Сегашното българско население въ Авренъ е ново, то е дошло тукъ ,прѣди 70 години', сир. слѣдъ войната отъ 1828 година, и то отъ извѣстнитѣ двѣ балкански села Еркѐчъ и Гулѝца, за които стана дума по-горѣ. Прѣди това Авренъ е било населено отъ стари българи, ,хърцой', каквито сѫ споменатитѣ вече старо-врѣмски българи по Провадийско. Тия българи се изселили отъ Авренъ, понеже селото прѣзъ войната горѣло и твърдѣ пострадало, особно отъ мѣстнитѣ турци въ селото. Изселенцитѣ отишли кѫдѣ Кайнарджа и тамъ нѣкое врѣме седѣли, а отъ тамъ се пръснали заедно съ прѣселенческия порой, който идѣлъ отъ южна България, повече накъмъ Добруджа, отъ гдѣто ще да сѫ минали нѣкои и въ Русия. Когато дошли сегашнитѣ жители на Авренъ, еркечани и гуличани, заварили отъ старитѣ му жители само 2—3 кѫщи, именно нѣкой си Дѣдо Сѫби и Дѣдо Костадинъ; синъ му на послѣдния, дѣдо Роя, и сега още е живъ, 80-годишенъ старецъ. Турци имало въ Авренъ отъ старо врѣме, само че и тѣ сѫ били малко на брой, 7—8 кѫщи, когато сегашнитѣ авренчани дошли въ запустѣлото тогава

село; сетнѣ постепенно турцитѣ се умножавали. Забѣлѣжително е, че около Авренъ всичкитѣ мѣстности иматъ български названия, че турцитѣ тия български названия употрѣбявали и че отъ тѣзи подирнитѣ сегашнитѣ авренчани ги научили, напр. ,Заминéк', (една мѣстность, гдѣто има и турски и български ниви), Дóйку-дересѝ', ,Кòстови нѝви', ,Бòбата', ,Драгèла', ,Бỳчето', ,Манòлева чушмà' и пр.

Сегашнитѣ авренчани, които до три четвърти сѫ отъ Еркечъ и една четвърть отъ Гулица, по казването на баба Стояна, която разпитвахъ за миналото имъ, прѣди да дойдатъ въ Авренъ, много се скитали и страдали, докато да се настанятъ найсетнѣ въ Авренъ. Все ,на колѝ' живѣли. Като тръгнали отъ Еркечъ, нѣкое врѣме се спрѣли по Камчийскитѣ села: „по Бя̀ла Ря̀ка хòдихме; на Чифлѝкя двѣ недѣли седя̀хме — на Долния Чифликъ (вж. по-долу), сетне минахме Камчията и вървя̀хме на къдѐ Дунава. На Тулча минавахме ,на касабъ'; перди (= чифликъ) било тамъ, живя̀хме на Карàмарѝновите перди́. Катъ са вàрнахме, във Пазарджѝк (Добричъ) седя̀хме и на Кỳмлуджа четѝри гòдин; слѣдъ това дòдухме пак на Солуджàлъ (южно отъ Авренъ), че найсетнѣ тук. Имаше и ут Русѝя вàрнати — дядо Вàлчу той доде пак; то коджà стàнълу гóдини". Изобщо сегашнитѣ авренчани не се заселили изведнажъ въ Авренъ, а на нѣколко пѫти, понеже били пръснати на разни страни и търсили мѣсто, гдѣ да се установятъ, и щомъ една часть отъ тѣхъ първа заседнала въ Авренъ, и други отъ тѣхнитѣ, като сѫ узнали за селото, побързали като тѣхни съселяни по-скоро да завзематъ напустнатитѣ удобни мѣста. Че тогава множество гуличани минали и въ Русия, доказва селото ,Гулица' въ Бесарабия, което у Скальковскій (op. c. 84) е написано ,Голица' и което споредъ сѫщия авторъ е „основано отъ българи, дошли въ Русия на

1830 г.". Това село имало на 1848 год. 97 кжщи съ 553 души жители.

Солуджàла (42 к. б. и 38 к. т.) — заселено е отъ еркечани слѣдъ 1828 год.

Сарадѣръ (48 к. б. и 95 к. т.). Тукъ сж заселени еркечани и гуличани отъ Авренъ и габровци; има и нѣколко прѣселенци отъ Айтоско.

Казàкдерè (52 к. б.). То е бивше черкезко село, сега заселено съ българи отъ Малко Търновско, именно отъ с. Василикосъ; има и прѣселенци отъ Трѣвненско.

Дѐвня. Споменува се у Джорджича (‚Dovino‘) като чисто българско село, каквото е и сега (203 бълг. кжщи). Старото име на селото споредъ казването на старитѣ жители отъ околнитѣ села е било Дѐвино, а това се схожда съ формата ‚Dovino‘ у Джорджича. Споредъ българския католишки епископъ Богданъ (1640 г.) съ името ‚Девина‘ се означавала рѣката, която извира отъ Девненскитѣ езера, по която имало до 25 воденици, всички въ турски ржцѣ (вж. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, 77., вж. и Иречекъ, Cesty 627). Сегашнитѣ жители на Девня не сж староврѣмски: тѣ сж нови прѣселенци, и то главно отъ Сливненско и Ямболско, дошли тукъ на 1833 година. Сегашнитѣ девняни произхождатъ, по казването на нѣкои, отъ едно село Башкьой; може би отъ сжщото мѣсто да сж и ония тракийци емигранти въ Добруджа около Бабадагъ, които сж основали тамъ селото Башкьой, чието нарѣчие напълно се схождало съ нарѣчието на девненци. Прѣди да дойдатъ тракийцитѣ Девня била запустѣла, старитѣ жители били изселени и въ Девня били настанени само нѣкои балканджии, ужъ отъ Трѣвна. Казватъ, че имало тогава въ Девня и нѣколко сѣмейства, останали отъ старовремскитѣ жители, които ще да сж били безъ съмнѣние по говоръ и носия досущъ такива хърцои, как-

вито сѫ одѣлѣлитѣ и досега стари българи по Провадийско. Въ Девня е имало и нѣкакви албанци (арнаути) както и въ съсѣднитѣ села Дерекьой, Добрина и Ески Арнаутларъ, но и тѣ се прѣселили заедно съ българитѣ въ Русия (вж. и въ моята статия: ‚Арнаутитѣ въ Силистренско и пр.‘ въ Пер. спис. LXI), гдѣто тѣхни потомци сега има въ селата Волконещъ и Каракуртъ до Болградъ.

Както се спомена по-горѣ, възъ основа на автобиографията на Р. И. Блъскова, въ Девня имало черква прѣзъ 1841 год., единствена покрай други двѣ черкви въ цѣло Провадийско — именно въ Черковна и Кривна. Споредъ Иречека (Cesty 628) девнянци имали и училище прѣди педесетина години.

Добрѝна или Джиздàркьой, срещу Провадия, на височината откъмъ сѣвероизтокъ. То е старо, чисто българско село (74 к.; у Джорджича: ‚Dobrina‘). Старото население на два пѫти се е изселвало — въ началото на миналия вѣкъ, и ‚много по-рано‘. По казването на селянетѣ отъ срещнитѣ Съртове и въ Добрина е имало староврѣмски българи ‚хърцои‘, които се изселили по-отдавна, види се около 1810, ако не и въ края на миналия вѣкъ, когато ще да сѫ дошли на тѣхно мѣсто ‚арнаутитѣ‘ (албанци), които сѫ били християни, каквито сѫ били и въ Девня и Дерекьой. Двѣ стари черкви още показватъ, че селото е старинско (вж. по подробно за тѣхъ у Иречека, Cesty 632). Слѣдъ войната отъ 1828 год., когато се прѣселили и арнаутитѣ въ Бесарабия, въ Добрина се настанили тракийски българи отъ Старо-Загорско и Лозенградско (Къркклисийско) и мнозина гагаузи отъ Провадия; имало и нѣколко ‚ерлии‘ българи, които останали въ селото.

Вѣнчàнъ, до желѣзопѫтната линия, сѣверозап. отъ Провадия (51 к.), чисто българско село, населено сега отъ

тракийци, дошли тукъ слѣдъ Одринския миръ най-вече именно въ с. Гердеме (Каваклийско). Старото хърцойско население се изселило въ Русия.

Инджѐкьой, на истокъ отъ Вѣнчанъ (48 к.), чисто българско село, населено слѣдъ като старитѣ му жители хърцои се издигали за въ Русия, въ сжщото врѣме, когато е било заселено и Вѣнчанъ, и то отъ самитѣ тракийци откждѣ Гердеме.

Мостъ (тур. Кюприкьой). Това старо село (у Каница ‚Мос'), което се намира до самата Камчия, и то именно отъ нея и югоизточно отъ Провадия, и което днесъ се нарича освѣнъ съ турското име Кюприкьой (българитѣ го произнасятъ ‚Кюприкюв') и съ старото си българско име ‚Мостъ', сега се казва още и съ едно друго име Подъ, защото още прѣди послѣдната война тукъ вече нѣмало стария мостъ, а се минавало прѣзъ Камчията съ ‚подъ', отъ което останало такова име и на самото село. Отъ ‚ерлиитѣ' въ туй село има малко останки, а всички други отъ българскитѣ жители сж пришелци балканджии, и то отъ Трѣвненско, отъ Габровско и др., доселени тукъ слѣдъ кримската война. Въ това село е имало много турци, а и на 1891 год. още турцитѣ сж двойно повече отъ българитѣ (72 к. българи и [illegible] к. турци).

Султанла̀ръ (българитѣ произнасятъ: Султанларе). Намира се сѣверно отъ Моста, близу до желѣзницата. Покрай турското население (46 к.) тукъ има останки отъ български гагаузи (вж. по-горѣ), има прѣселенци хърцои около 4—5 кжщи, и то отъ близкото село Синдель, и още балканджии отъ Ченге, дошли прѣди 10 години, така че на 1891 г. имало тукъ 86 к. българи. Отъ синделчани се знаятъ въ Султанларъ Дѣдо Цоню, [illegible] Василоглу и др.

Синдѐлъ, сѣвероизточно отъ Султанларъ, до желѣзнопѫтна станция съ сѫщото име. Едно врѣме Синделъ било старо, чисто българско село, населено съ хърцои, ала понеже се падало на пѫтя (‚джадѐ‘), то не можало да оцѣлѣе и жителитѣ му се разбѣгали. Сега то е населено съ разни пришелци: именно има до 25 сѣмейства ямболци, дошли отъ близкото село Тестеджи, заселено съ ямболци слѣдъ 1828 год.; 6 сѣм. ‚ерлии‘ отъ Султанларъ; 2 сѣм. отъ Елена; 4 сѣм. отъ Бунаръ Хисаръ (Одрински вилаетъ), и 2 сѣм. отъ Ченге. На 1891 год. имало още и 24 к. турци.

Карàа(га)чъ-Софулàръ (сега го наричатъ още и **Синдел-Карàачъ**) е населено съ турци (86 кѫщи), ала има тукъ сега и 7 кѫщи анадолски българи отъ селото Гьобелъ (Брусенско), каквито сѫ и анадолскитѣ българи въ село Яйла, слѣдовно по произходъ нѣкогашни жители отъ Чирпанско (вж. по-подробно за анадолскитѣ българи въ Караагачъ въ цитуваната ми по-горѣ статия „Прѣселването на малоазийскитѣ българи въ Княжеството“ въ Б. Прегл. V, кн. VII).

Копусчѝ (49 к. б. и 41 к. т.). Българитѣ тукъ сѫ нови пришелци отъ селото Авренъ, слѣдовно по произходъ сѫ балканджии отъ селата Еркечъ и Гулица.

Тестеджѝ, населено съ българи отъ Сливенско слѣдъ войната отъ 1828 год. Покрай 126 кѫщи българи на 1891 г. е имало още и 7 кѫщи турски.

Манастѝръ. Това село, нѣкогажъ било чисто българско (споменува се като такова у Джорджича: ‚Monastrerazzi‘) и се казвало ‚Монастирица‘. Старото българско население на това село изчезнало или се прѣселило, а прѣди послѣдната война то е било турско, слѣдъ войната обаче тукъ се настанили и българи отъ Девня и отъ Одринско (на 1891 г. имало 65 к. бълг. и 32 к. турски).

[illegible] следъ послѣдната освободителна [illegible] село Нова Шипка имало село [illegible] турци и черкези; черкезитѣ [illegible] мястото на черкезитѣ била по- [illegible] преселенци, дошли тукъ на [illegible] Казанлъшка околия); тѣзи нарекли [illegible] „Нова-Шипка.“ Тукъ има и по- [illegible] отъ [illegible]танларъ и отъ Шереметъ. [illegible] имало 33 к. бълг. и 25 к. турски.

[illegible] тукъ живѣятъ прѣселенци българи [illegible] следъ 1828 г. (56 к. б. и 4 к. т.).

[illegible], югоизточно отъ Мостъ (Кюпри- [illegible] имало освѣнъ турци, които и сега обра- [illegible] на 1891 год. били 90 к. т.), до по- [illegible] около 20 къщи старо население, а слѣдъ [illegible] разни нови поселенци, между които има [illegible] Устово (Чепеларска околия, въ Родопитѣ). [illegible] на 1891 г. имало 70.

[illegible], сѣвероизточно отъ Ново Село, е заселено [illegible] пришелци, българи отъ Одринско и нѣколко отъ [illegible] (19 к. б. и 58 к. т.).

[illegible]кьой (сѣвероизточно отъ Чайлъкъ). Тукъ има [illegible] гагаузи и турци (68 к. гаг. и 141 к. т.).

Балдъркьой (южно отъ Провадия), бивше чисто турско село, въ което слѣдъ послѣдната война, именно на 1879 г., се заселили около 20 сѣмейства отъ Ченге. На 1891 г. имало 20 к. българи и 32 к. турци).

Чаль-махлѐ (близу до Нова Шипка, на Камчията). По-прѣди било чисто турско село, а слѣдъ освобождението на България тукъ се настанили много българи отъ околнитѣ села, най-много отъ с. Тестеджи, което, както се [illegible]8 год. е заселено съ тракийци отъ Ямболско [illegible]8 к. т.)

Реджѐб-махлѐ (югозападно отъ Ново Село, подъ Балкана, близу до Голѣма Камчия). Прѣдъ послѣдната освободителна война било чисто турско село, а слѣдъ войната тукъ се заселили около 40 сѣмейства анадолски българи отъ с. Гьобелъ; има и 16 турски кѫщи.

Кутлӯбей (на сѣверъ отъ Девня), населено съ сливненци, дошли тукъ подиръ войната отъ 1828 год. (123 к.).

Ясътепѐ, наполовинъ турско, наполовинъ българско село; българитѣ тукъ сѫ отъ Ямболско, заселени слѣдъ 1828 год. (75 к. б. и 72 к. т.).

Есетлѝ. Въ това село има българи и турци; българитѣ сѫ заселени тукъ прѣзъ 1812 год., дошли отъ селото Главанъ (Ямболски окрѫгъ, Каваклийска околия) и за това минаватъ у околното население подъ име ‚главѝнци' (31 к. б. и 23 к. т.).

Ортàкьой (между Ясътепе и Есетли), бивше чисто турско село, въ което има сега и новозаселени българи отъ разни страни (9 к. б. и 24 к. т.).

Елѐсфакъ. Въ това чисто турско село отъ послѣдната освободителна война насамъ има и българи, и то тракийци и нѣколко кѫщи малоазийски (анадолски) българи отъ с. Гьобелъ, каквито сѫ и въ съсѣдното с. Ййла (Новопазарска околия, вж. по-горѣ; 57 к. б. и 53 к. т.).

Махалѣчъ, заселено съ български гагаузи, турци и тракийски пришелци отпрѣди 70 години (48 к. б. и 31 к. т.).

Шадъкьой, и тукъ сѫ български гагаузи и малко турци (59 к. гаг. и 9 к. т.).

Касъмлàръ, бивше турско село, сега заселено съ български гагаузи отъ Шадъкьой и българи отъ околнитѣ села — всичко 25 к.; турци нѣма.

Карàагачъ (казва се и **Хамбарлѣ Карà-агачъ**), заселено съ български гагаузи и стари пришелци българи отъ Тракия слѣдъ 1828 год., всичко 180 к. б. и 26 к. т.

Караманлѣ. Населението тукъ е сѫщо, каквото е и въ Караагачъ: български гагаузи, българи тракийци отъ 1828 год. и турци (40 к. гаг. и българи и 56 к. т.).

Къзълджиларъ. Населението и тукъ е смѣсено: наполовинъ български гагаузи и наполовинъ тракийци, тъй наречени ‚тукàни,‘ дошли тукъ слѣдъ 1828 год. (всички 141 к.); освѣнъ това има и малко турци (15 к.).

Арапларъ Въ това село, което е било по-прѣди чисто турско, слѣдъ послѣдната освободителна война се заселили и българи отъ Мала-Азия, именно отъ с. Хаджи-Паункьой (Брусенски окрѫгъ) (84 к. б. и 86 к. т.).

Въ селото **Орýчгàзи** (Авренска община) има 25 кѫщи българи, сѫщо и въ с. **Ахъркьой** (Девнянска община) има 20 кѫщи българи, новопрѣселени отъ разни страни.

Въ сама **Провадия** българското население е ново и е смѣсь отъ пришелци отъ разни страни на България; тукъ има заселени и отъ Съртоветѣ — отъ старото мѣстно българско население. Голѣма часть отъ християнското население образуватъ гагаузитѣ, а турското население тукъ още прѣобладава (395 к. христ. и 568 к. турски). Къмъ Провадийската или по-добрѣ къмъ бившата Новоселска околия се числятъ още и двѣтѣ голѣми чисто-български балкански села — **Гулѝца** и **Чѐнге** (160 к.), за които по-горѣ специално стана дума. Тукъ ще забѣлѣжа още, че отъ Ченге има малко число заселени българи и по близкитѣ чисто турски села въ Балкана: **Кара-Ахмед-махле** (5 к.), **Савва** (13 к.) и **Чамурна**, гдѣто има освѣнъ ченгенци и други балканджии при-

шелци (23 к.). И въ Кая-Ардѣ има 10-нѝ кѫщи български отъ Сѫртоветѣ и Ченге.

Прѣславска околия.

Гористата Прѣславска околия изобщо не е гѫсто населена и между сравнително малкото ѝ български села пакъ не всички иматъ староврѣмско население. Това подирното най-добрѣ се слѣди тукъ по нарѣчието, което у старото население напълно е сходно съ шуменското. Носията по Прѣславска околия на много мѣста е измѣнена подъ влиянието на балканската носия. Прѣзъ Августъ мѣс. 1897 год. тръгнахъ отъ Шуменъ да изходя Прѣславската околия и стигнахъ първомъ въ Прѣславъ. Азъ пръвъ пѫть виждахъ тогазъ Прѣславъ; за мене прѣдставяше всичко, що напомня старобългарско врѣме въ тоя градецъ, голѣмъ интересъ. Първото нѣщо, което съ голѣмо нетърпѣние искахъ часъ по-скоро да видя, бѣха останкитѣ отъ старата крѣпость. — Тѣ сѫ малко, ала сѫ величествени. Който иска да си състави щогодѣ понятие за силата и богатството на първото българско царство отъ Симеоново врѣме, трѣбва да види развалинитѣ при Прѣславъ. Такива грамадни каменни квадри, наслагани единъ връзъ другъ, каквито се виждатъ и днесъ на външнитѣ стѣни при Прѣславъ, рѣдко се виждатъ, и като помисли човѣкъ, че все такъвъ зидъ се е теглилъ нѣкога далечъ и прѣзъ планината на около, трѣбва да се чуди на тогавашнитѣ властители. И при все туй всичко е вече разрушено, каменитѣ разнесени.

Впечатлението, което зидоветѣ на старобългарската крѣпость правятъ, се усилва и отъ архитектурнитѣ старини на мѣстото на древния палатъ. Тъкмо тогава моятъ другарь

отъ Висш. училище госп. В. Златарски производяше разкопки на туй мѣсто. Виждашъ грамадни мрямарни колони, отъ които нѣкои съ особена, невизантийска орнаментика на капителитѣ. Тия колони сж докарвани отъ нѣкждѣ — ала съ какъвъ трудъ, съ какви разноски! На разкопаното мѣсто се откриватъ нови мряморни колони, на пода мряморни плочи, канали, мозаика ..... само надписи нѣма!!

Прѣславъ е околийски центъръ съ 362 к. б. и 117 к. т. Българското население тукъ е староврѣмско; прѣдания за нѣкакви пришелци нѣма, а това се потвърдява и отъ чистотата на нарѣчието. Разбира се, че въ Прѣславъ, като околийски центъръ, има въ послѣдно врѣме и отвънъ придошли елементи, ала тѣ сж малко. Въ носията се забѣлѣзва градско влияние, тъй като се носи и ‚рокля‘, докато типичнитѣ двѣ прѣстилки тукъ сж рѣдки. Ала до неотколѣ тукъ се обличали както и по Съртоветѣ, а булкитѣ сж носили и стефàня (шапка), за която се спомена и по-горѣ въ прѣгледа на носията. Макаръ и Прѣславъ да е стара българска столица, тукъ между населението нѣма спомени за българското царство. Въ народнитѣ приказки и прѣдания тукъ като че ли само името на царь Бориса е спазено. Поне такава една приказка ми разказа баба Ивана дѣдо Станчова, въ която се споменува казаниятъ нашъ царь: „Цар Борѝс мнòго се големèял — отòждал с мъждрàко та зèмал пàфората. Тука са крѣщал; хòдял пу лов — хòдили каквòто кнѝзо куè. Сèтня iерменлѝйан убил цар Борѝза, и мѣчили дъщир'ъ му, да я дадът на нèгу iерменлѝйна. ‚Нищѣ, бащѣ ми убѝли‘, кàвала тя. Предỳмали я, довèли пòпо. Пòпо рекъл да я избàви. Ѝмало иднò скрѝище пуд земѣтъ — вървѣло чак ду Кòтел; ‚Вървѝ, реклѝ ѝ‘. Зад Котел, там

идйи бульѐрин видьѐл и̂ сурѐтьо — ,ще я зъмнъ' ревъл. И дàли я на нѐгу чиляка..."

Както въ Прѣславъ старо население има още въ:

Дратѐево (216 к. бълг. и 6 к. турци).

Бешевлѝе (68 к. бълг. и 117 к. тур.).

Златàръ (103 к. бълг. и 191 к. т.).

Салмàново (142 к. б. и 44 к. т.). Тукъ има и петь кжщи прѣселенци отъ Търново.

Кòчово или Кътешъ, — (74 к. бълг. и 98 к турски).

Осмàръ (98 к. бълг. и 48 к. тур.).

Чаталлàръ (28 к. бълг.).

Марàшъ (93 к. бълг. и 7 к. т.).

Кѣлново (42 к. бълг. и 43 к. т.),

Българското население не е староврѣмско въ:

Смя̀дово (430 к. б. и 15 к. т.). Българското население въ това голѣмо село сега главно произхожда отъ балканското село Ришъ (Чалѣкавакъ), както се спомена вече по-горѣ. Старитѣ смядовчани, които по говоръ и носия ще да сж били хърцòи' еднакви съ старото население въ горѣизброенитѣ села отъ Прѣславска околия, се разбѣгали прѣзъ 1828 год, когато Смядово се разсипало, и тръгнали за Добруджа и Русия, отъ кждѣто малцина се завърнали назадъ въ селото, и тия малцина съвършено си изгубили своитѣ особности подъ влиянието на множеството ришани, каквито сж сегашнитѣ смядовчани. Докато въ нарѣчието на близкото село Салманово се употрѣбя членна форма м. р. на *-о,* както у всички хърцои по тия страни, напротивъ въ Смядово тя окончава на *-ъ (â),* както въ Ришъ

и по Сливенско. И облѣклото въ Смядово се различава по боитѣ и кроежа: по-прѣди женитѣ носили ,чукмàн, а сега ,съя̀' (множ. ч. ,сàи'), ,хѹста' отъ басма, ,илѐче', ентерѝя и пр., както и въ Ришъ. Стари смядовчани имало сега въ село Потуръ въ Добруджа (Бабадашки окр.). За участьта на Смядово прѣзъ 1828 год.[1]) и за заселението тукъ на ришани, слѣдъ като старитѣ смядовчани се разбѣгали, подробно ми разказвà най-стариятъ сега човѣкъ въ селото, който помни тогавашнитѣ събития, дѣдо Ханджи Гено Чакърolу Вълчевъ. И споредъ дѣдо Гено сегашнитѣ смядовчани сѫ отъ Ришъ. Докато ,сливненци' и други минали въ Русия, гдѣто седѣли нѣкои само три години, ришани се спрѣли въ Добруджа, и нѣкои само, между които и дѣдо Гено, ходили въ Русия. Отъ ришанитѣ, които останали въ Добруджа, повечето потеглили назадъ, и отъ тѣхъ пъкъ немалка часть засед-

[1]) За тогавашнитѣ страдания на Смядовчани се е съставила дори и народна пѣсень, която намирамъ обнародвана въ Периодич. Спис. (Браила), кн. VII—VIII, стр. 111:

Де сѫ іи чулу вѝдьелу
Турци българи дѫ робѭт
Іут Кѫзѫл-Каія фàнѫли
Ду Чалѫкавак рòбили!
Іут де сѫ чули, рѫзбрали
Гуркѝтье, джàнѫмъ, Рѝшени,
Завѫлѫіе Смядухчени!
Чи сѫ Смядуву рѫзбягѫ —
Кої си жинàтѫ іуставил,
Кої си децàтѫ зѫбравил.
Зилѐнѫ гурѫ іичѐши
Іут мѫшкитье им вѝкуви
іут жѐнскитье им плàчуви!
Сѫмà іи Стàнкѫ іустàлѫ
С мѫшкѫ рòжбицѫ Ивàнчѫ
и пр. и пр.

нала въ Смядово. Дѣдо Гено помни обсадата на Шуменъ, при която загиналъ главниятъ руски генералъ („Топалъ-дженерале“). Направили примирие тогава, за да погребатъ генерала въ града: „зеха тремпѐти, мỳзики, погрѐбаха го там;... четѝри каракòла (= караула) вардят го там три годѝни, женà му дор зъмне хабéр — тя била отъ ‚Кѐве, въ Русия; дòде женà му, че гу занѐсе. Тя богàта — како ньѐма ѝ богàта — шакъ ли ѝ — чорбаджѝйки тье — дрѐхата ѝ ким билѝр от какò ѝ!... Четѝресет попа салт напрѐде му вървѝха“. При свършването на войната настаналъ гладъ: ‚беелишкитье‘ хамбари изгорили ги прѣзъ войната. Една зима руски войски зимували въ Смядово. Какво изпатили тогава българитѣ, ‚не е за казване‘, особно пъкъ очаянието и разочарованието имъ слѣдъ сключения миръ. Българитѣ се видѣли принудени или да напуснатъ отечеството си, или да прѣклонятъ глава прѣдъ турчина, та да става каквото ще става. Дѣдо Гено, като не искалъ отначало да се покори, ходилъ на поселение въ Русия, ала скоро се наситилъ на чужбина, върналъ се назадъ и отъ тогазъ е на мнѣние: „сѐки да си седѝ на....., зерѐ турчинът е сѝлен, и кòлко да го навѝват, пàкъ има голѝма земѝ. Ето и сегѝ исклà ермѐнцитье, и какво ще му стòрят? Ама и на тия погàнци какво̀, им трябвало да са бунтуват; хич олмàса тям ли остàна да навѝят тỳрчина“. — „Ами защо ги казвашъ поганци? ерменцитѣ сѫ добри хора, християни“ — възразихъ на дѣдо Гено. — „А че кой знае“, — отговори той — ама нѝй ерменлѝин кату е, не гу щѐме, оти тие са бокчѝи, — ‚бок ерменлѝ‘ дьету рекъл.... На божѝ гроб на великден на първия ден флàзя в черква гърка̂, чи на втòрия ден ермѐнца̂ пỳскат... іермàнин кат се кàже, то не ѝ чиста работа“. Така разсѫждаваше дѣдо Гено за бѣднитѣ ерменци, и

тѣ ловѣрии за

и 51 к.

стари

и по Сливенско. И облѣклото г
по боитѣ и кроежа: по-прѣд
мàн, а сега ‚съя̀‘ (множ. ч.
‚илѐче‘, entepия̀ и пр., както
чани имало сега въ село П
дашки окр.). За участьта н
и за заселението тукъ на
смядовчани се разбѣгали,
рията сега човѣкъ въ с
събития, дѣдо Ханджи Ге
дѣдо Гено сегашнитѣ
‚сливненци‘ и други ми
само три години, р
нѣкои само, между
Отъ ришанитѣ, кои
потеглили назадъ,

1) За тогава
ставила дори и н
въ Периодич. Ст

тукъ

ж. по-

итѣ тукъ

ди сж отъ

т.). Старото

ла̀. Тукъ има

въ очарователна

чията, източно отъ

рнобатския Балканъ,

не е имало черква,

се сжди по нарѣчието,

нието на Ришъ главно по

ч. окончаватъ на чисто *-а:*

суфра̀, може да се прѣдпо-

нци отъ Сливенско или отъ

има тукъ и старо население, или

лу, показва произношението на *ѣ*

почти като *я*, гдѣто по книжовния

бжде *е* напр. вѝе, обя̀сен, завля̀че,

по-старото име на селото ‚Новата

полза на прѣселенци. Че българитѣ

сж отъ хърцоитѣ, доказва членната

-ъ(т).

ндрово (30 к. бълг.). Прѣдъ послѣдната

това село било черкезко, и то столица на

въ сѣвероизточна България. Сега е за-

ти пришелци: 4—5 кжщи старозагорчани,
тшани и смядовчани.

я околия се числи и балканското
кѣ), за което се говорй по-горѣ

олията сж турски.

ка и Ескиджумайска околия.

елементъ въ тия двѣ околии до по-
дителна война е билъ съвсѣмъ нищоженъ
ното множество турци по тъй наречения
то се пада въ тия околии. Само тукъ-тамѣ
и села съ българско население и между тѣхъ
олко съ староврѣмски българи, чието нарѣчие и
доказватъ най-убѣдително, че и тукъ, прѣди да
турчи тая область, българското старо население е
о еднакво съ съсѣдното староврѣмско население по
Шуменско и Прѣславско.

Въ двата околийски центра, Османпазаръ и Ески-джумая, които сж били едно врѣме чисто турски градовце, българскиятъ елементъ е новъ, придошелъ постепенно прѣзъ по-миналия и миналия вѣкъ отъ околнитѣ български села, и особно пъкъ въ послѣдно врѣме, слѣдъ освобождението на България.

Въ Османпазаръ (300 к. б. и 388 т.) българитѣ сж пришелци повече отъ Върбица, Котелъ, Прѣславъ и отъ околнитѣ села, напр. Вардунъ.

Ескиджумая (1036 к. б. и 1036 к. т.), като търговско мѣсто, гдѣто е ставалъ и прочутиятъ едно врѣме панаиръ, по-отколѣ е привличала прѣдприемчивия български елементъ отъ Балкана, отколкото Османпазаръ.

Въ турско врѣме тукъ се прѣселили много българи отъ Беброво и бебровскитѣ села (Елен. ок.). Слѣдъ освобождението дошли около 15 сѣмейства отъ Цѣрова Кория (Търнов. ок.), сетнѣ нѣколко отъ Елена и селата. Има много доселени и отъ с. Вардунъ, отъ с. Дервентъ и отъ Поповска околия. Ала трѣбва да е имало въ Ескиджумая българи, ако и малко, и отъ старо врѣме, понеже българската махала тукъ е до рѣката, която протича прѣзъ града, а пъкъ е извѣстно, че турцитѣ обикновено завзиматъ мѣстата до водата. Понеже бебровенитѣ съставятъ най-малко половината отъ българското население тукъ, затова и нарѣчието тýкъ прѣдставя смѣсь отъ шуменското или по-добрѣ вардунското и бебровското. Единство въ говора на гражданитѣ нѣма, а се говори въ всѣка кѫща споредъ произхода на сѣмейството.

Най-забѣлѣжителното старо село въ тая область е селото:

Вардýнъ, сѣвероизточно отъ Османпазаръ и на сѣверозападната граница на Герловско, заобиколено отъ вси страни съ турци. Населението е староврѣмско, ‚хърцойско‘, което говори шуменското нарѣчие. Въ селото е имало малко турци (на 1891 имало 212 к. бълг. и 13 к. т.). Вардунъ е било войнишко село. За миналото му много ми разказваха по-стари хора отъ селото, особно Дѣдо Стою Русевъ, Стойчо Радуновъ и баба Иваница. Послѣдниятъ ‚черйбашия‘ на селото билъ нѣкой си Арифъ ага: „той държеше селото, цàро го дал на него, той държѐше и Медвен (Папазкьой), Градец и Башкьой, все той ги държѐше. Арифъ ага седѣше на Градѐц [1]) То врѐме нашите нѝви, ‚уйнушките‘, бяа други, а ‚спаътските‘ башкѣ; уйнушките кѫщи юшýр не дàваа. ‚Спаътски,‘ то отъ ‚спаѣ‘ — които придошли послѣ,

[1]) Както се каза по-горѣ (стр. 79.), Башкьой е днешното село Жеравна, което било войнишко село както и Медвенъ и Градецъ.

тѣ плащали. Туканак малкома пла̀щаха юшу̀ра, само 4—5 души, а преди те всички плащаха, до 30-тима. ‚Спаътската‘ нива ние я зна̀ехме: ‚спа̀атарласъ̀‘, а пък ‚уйну̀к-тарласъ̀‘ — друга. У Варна каля̀та кат са пра̀вѣ̀ха, ние ги пра̀(в)ехме. Султа̀н Махму̀д кат излѐзе на разхо̀д, ние до Девня път правѝхме, ние уйну̀ците — ‚салау̀рите‘ работихме. Ѝмахме чау̀ш от на̀ше сѐло и от дру̀гия села̀: от Градец, Медвен (и Папазкьой го казвали) отъ Бя̀ла (Рушчушко), отъ Черковна (Провадийско). Бащ̀а ми коѐ стрика̀ ми хо̀дили на Гюргювѐ трап да правят, калѐ да правят. Като спали в Делѝорман, в ту̀рска ода̀й спа̀ли и си събу̀вали църву̀лите да ги давали на турци да ги разхо̀ждат: уйну̀ци, туй голя̀м сербезлѝк ѝмаше! Кат тръгнат уйнуците, затва̀ряли дугѐните, докат минат! Те уйнуците повече на Цариграт хо̀деа, каквѝто ца̀рския ко̀ня пасът там; отъ ту̀канак им да̀вахме харчлъ̀к тям. Пу едѝн мѐсец седя̀а там, па сѐтне дру̀гие отю̀ваа“ ... „Арѝфаа ѝмаше тук чифлик“ — разказваше баба Иваница — Дохо̀дя, истер-истемѐз ще ѝдем да му жѐнем, ще му во̀зим сно̀пите, ще му вършѐм, ред до̀йде ше му сѐем: и жѐни и мо̀ми и мо̀мци със ля̀бо си му жѐнът, еннъ̀ удъ̀ ако им дадѐ, то̀лкоз ... Ханъма Арѝфаа нѐмаше, ратайкѝня си фа̀щаше ... Не мо̀жеа мумѝчефта да отидат за удъ̀, а да се натру̀фят — никак ... Да ѝдат мъжите ни в къро, не мо̀жехме на пътьо да излѐзем от ту̀рци, пък нѝнье раха̀т: ут дѐто щем отодя̀ме, спим дѐто щем. А пък черкѐзите! — во̀лове крадя̀ха, — го̀л да те съблечѐ ... Да не бѐше душла̀ Русѝя .... Кат са расчу̀, чи ѝдат русите, чи кат юрудѝсаха нѐя черкѐзи: ут зорнъ̀тъ зеа да пълнятъ сѐлото; до̀де едѝн — да̀дох една̀та пѝта, до̀де дру̀ги — да̀дох още една̀, пипѐр им изва̀дих, зѐлье извадих ... Ва̀й, седя̀ха ньего ден; ньего дѐн тук бѐши, там бѐши — ня̀ма ру̀си .... Ама най-сетне на другио ден ѐто го сва̀ко ми

се провикна: брѐ, дядо Ивàн дòде! Кат зел еднѣ пѫть на ръкѣ си, че тъй я нòси! Сѝнките плàчем... То сякаш стана Великден. Вѝну нямахме — агарѝди вече гу обрàха гьòчовете (турскитѣ бѣжанци). Скòро то да се кỳпи, да са дунесѐ...“ Така се увличаше баба Иваница въ своето сладкодумно разказване. Нека забѣлѣжа, че вардунчани отъ тогава празднуватъ 17 януари — деньтъ, когато влѣзли руситѣ въ Вардунъ.

Чернитѣ бои, въ които баба Иваница ми рисуваше миналото отъ турско врѣме, се отнасятъ главно къмъ послѣднитѣ 2—3 десетолѣтия, особно откакъ дошли черкезитѣ. Мѫжетѣ напираха на тоя фактъ, като казваха, че докато да дойдатъ черкезитѣ, тѣ сравнително много по-добрѣ били съ турцитѣ, а пъкъ „то колкото въ Меджитовото врѣме“ рахатували, никога не е било ни понапрѣдъ ни по-сетнѣ. Прѣди танзимата били данъцитѣ леки. Войницитѣ, както се каза, не плащали юшуръ, а плащали само ‚ресѝм-чифт-парасѝ‘ сир. по $7\frac{1}{2}$ гроша на чифтъ волове давали на ‚черибашията си‘. Освѣнъ това, разбира се, давали всички и ‚харачъ‘. Ала и тукъ, както и другадѣ събирането на харача ставало въ пълна безредица. Характеристично е, какъ описваше тогавашнитѣ бирници — ‚харачѐри‘ моятъ разказвачъ, дѣдо Стою: „.... харàч дàвахме. Кòгуту уловѝът тугѝс, ут нѐгу зѐмаха. Еднòш кату уловѝът някугу и гу пѝшът, вѐке кàта годѝна ще дава: по 15 гроша на малките, и по 30 гроша на голѐмите. Като гу уловѝът на 15 гòдин, веке ще го пѝшът и ще му зѐмат. Да и познàти, харачѐрину завѝваше главъть си с червѐн пòяс, да ѝ познàти. Дядо ми вѝдел харачѐрину — зер той е познàт — зѐ мòйта свѝрка и зе да подсвѝрва със свѝрчицата и ми извѝка: ‚харачѐру ѝде, фърлѝ кàлците!‘ Аз фърлюф кàлците и дяду ги скри в трѣньету, а пък аз пу рѝза пудскàчам околò

дядо Дрàгне. Йлем, кат наближѝ до нас харàчèрину, аз пудскàчам пу рѝза около дядо Дрàгне, рѝзата са развя̀ва, кàлците стоят у трѣните, а той: „чобàн, амà ойнà дайрисън шошюй, ха!“ (= чобанино, ама разигравашъ хлапето си, ха!) каза харачèрину. Зер, бащѝте не знаят, че харачèру ще доде, и ни казват: ‚не обỳвайте кàлците, твърде не ходьѐте и бя̀гайте!‘ И ние бя̀гаме, кат гу вѝдим, нафлѐзем в тавàно коѐ; бàкьо веднъш като флѐзе в мисѝро — де ще гу уловѝ! Ахмаклък билò в онỳй врѐме! Ние гулѐми ходим пу рѝза, за да изглѐждаме мàлки. Аку ще би човѐк на 30 гòдин да флѐзе, той кат не се уловѝ, не дàваше харàч. — Когато станà танзимàт, войниклỳко са дигнà и фанàхме да дàваме юшур. Подѝр танзѝмато рàвно станà тỳрското и българското. Сетне, като фàна да са продава юшỳро — десѐтоко на илтизамджѝите, ут тяф мнòго си истѐглифме. На Варна дорѝ го нòсефме. Не кирѝя дàдаа, не нѝщо . . . Амà пак по льѐко беше за парѝ тогàз: парѝте бя̀а скъпи. А то 100 гроша у пàзва си днес възмнѝ и па не ти стѝгат... Кат стàна танзимàт, Арѝфаа отъ тукъ се дигнà, пордàде си тука мỳлкьо; ут нѐго си накỳпиа селяните нивя̀, коѐ чайри. Султàно го дигна Арифаа.“

Дѣдо Стою, който знае много отъ миналото, ми разказвà и за тъй нареченитѣ ‚займи‘. Тѣ били избрана войска на султана, че сетнѣ, когато изслужатъ, ги дарявали съ села, за да се ползуватъ отъ десетъка на селото. И сега имало още живи заими, така напр. единъ заимъ билъ още живъ въ с. Кестене (Джумайска околия). Той ималъ въ турско врѣме двѣ такива, отстѫпени нему села. Едно отъ тѣхъ било селото ‚Спахлари‘ (въ Разград. околия). Слѣдъ танзимата отнели на заимитѣ селата имъ и за обезщетение имъ опрѣдѣлили единъ видъ пожизнена пенсия — около 1000 гроша нà годината. Тѣзи пари

имъ се плащали до послѣдната руско-турска война, а на тия, които слѣдъ войната се изселили въ Турция, може би още да се плаща. Споменатиятъ заимъ отъ село Кестене и слѣдъ 4—5 години подиръ освобождението на България ходилъ въ Цариградъ, да си получи паритѣ, но трѣбвало да докаже, че е живѣлъ въ Турция. Съ лъжа и съ адвокати той все успѣлъ да вземе нѣщо.

Носията въ Вардунъ е староврѣмска — хърцойска. Мѫжетѣ доскоро бръснали главитѣ си и въ срѣдата си оставяли плетенка, ‚перчàм', а нѣкои туряли на перчама и единъ ‚кривъ гребенъ', именно затъквали на глава си гребенътъ, и безъ него не ходили никѫдѣ. Сега вече нѣма у никого такъвъ гребенъ. Обичаятъ да носятъ мѫжетѣ гребенъ на главитѣ си билъ много старъ. Твърдѣ е възможно, че у тъй нареченитѣ ‚гребенци' въ Силистренско, за които по-долу се говори, мѫжетѣ да сѫ носили гребенъ, та може би поради това да сѫ получили и названието ‚гребенци', а не поради староврѣмската шапка на женитѣ, както сега мислятъ (вж. по-горѣ стр. 46 и долу стр. 159.).

Обичаятъ ‚подстригване' и сега още сѫществува у вардунчани: „И сега нìе, — разказваха ми — като израстнè детèто на двѣ три гòдин, ще зъмнат да гу подстригът".

Хасанфакъ (44 к. бълг. и 29 к. тур.). Въ Хасанфакъ, което въ турско врѣме ‚въ кютюка' се е писало ‚Алàклисè', се е спазило старо българско население, както и въ Вардунъ. Сега има тукъ и нови прѣселенци отъ Търновско. Че Хасанфакъ се е казвало Алàклисè, добрѣ помнятъ старитѣ хора тамъ, така че нѣма съмнѣние, какво Хасанфакъ се намира сега на мѣстото, гдѣто е било Алаклисе, за което се споменува и въ единъ ферманъ, запазенъ въ Котелъ (вж. Иречекъ, Cesty, 650). И менѣ

ми разказваха, че едно врѣме това село било ‚градъ‘, че тамѣ имало стара, знаменита българска черква, поради което и турското название ‚Алаклисè‘ се е спазило и у околното турско, безсъмнѣнено въ голѣма часть потурчено нѣкогашно българско население. Азъ минахъ покрай селото, но за жалость не можахъ да се спра тамъ, понеже бѣше късно, а трѣбваше още сѫщата вечерь да се намѣря въ Османпазаръ.

Конàкъ. И въ това чисто българско село (102 к.) се е спазило староврѣмско население, обиколено отвредъ съ множество турци. Една млада булка отъ Конакъ, която можахъ да поразпитамъ въ Попово, говорѣше старото о-нарѣчие, произнасяше и членната форма м. р. на -ò: кракò, носò и пр.

Дългѣчъ (66 к. бълг. и 53 к. тур.). И тукъ е спазено старо население както и въ горѣказанитѣ села. Сѫщо тъй населението е старо още въ:

Алвàново (68 к. б.), Гèренъ (62 к. бълг. и 77 к. тур.) и Явàшово (50 к. бълг. и 22 к. тур.). — Въ Чекендѝнъ (62 к. б. и 182 к. т.) българитѣ повече сѫ пришелци отъ Вардунъ.

Върбѝца (441 к. бълг. и 147 к. тур.). Нѣма съмнѣние, че една часть отъ сегашното българско население въ Върбица е староврѣмско, ала че има въ Върбица и много пришелци откждѣ Балкана, главно отъ Котленско, вижда се по нарѣчието, въ което наистина се спазва още отвореното *ä* вм. *ѣ*, както се чува и по Шуменско, ала членната форма м. р. вече не окончава на *-о*. Миналото на Върбица, гдѣто българското население отначало ще да е било много потискано, поради което върбичани можали да оцѣлѣятъ, безъ да се потурчатъ,

ужъ само благодарение на една хитрость, като се казали, че не сж българи (вж. по-горѣ стр. 12.), доказва, че трѣбва старото население на Върбица въ значителна часть да се е разселило въ най-тежкитѣ за българщината врѣмена въ тия области.

Въ близкото село Тича, което се числи къмъ Османпазарската околия, населението, както се посочи по-горѣ (вж. стр. 46.) е старо, ала принадлежи къмъ планинцитѣ и по говоръ е еднакво съ населението въ Котелъ.

Въ Османпазарско и Ескиджумайско, понеже отъ тукъ, центърътъ на тъй наречения Тузлукъ, много турци се изселиха, има намѣсто изселенитѣ турци нови българи поселенци отъ разни страни, както отъ източна, така и отъ западна България. Така напр. въ с. Ашикларъ (Османпаз. окол.) има 10-тина сѣмейства ,шопи'. Заслужватъ особно внимание тукъ и немалкото одрински българи откждѣ Димотика, които се отличаватъ съ интелигентность и трудолюбие, особно като се занимаватъ съ скотоводство, най-много съ овчарство, правятъ кашкавалъ и пр. Близу до Османпазаръ, именно въ селцето:

Мѐчикчилеръ има одринци българи, прѣселени тукъ отъ с. Януренъ (Сюфлишка каза). Януренъ е имало до 350 кжщи; то е старо село. Наоколо му има доста стари български села като Каяджикъ, Крушево, Голѣмъ Дервентъ, Малъкъ Дервентъ, Кутруджа и др. Селото Януренъ се разселило прѣзъ 1878 год. То, ако и да е било настрана (,състрън') отъ главнитѣ пжтища и размирицитѣ на войната, изпатило си отъ турцитѣ вслѣдствие на нѣкакво недоразумѣние. Почтениятъ старецъ, дѣдо Петко Русковъ, който е сега въ Мечикчилеръ, надълго и широко ми разправяше историята на тѣхното прѣселение въ България. Тѣ си добрѣ живѣли въ Яну-

ренъ: „научени си бѐхме. Многу бѐ рѐдно местѐ". И тѣ си седѣли мирно; на тѣхното село аскеръ нѣмало. Когато се чуло, че руситѣ ще се върнатъ назадъ, минали наблизу башибозуци, и страхъ обзелъ селата наоколо. Една зарань дошелъ отъ близкото село Кутруджа единъ овчаринъ и казалъ: „бѐгайте идатъ, три часа отъ тукъ сѫ далечь!" И цѣлото село въ паника се дигнало да бѣга. „Оставихме си добитъците, садѐ с еднѝ дечѝнки се задѝгнахме". Запрѣли се на ‚Сухелието' — а русите се били вече ‚дръпнали' — седѣли тамъ два дена и се успокойли най-сетнѣ, като узнали, че въ селото имъ не навлѣзли башибозуци. Върнали се пакъ на селото си, ала страхътъ, който ги билъ обзелъ, още не билъ миналъ. „Еднѝ хора рѐкъа — разказваше дѣдо Петко — да бѐгаме, а други — да си не оставяме мулкят, чи е многу убаф нашия мемлекьѐт, многу рождѐлен; памукът става на нашът мемлекьѐт. И найсетне склонѝхме всички, да се преселим въ България. Дваасте и три дѐна вървѐхме. Една гудѝна седѐхме ни в Слѝвенското — в село Турсунли (турско селце), а после тува дойдѐхме". Януренци сѫ главно скотовъдци — овчари, както котленци, и сега въ новитѣ си поселения тѣ се занимаватъ съ овчарство. Въ Мечикчилеръ тѣ сѫ устроили и голѣма сиренарница, гдѣто произвождатъ въ голѣмо количество хубавъ кашкавалъ. Януренци има още по Ескиджумайско и Османпазарско въ селата: Окчуларъ (60 кѫщи), Надарево (30 кѫщи), Ялъмларъ (20 к.), Имренлѐръ (12 к.), Бухаларъ (25 к.), Карачуфаларъ (10 к.) и въ Дългѣчъ (3 к.). Въ с. Балабанларъ (югоз. отъ с. Конакъ) има нѣколко кѫщи димотишки българи отъ с. Каяджикъ. — Въ село Александрово (запад. отъ Ески-Джумая) има димотичани отъ с. Малки Дервентъ.

Въ селата Алванлàръ, Кючюклèръ и Велетлèръ живѣятъ турски сектанти, стари прѣселенци отъ Мала Азия — тъй нареченитѣ ‚алияни‘ или ‚ кързълбàши‘.

Поповска околия.

Въ Поповска околия до началото на миналия вѣкъ турското население тъй сжщо, както и по Османпазарско и Ескиджумайско, толкова е било гжсто и многобройно, че е чудно, какъ тукъ сж оцѣлѣли нѣкои села съ старобългарско население, което не само че е било заобиколено отвредъ съ турци, но е живѣло и съвмѣстно съ тѣхъ въ едни и сжщи села както напр. въ Опакà и Паламàрца. Принудени да се сношаватъ съ турцитѣ и да имъ служатъ, староврѣмскитѣ българи въ тая околия отдавна сж усвоили турския езикъ, който имъ craналъ, тъй да се каже, втори материнъ езикъ, употрѣбянъ често и въ сѣмейния разговоръ отъ домашната челядь и отъ двата пола. Поради това се е съставило мнѣние за тия българи, че тѣ вече не знаели добрѣ български и че повече говорѣли турски отколкото български. Така ми ги прѣпоржчваха и въ Попово, когато тръгнахъ отъ тукъ да посѣтя по-важнитѣ стари, ‚ерлийски‘ български села въ околията. Ала указа се това мнѣние съвсѣмъ безосновно, понеже азъ намѣрихъ, че и тукъ всжду у старото българско население, ако и да владѣятъ турския езикъ почти всички (най-новото поколѣние сега вече не учи турски), много добрѣ се е спазило матерното му нарѣчие, което прѣдставя продължение отъ шуменското съ малки разлики въ фонетиката и словаря. Така тукъ отворениятъ гласежъ на *ѣ* като ä не се чува; тукъ употрѣбя думата нинѣ (= сега), както по

Шуменско, нито казватъ длег, длега, длего (=дълго), но затова пъкъ казватъ ,*млього*', (много), цуваль' (чувалъ) и пр., което не се казва въ Шуменско.

Отъ началото на миналия вѣкъ полека-лека взели да засѣдатъ по Поповска околия нови български поселенци отъ Стара планина, именно отъ Еленско, Трѣвненско, Габровско и Дрѣновско, така че всички нови поселенци тукъ съ много малко изключения сѫ балканджии. Слѣдъ освобождението на България тукъ се поселили и малко одринци — отъ Димотишко, каквито сѫ и въ съседнитѣ двѣ околии откъмъ изтокъ. Има тукъ-тамѣ и други „нови" българи откѫдѣ Търновско и дори отъ западна България, но въ малко количество, така че и между най-новитѣ прѣселенци пакъ прѣобладаватъ балканджиитѣ.

Попово, центърътъ на околията (180 к. бъл. и 20 к. турски), е населено най-много съ нови пришелци отъ Разградско, отъ Търновско, главно отъ Горня-Орѣховица, сетнѣ съ балканджии отъ Дрѣновско, именно отъ селото Каломенъ (на въпросъ отговарятъ съ „йо!" = да!). Тукъ се знаятъ за „ерлии" българи само нѣколко кѫщи.

Паламàрца (198 к. бъл., 192 к. тур.). Близу до Попово, на сѣверозападъ, се намира старото българско-турско село Паламарца. Турското население било прѣди освобождението тукъ по-силно отъ българското. На 1891 г. имало още 192 к. турски, а на 1898 година, когато бѣхъ въ селото, казаха ми, че останали още около 150 турски кѫщи.

Българската женска носия тукъ доскоро се отличавала главно съ тъй наречената риза „кàпанка" (виж. по-горѣ стр. 62.). Тукъ захваща и особната форма на задната прѣстилка, що носятъ женитѣ, наречена „кърлѝнка". Мѫжетѣ зимѣ носятъ бѣли „бирнѐци", а тукъ е спазенъ и „кожухъ" (кѫсъ безъ рѫкави).

Върху миналото на селото въ турско врѣме прѣзъ послѣдния половинъ вѣкъ много нѣщо ми разказва стариятъ Даскалъ Пенчо, единъ отъ най-важнитѣ дѣятели по събуждането на съвършено потъналата въ невѣжество и потисната българщина по Разградско прѣзъ миналия вѣкъ. Състоянието на българската черква въ тия области до кримската война е било съвсѣмъ плачевно. Черкви е имало по Разградско тогава само четири, които заварилъ още даскалъ Пенчо (роденъ на 1836 год. въ Паламарца), а именно по една въ Разградъ, въ Арнауткьой, въ Хюсенчѐ и въ Батембергъ (виж. по-долу за това село). Черквата въ Батембергъ се е направила прѣди 75 години и тамъ е имало попове, а пъкъ въ цѣлата Поповска и Разградска околия за всички български села тогава имало единъ попъ, нѣкой си попъ Танасъ — Кьосѐ Папàзъ, както го били нарекли турцитѣ, и още единъ на с. Водѝца („Удѝца"). „Кат ще напрàйш една свадба, десет дѐна напред тряба да го намѐриш, за да ти венчѐй свадбата. А пъкъ за кърщаване, на 40 дена веднъж дохàжда. Зер, тогаз попòвете не седяха, а сàмо хòдеха. На него врѐме свадбата у къщи щѐ я венчѐйме; дьетѐ да са родѝ, пак у къщите ги увьерàхме — кръщàваме демѐк: дето пòпо ще кондѝса, там на нея къща ще го нóсим. Пòпо куѐ на двàта мѐсеца я еднъш ще дòде, я не. Дьѐтето ще стàне на четѝрсе, на пинсѐ дѐна и сѐ неувѐрено, вѐке зафàща с ръчѝчките да замѐря, и тогàй хабѐр ще ти стòрят, чи пòпо душѐл". — На турцитѣ ангария не работили; „хѝлле кат та викне — ще ѝдеш; кат та зансѐ на рàботъ — плàща". Баба Пенчовица помни, че е женала на турците „двье льетà", като получавала по педесет пари на день. Най-голѣмиятъ „гюнлюкъ" тогива билъ „пинсѐ парѝ". „За у къщата си като бъде, не вѝка — разказваше бабичката; — хѝлле лятно врѐме ни мѣчеа.

Ще дòат, ше ти изпиèт вѝното. И вѝно пиè, ше та фàне на карèс, ше та бий, и щеш не шеш, ще търпѝш . . . . Кога прàиш свадба, ще поканиш и турците комшии, познати куè. Ако не го поканиш, той ще ти каже въ лѝце: ‚ти свàдба прàиш чòрбаджи, не ни тандѝсваш билè' . . . Свадбата когѝто мòжиш да я пристѝгнеш, тугѝс ше я праиш веке. Уф пèтько прàвиме зàсевките — в недèля зъмаме булката и то вèчер, кат мрѣкне, слѣнцето ще засèнне, сахàтьо пу едѝн, пу двà — в нèго врèме; у кѣщи ще се венчèй". Колкото и да сѫ били българитѣ покорни и кротки, при все туй самитѣ имъ съселяни турци постоянно вършили надъ тѣхъ, особно надъ женската имъ челядь, ужасни насилия. Потурчване моми ставало постоянно. За освѣтление на ужасния животъ, който сѫ прѣкарвали до половината на миналия вѣкъ, а отъ часть и по-сетнѣ, тия наши староврѣмски българи по Разградско, ще приведа отъ своитѣ бѣлѣжки, какво ми разказва баба Пенчовица: „. . . Човèшката вѣра мнòго премèжди ще преживèй; сякак съм премѝнала. Имах една зълва, на 14 гòдин я свàрих. Утѝдохме една зòрна (= заран) да жèнем. Свекър ми отѝде на дрỳго място да жèне и ни зарѣча, да го чàкаме. ‚Вие, кае свекър ми, дуженèте, па пучàкайте, вие немойте отѝ самѝ'. А пък ний, кат свършихме рано, трѣгнахме и безъ него. Стрѝковица беше с нас. Кат тръгнахме — преварѝа ни урчà (= уручà сир. турци), зèа ни мумѝчето. Свекър ми идел с олòвете там, чул глѣчка, стигнал ги, утървà я — не можèли да я зансът. Срукнàа са и комшѝи, отървàхме я. Ама не щеш ли, че тия урчà се пѝсаа на аскèр и почнàа да се закàнват, а ние двайсте дене куè у комшиèте, куè у хамбàрете се крѝехме, и най-сетне па ни зèа момичето. Веднъж дванайсет момичета вечерò, кат си ѝдели, прибрàли ги, àйде;

има още живи от тѣх: Джефѐролувца (= Джефероглувица), Пулвакца, Късѣловца, Пàровката — чàкай че вѐще има —: Хаджѝ-Ирѝкца, Бешлѝолувца, Пискюллѝолувца. Една баща ѝ я беше отървал и си я беше скрил. Улюлю̀, улюлю̀! какво си истѐгли чиля̀ко! Накàраа тѐйко и, дядо Велѝко, та сам назад я занѐсе на гърбò и я теслѝми на тỳрчино. Там тье я бѝли, клàли я, ама па не можàа съвсем да я потỳрчат: рамазàно не го държѐше, кръстеше се, велѝките пòсти сѐ пòстеше. Бàчу ѝ тръгнà ней на Светà горà".

Такъвъ е билъ горѣ-долу животътъ на българитѣ и по другитѣ стари села, които тъй сѫщо, както и Паламарца, сѫ били едно по едно осамотени срѣдъ турското фанатизирано население. Не е чудно, че при такива условия българското население тукъ не е могло да се размножава: Паламарца напр. е имала, споредъ казването на даскалъ Пенча, прѣди 40 години 115 български кѫщи, а турскитѣ кѫщи сѫ били тогава до 350.

Даскалъ Пенчо Кръстевъ се е училъ въ Разградъ у даскалъ Никола и даскалъ Стойко Чолакъ, сетнѣ въ с. Батембергъ у даскалъ Тихула и у попъ Стефана. Първиятъ грамотенъ човѣкъ въ Поповска околия е билъ той. Даскалувалъ въ с. Опака 2 години, въ с. Ковачевецъ 2 години, въ с. Айдаркьой 4 години, въ с. Кацельево („Кацѐлюо" — въ Русчушка околия) 2 години и въ Паламарца 10 години. Първомъ получавалъ 200 гроша на годината, сетнѣ по 500, та че най-сетнѣ 1000 гроша. Сега е пенсионеръ съ по 6 лева на мѣсецъ! (Даскалъ Пенчо е сакатъ на лѣвата рѫка — само палецътъ е здравъ). Той е билъ и кметъ въ Паламарца отъ 1879 до 1892 година. Училище нѣмало отначало, ами у дома му се събирали дѣца да ги учи. Попитахъ го, въ тая ли кѫща е било училището, въ която сега живѣе: „Как ще

напрàвя аз тогаз таквàз япйя, а кузỳм, — отговори той — ами тогаз у ,дàмища', у ,кофтòри', у земйъта! То време нèмаше такива къщи — е там трапò дето го вùждаш, там беше нàшата старовремска къща, ,дам' я казвахме; тя въ земята вкопàна, отгòре ще я покрùеш съ плет и ще отделùш за добùтъко. . . . . Какво сме теглùли, ама пà сме рабòтили с прùсърце: ние глèдахме тогава да приучим народа да се кръсти, не знаяха да се кръстят, свето причещение не знаяха да земат. . . . . Туй село аз съм го подържал . . . на ден йдваше, че по три пъти ме викàа на ,одаята' да ме заплашват. Пък аз не лъмтях за парй, ала сега, кат виждам, че на мене се дава 30 гроша на мѣсец за прехрана, а пък други, дето аз съм ги учил. . . . . " И наистина, дѣдо Пенчо не лъжеше, защото той е всеизвѣстенъ въ околията, и той наистина има голѣми заслуги, ала нали е билъ учитель въ турско врѣме, то у насъ сега не се цѣни.

Паламарчани сѫ пострадали и прѣзъ послѣдната освободителна война. На Петровденъ 1877 година, когато уплашенитѣ селяни били сбрани въ черковния дворъ (черквата правена слѣдъ „севастополското мурабе"), нахлули въ селото черкези и убили много хора, ограбили, добитъка прибрали. „Останàхме тук със пу иднà душà — разказваха ми селяни, що бѣха дошли у даскалъ Пенча — немаше не дрехи, не рùза; иннùя хòра салт със гърб избùгаа, дето са дума". Бѣгали на кѫдѣ Бѣла (Русчушко), гдѣто имало бѣжанци българи, сбрани отъ цѣлата Поповска околия. Когато се върнали назадъ, трѣбвало всичко отъ ново да градятъ. Отъ тогава ,дамоветѣ' вече отстѫпили мѣсто на новитѣ кѫщи, така че сега тукъ-тамѣ по дворовeтѣ, както у даскалъ Пенча, се виждатъ само още слѣди отъ старитѣ ,дамища'. — Старобългарско население, каквото е въ Паламарца, има още въ слѣднитѣ села:

Ŏпака̀ (189 к. бълг. и 194 к. тур.). И въ Опака е имало по-прѣди много турци — до 300 кѫщи, и тукъ българското население е прѣкарвало животъ на тежко робство. Една стара бабичка ми разказваше подобни истории за насилствено турчене, каквито чухъ и въ Паламарца. „Мумѝчета мльо̀гу се турчили на дѣдовото Ангелово врѣме, прѣди 80 години. Па и сетнѣ гѐньева (гонѣха) мумичета — прибави бабичката — ала сеганка вѐке омéкнава." Думата бѣше за турцитѣ, които сега вече кротуватъ, макаръ че тѣ, по общото мнѣние на селянитѣ, още се надѣвали да имъ се възвърне царството. Не могатъ тѣ още забрави, какъ на сила сѫ карали българкитѣ да имъ женатъ по за „шесть парѝ и десетъ парѝ на день." И българитѣ отъ Опака се разбѣгали на 1877 година: седѣли десетина дене кѫдѣ ‚Ора̀овца' (Горня-Орѣховица) —руситѣ тогава дошли до Караесенъ — и сетнѣ отишли на с. Костово (Бѣл. ок.), на Сарѣяръ и на Карамца. Черкези не успѣли да влѣзатъ въ селото имъ.

Са̀дина. Въ турско врѣме Садина е било голѣмо село, имало е до 500 кѫщи, отъ които половината били турци; тѣзи слѣдъ освобождението полека-лека се изселили и останали до 1898 год. само 5—6 кѫщи (на 1891 г. имало 321 к. бъл. и и 47 к. тур.).

Прѣзъ руско-турската война въ Садина турски бѣжанци грабили, убивали и запалили селото, та една махала съвсѣмъ изгорѣла. Закланъ билъ и кметътъ Илия Сърдановъ. Садинскитѣ българи сѫ староврѣмски жители на селото и понеже сѫ по-близу до Разградъ и до пѫтнитѣ съобщения, се показватъ и по-развити нпр. отъ паламарчани.

По говоръ и носия садинчани сѫ сѫщи староврѣмски кърцои. Като ги разпитвахъ, дали тѣ намиратъ нѣкоя разлика между себе си и нпр. българитѣ въ близкото

село Батембергъ, тѣ ми отговаряха, че тѣ сами сѫ ‚ерлийци‘ или както още се казватъ ‚ерàньовци‘ — ‚вѐти българи‘, докато онѣзи въ Батембергъ сѫ ‚балканджии‘. „То се познава по дреата и по приказката имъ“ — казваше ми бай Іовко Христовъ, бивши кметъ на селото. — „Ето на, тия въ Батембергъ пред сто и пиндесѐ гудини сѫприишлѐ от Дрѧ̀новско, ама никугаш чифчилѣку не мòгът да гу упекът кат нас“. Кои още села сѫ ерлийски въ околията и кои не, много добрѣ е извѣстно на мнозина садинци, които като бай Іовко познаватъ на пръсти почти цѣлата околия. Именно старо ‚хърцойско‘ население нѣма много по другитѣ села отъ Поповска околия:

Въ Крàпица (турски: Крепчà) има малко стари българи, доселени отъ Опака (13 кѫщи, а турци 71 к.); въ Балджѝ-Омỳръ, бивше чисто турско село, има само 5—6 български кѫщи, доселени отъ Садина; въ Хайдàръ (119 к. б., 87 к. т.) и въ Караачъ (118 к. б., 24 к. т.), населението било смѣсь отъ стари българи и пришелци. Пò-подробни данни за тия двѣ села не успѣхъ да събера. Въ Гàгово (22 к. б., 149 к. т.) бълг. население произхождало отъ Паламарца.

Въ другитѣ села отъ Поповска околия българитѣ сѫ по произходъ балканджии, едни отъ по-старо врѣме доселени, прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ, а други отъ по-ново врѣме. Помни се, че женитѣ до неотколѣ въ балканджийскитѣ села носили на глава си ‚сукàй‘ (вж. по-горѣ с. 50). Въ Паламарца даскалъ Пенчо изрично ми каза: „на Водѝца, на Ковàчовецъ, на Зарàево и Бàтембергъ — тѣ бяа се съ сукàй, а въ Паламарца и Опака не се е носило никогашъ сукай, ами въ старо врѣме женитѣ си превързвали главата съ бял ‚ръченѝк‘, а сега съ ‚чюмбѐр‘ или язмà“. Стари балканджии сѫ въ:

Ковачовецъ (155 к. 56 к. т.).
Водица ([illegible] к. б. 13 к. т.).
Посъбина ([illegible] к. б. 43 к. т.).
Чалбукьой ([illegible] к. б. [illegible] к. т.).

[illegible] въ турско врѣме наричано **Карà-Хасанъ**, тога [illegible] българско [illegible] въ турско врѣме [illegible]. Новото име **Зарàево** [illegible] мѣсто за [illegible] руски полкъ, който е [illegible] по селото. Слѣдъ като се [illegible] на [illegible] г. 170 к. б. и 14 к. т.), [illegible] отъ околнитѣ села. По[illegible] население тукъ е балканджийско, до[illegible] началото на миналия вѣкъ. Женитѣ били особно [illegible] за пѣснопойство. Гдѣто и да станѣлъ [illegible] Поповска околия, зараевчанки дохождали; тѣ [illegible], правѣли люлки и др.

[illegible]ларъ (42 к. б., 54 к. т.), заселено отъ [illegible] стотина години. Въ селата: **Калфàкьой** ([illegible] 63 к.), **Спахлàръ** (140 к. б., 86 к. т.), **[illegible]кьой** (55 к. б., 29 к. т.), **Нòво-Малко** (бивше [illegible] село по име Сепетчѝ, сега 40 к. б.) — българското население произхожда отъ голѣмото балканджийско село Батембергъ въ съсѣдната Разградска околия, което е заселило и други села въ течение на втората половина на миналия вѣкъ (вж. по-долу стр. 143).

Въ другитѣ села отъ Поповска околия българското население, доколкото можахъ да узная, датува отъ най-ново врѣме, най-много то е заселено слѣдъ освобождението на България. Така нпр. с. Бахшишларъ (60 к. б. и 144 [illegible]) сега се нарича Дриново, е бивше турско [illegible] заселено съ шопи отъ Софийско и съ бал[illegible] Дрѣновско.

Аязларъ (189 к. б.), бивше чисто турско село, слѣдъ послѣдната война заселено съ одрински българи отъ Димотишко, именно отъ селата Януренъ и Кутруджа (вж. по-горѣ стр. 124). Тукъ има доселени и батембергчани (дѣдо Събе съ двата си сина и дѣдо Иванъ съ двата си сина и дѣдо Цани съ синовет ѣ и внукитѣ си). Въ Аязларъ нашитѣ одринци тъй сжщо се занимаватъ въ голѣми размѣри съ скотовъдство и сж успѣли да си придобиятъ хубавъ поминъкъ. Направи ми впечатление въ туй село фактътъ, може би единственъ въ Княжеството, че въ училището числото на момичетата прѣвишаваше числото на момчетата, а това потвърдяваше, че одринцитѣ сж между новитѣ колонисти по тия мѣста твърдѣ интелигентенъ и економично силенъ елементъ.

Султанкьой (21 к.). Тукъ сж новозаселени сжщо такива димотишки българи, каквито сж въ Аязларъ.

Мехмеди (66 к. б. — 58 к. т.). Тукъ българитѣ сж прѣселенци отъ Одринско, и то отъ с. Хидерли въ Узункюприйско.

Въ бившитѣ турски села: Каравеллеръ, Мансъръ, Курдаланъ (сега Иванча), Тюлбеллеръ, Шереметлеръ, Бракница, Кочашли, Кьосекьой, Юруклеръ (сега Николаево), Сейдъ и Дагъ-Ени (сега Люблenъ) населението е набрано отъ разни пришелци, повечето пакъ балканджии.

Не успѣхъ положително нѣщо да узная за българското население въ Араплаåръ и Къзълларъ, и за нѣколко по-малки села отъ общинитѣ Арапларска (с. Дере, Кючукъ), Зараевска (с. Кечиллеръ), и Любленска (Гърчиново).

Разградска и Кеманларска околия.

И въ тия двѣ околии турскиятъ елементъ е билъ толкова многочисленъ, че отъ старото българско население, сравнително съ турското, въ Разградска околия само тукъ-тамѣ се запазили останки. Ала ако се сравни Разградска околия съ Поповската отъ една страна и особно съ Кеманларската, гдѣто до освобождението на България е имало само двѣ-три села съ българско население изобщо, трѣбва да се признае, че въ Разградско сравнително доста много стари българи сж оцѣлѣли, и то въ голѣми села, въ повечето отъ които има и турско население.

Въ самия Разградъ (на 1891 г. 4900 души българи и 5700 д. турци), гдѣто българското население повече е набрано отъ разни пришелци изъ околията и поотдалечъ, има една стара махала, наречена ‚Добрòшка', гдѣто жителитѣ сж такива староврѣмски ‚хърцои' както по говоръ така въ по-голѣма часть дори и по носия, каквито сж околнитѣ селяни въ Садина, Кабаколакъ и др.

Кабàколакъ (86 к.) е сега чисто българско село съ староврѣмско население. На 1811 година, когато въ руско-турската война Разградъ изгорѣлъ, много пострадали и кабаколачани, отъ които голѣма часть тогава тръгнала да се прѣсели въ Русия, ала не всички отъ тѣхъ прѣминали Дунава, а мнозина останали по Добруджа и Силистренско. И на 1828 година пакъ тръгнали кабаколачани за Русия, ала повечето отъ тѣхъ се спрѣли около Силистра (вж. по-долу с. 163). Сжщо такъво старо българско население въ Разградска околия има още въ селата:

Дрѝновецъ (244 к. бълг. и 60 к. тур.).

Езерѐцъ (и ‚Езерчѐ', 90 к. бълг. и 351 к. тур.).

Топчѝете (Топчѝкьой, 183 к. бълг.).
Хасанлàръ (196 к. бълг.).
Гюзелджèаланъ (160 к. бълг. и 67 к. тур.).
Демирджилèръ (40 к. бълг. и 105 к. тур.).
Сѝново (146 к. бълг. и 99 к. тур.).
О́сенецъ (Хюсенчè 259 к. бълг.).
Крѝвня (157 к. бълг. и 42 к. тур.).
Торлàкъ (187 к. бълг. и 293 к. тур.).

Въ Кеманларска околия старо население се е спазило въ с. Завѣтъ и отъ часть въ с. Хърсово.

Зàветъ (92 к. бълг. и 214 к. тур.). Има прѣдание, че това село е било едно врѣме чисто българско. Турцитѣ го наричали ‚Зàход'. Гдѣто сѫ сега турскитѣ гробища, тамъ имало и по-стари — български. Отъ това село има прѣселенци въ Влашко, и до освобождението на България отъ Влашко все изпращали нѣкои отъ прѣселенцитѣ захаръ и кафе за подрѫжка на близкото турско теке, ‚Демѝрбабà', гдѣто споредъ мѣстното прѣдание по-прѣди била българска черква „св. Димитрий".

Хърсово (230 кѫщи). Хърсово е било прѣди 1828 г. чисто българско село, каквото е и сега, населено все съ стари жители ‚хърцои'. Ала слѣдъ руско-турската война прѣзъ 1828 година цѣлото село се разбѣгало, и бѣжанцитѣ тръгнали подиръ рускитѣ войски. Отъ емигрантитѣ сетнѣ се върнали въ селото си малцина, между които и сегашниятъ дѣдо Цани Папàзоглу, който ходилъ тогава съ баща си, Руси Папазоглу, „на Бабàдаа". Дѣдо Цани ми разправи нѣкои подробности за тогавашното изселване на хърсовчани. Тѣзи подирнитѣ били ‚задигнати' отъ руситѣ и вървѣли съ руситѣ прѣзъ Шуменъ та прѣзъ Добричъ до Бабàдагъ. Съ тѣхъ вървѣли и съсѣднитѣ селяни отъ

с. Караарнаутъ. Най-напрѣдъ, както трьгнали, „слѣзли на Разградъ“. Сбрали се тамъ по-старитѣ хора отъ всичкитѣ емигранти (жално и отъ Бабакалакь и др. села), да поразмислятъ, какво да се прави, защото едни викали да викатъ: „не щемь да вървимъ!“, а пъкъ други: „Русия искаме!“ Ала „Русията“ като казалъ „запрѣгай!“, и тѣ всички за единъ день стигнали въ Новипазаръ. Оттамъ прѣзъ „Добричъ“, както се каза, стигнали до Бабадагъ и отъ тукъ до „Дунава“. Като „стигнали до водата“ — „стигнало миръ“ и тогава се рекло, кой както ще, да върви“. Цани съ баща си и заедно съ повечето отъ съселянитѣ си поседѣлъ на Бабадагъ три години. Сетнѣ се „въртѣли“ самъ-тамъ, докато най-подиръ „покрай Дунава, покрай Дунава“ дошли на Силистра. И тукъ седемь години останали. Когато потеглили руситѣ окончателно и отъ Силистра, „тевлифъ“ сторили на сиромаситѣ, да идатъ въ Русия съ тѣхъ, които искатъ. И мнозина потеглили подирѣ имъ и нѣкои останали въ Влашко, кое отсреща Силистра, кое по на вътрѣ, а други отишли чакъ въ Русия — въ Бесарабия. Нѣкои пъкъ останали по селата около Силистра. „Въ село Кабукъ — каза дѣдо Цани — и сега имаме роднини: наши хора има и въ Романия, въ с. „Авомацки“[1]), близу до Букурещь, и сега имъ хърсовчани, и въ село „Верѐш“[2]) — родовете ни всичките сѫ тамъ, въ Берѐш; също дръжатъ сѣйк нашио у Береш.“ — Само около 12 сѣмейства отъ

[1]) То е село „Афумацъ“, на сѣвероизтокъ отъ Букурещь, населено съ 1500 българи и 150 д. ромъни. Българитѣ се трѣселили тукъ най-много о прѣдъ 1828 год., повикали отъ господаря чокой Санна. Общината има 4000 хектара земя, отъ които 3000 принадлежатъ на чокоя и 1000 на селянитѣ (вж. у G. „Weigand, Bulgarische Siedelungen in Rumaniеn“, печ. въ Globus, Bd. LXXVII. № 3. 1900, и реферать въ Пер. Спис. 1904, 2, 153).

[2]) [illegible] „Варѐщи“ (въ Илфовския окрѫгъ), населението съ повечето отъ които дошли тамъ прѣзъ 1822 (?) год.“

старитѣ хърсовчани се върнали въ Хърсово, слѣдъ като стояли по силистренскитѣ села 11 години. Тукъ заварили запустѣли кѫщи. Сетнѣ ‚допаднали тукъ балкȁнци‘, и то като идвали постепенно: тазъ година дошли 4—5 кѫщи — до година други 4—5 кѫщи и т. н. Така се образувала покрай ‚ерлийската махала‘ въ Хърсово, гдѣто живѣе дѣдо Цани и гдѣто сега има около 50 кѫщи, отсрещната ‚балканджийска махала‘, която сега е многочисленна (около 180 кѫщи — всички кѫщи въ Хърсово на 1891 год. брояли 230). Балканджиитѣ ‚то време‘ споредъ дѣдо Цани били ‚слаби‘ тамъ въ Балкана, та затова никой не можелъ да ги сдържи, да не се селятъ въ полето. Кметътъ на с. Хърсово прѣзъ 1898 год., бѣше отъ балканджийската махала и ми разказваше, че баща му, който се заселилъ въ Хърсово прѣзъ 1872 год., заварилъ въ ‚ерлийската махала‘ около 25 кѫщи, така че нѣма съмнѣние, какво сегашнитѣ жители на тая махала произхождатъ само отъ завърналитѣ се около 1840 година 12 стари хърсовски сѣмейства. Балканджиитѣ въ Хърсово произхождатъ отъ Габровско, Троянско, Дрѣновско и Еленско. За това говорътъ на балканджиитѣ не прѣдставя сега чисто нарѣчие, каквото е още нарѣчието на жителитѣ отъ ерлийската махала. Има една махала въ Хърсово, наречена ‚Урȕковата махала‘, що показва, че тукъ трѣбва да е имало нѣкой бей едно врѣме. Дѣдо Цани именно си спомня, че нѣкой си паша ималъ тукъ чифликъ и че хърсовчани имали ‚до кьорвезирово бозгунъ‘ нѣкакви права, така че ‚не бѝвало кованъ конь да мине прѣзъ сѐлото‘, ала сетнѣ станало лошо. — Какъ да е, съ околнитѣ турци все още поминували, ала когато дошли черкезитѣ и ‚почнали да крадатъ‘, животътъ станалъ несносенъ. Близкото село ‚Топалкьой‘ било черкезко, поради което постоянно добитъкътъ на хърсовчани билъ въ

с. Караарнаутъ. Най-напрѣдъ, като ...такввото не
Разградъ'. Сбрали се тамъ по-стар... ...то Цани
емигранти (имало и отъ Кабакола ... ...ти, че
размислятъ, какво да се прави, ...тѣ.
катъ: „не щемъ да вървимъ!", ...
каме!" Ала ,Русино' като каза
за единъ день стигнали въ
Добричъ, както се каза, сти
до Дунава. Като ,стигнали
и тогава се рекло, ,кой к ... въ
баща си и заедно съ п ... ...ела въ
седѣлъ на Бабадагъ тр ... ...отъ тѣхъ.
тамъ, докато най-под... ...о населено,
дошли на Силистра. ... турското за-
гато потеглили ру... Костурско. По
лифъ' сторили на ... ...нно прѣселени съ
които искатъ. И ... Арнауткьой до Раз-
останали въ В... ... говорятъ албански.
вжтрѣ, а друг... ...ша, който е направилъ
Нѣкои пъкъ ... ...и на когото ще да сж при-
Бабукъ — ... ...и Караарнаутъ, прѣселилъ
хора има ... ...го ги надарилъ съ особни при-
курещъ, ...ито и двѣтѣ села можали и прѣзъ
родовет... ...на турското иго да се запазятъ въ
езйк н... ...донскитѣ прѣселенци въ Караарнаутъ,

...ли ,албанци', както онѣзи въ Аранаут-
...тъй сжщо подъ името ,арнаути', тъй като
съ ... доскоро въ източна България сж били озна-
пр... ...акедонскитѣ българи. Селото Караарнаутъ ми-
... ...подъ име ,Малки Арбанаси', докато Арнауткьой
... ...ъ ,Бейарнаутъ' още и ,Голѣми Арба-
... ...робно въ статията ми ,Арнаутитѣ въ

о и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ', въ
· LXI).

рнаутъ старитѣ македонски жители се
28 год. заедно съ съсѣдитѣ си хърсов-
о се каза по-горѣ, съ намѣрение да се
Русия, ала и отъ тѣхъ по-голѣмата
въ Силистренско, главно въ с. Айдемиръ,
мата Сребърна, Бръчма, Караорманъ, Бабукъ
ж. цитув. съчин.). Въ Караарнаутъ се върнали
ъ" твърдѣ малко — само три-четири сѣмейства:
оолу, Карамозакъ и още двама-трима. Старитѣ
завърнали се ,арнаути' знаели още и своето
ско' сир. македонско нарѣчие, ала тѣхнитѣ потомци
вече не го говорятъ, понеже съвършено се изедначили
балканджиитѣ въ селото.

Когато заминали старитѣ караарнаутчани съруситѣ, докато седѣли тѣзи подирнитѣ ,на Силистра', дошли въ Караарнаутъ ,татари', които били бѣжанци отъ Добруджа. Тѣзи слѣдъ оттеглянето на руситѣ се дигнали пакъ отъ Караарнаутъ, и тогава взели въ запустѣлото село полека-лека да приилждатъ балканджии отъ близкитѣ балканджийски села отъ Бѣленско и Кесаревско, като отъ с. Стражица (Кадѣкьой), Джулѝница, Пѝсъбина, отъ Габровско и др. По-старитѣ отъ сегашнитѣ караарнаутчани ми разказваха по собствени спомени, при какви разбъркани условия ставало заселяването на балканджиитѣ по Разградско въ онова врѣме. Именно когато едни отъ тѣхъ идѣли отъ Джюлиница, за да се настанятъ въ опустѣлото Караарнаутъ, заптии отъ търновския управитель ,ги гонили' и не позволявали да се разселяватъ, а пъкъ разградскиятъ каймакаминъ напротивъ ги мамилъ да дойдатъ, да се заселятъ. При подобни условия се заселило и селото Батембергъ въ началото на миналия вѣкъ.

Караарнаутъ сега е въ цвѣтуще състояние. Когато азъ бѣхъ тамъ (прѣзъ юли мѣс. 1898 год.) тъкмо се свършваше постройката на новото голѣмо и прѣкрасно училищно здание (по плана на новитѣ училищни здания въ Варна).

Арнауткьой или „Бейарнаутъ“ (255 к. б.). Отъ старого албанско население, заселено тукъ, както се спомена, прѣзъ първитѣ врѣмена на турското завоевание отъ [illegible] югозападна Албания, навѣрно отъ мѣста съсѣдни на Костурско, има сега малки останки. До 1811 год., когато селото заедно съ Разградъ изгорѣло и се разпръснало, старитѣ албански жители били тукъ аджата на населението и въ голѣмо количество. Тогава повече отъ тѣхъ избѣгали въ Влашко и се настанили въ Букурещъ и въ [illegible] отъ тѣхъ произлѣзли сетнѣ и видни ромънски политически [illegible], каквито сѫ напр. отъ видното [illegible] на Брънковянитѣ. Въ селото си сѫдъ склю[illegible] [illegible] се [illegible] [illegible] малцина — около [illegible] [illegible] отъ [illegible] се стари жители албанци. Въ [illegible] село [illegible] старитѣ жители почнали [illegible] да се настаняватъ българи отъ околнитѣ села, като напр. отъ [illegible] Хасаларъ и др. Той [illegible] [illegible] се е [illegible] [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible]. Трѣбва да [illegible], че [illegible] [illegible] Арнауткьой останало [illegible] [illegible] [illegible] въ селото. [illegible] най-старъ е [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] варѣнето. [illegible] въ Арнауткьой [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] въ [illegible]; въ [illegible] и др., само тѣй

прѣселени отъ давни врѣмена. Смѣсени съ българитѣ, тия албанци, бидейки и християни, отдавна сж усвоили и българския езикъ, така че този подирниятъ полека-лека замѣстя матерния имъ езикъ. Въ Бесарабия, именно въ селата Вълканещи и Каракуртъ, близу до Болградъ, има прѣселени отъ сѣвероизточна България такива тоски, които още владѣятъ своето албанско нарѣчие. Прѣселението имъ станало въ началото на миналия вѣкъ, и навѣрно между тѣзи ще да има и нѣкогашни жители на селото Арнауткьой. Въ това подирньото албански знаятъ да говорятъ освѣнъ дѣдо Генджоолу, когото можахъ лично да поразпитамъ по-миналата година, още Никола и Тодоръ Панайотови, кръчмари въ селото, сетнѣ нѣкой си Дели-Дамянъ и женитѣ: Христка Костова, баба Тодорка, жена на нѣкой си Косте кехаята, и още нѣколко други (вж. и въ цитув. съч. Арнаутитѣ въ Силистренско и пр.).

Освѣнъ балканджиитѣ въ Хърсово и Караарнаутъ балканджии живѣятъ и по другитѣ български села отъ двѣтѣ околии. Такива сж именно:

Бàтембергъ (Разгр. окол.). Прѣди послѣдната руско-турска война това село, ако и никогажъ да не е било турско и да не е имало въ него дори и турци, се наричало Къзъл-Мурàдъ. Селото е било заселено прѣди стотина години (1805 г.), и то отъ нѣкои си дѣдо Ильо и дѣдо Вълчо отъ Дрѣновскитѣ колиби. Дѣдо Вълчо, споредъ казването на неговия внукъ, Димитърь Георгиевъ (учитель), живѣлъ до 1878 година. Мѣстото, гдѣто найнапрѣдъ се е заселило селото Батембергъ, било пусто, било гора, ала сгодно по положение, близу до Разградъ. Въ слѣдствие на станали опустошения и изселения прѣзъ втората половина на миналия вѣкъ, околностьта на Разградъ била пуста и поради това самитѣ турски власти всѣкакъ подпомагали стремежа на балканджиитѣ да се

заселяватъ въ незаселенитѣ още области. Така и Батем бергъ единъ видъ кришомъ се заселило и въ течение н трийсетина години то е било вече едно отъ най-голѣмитѣ и най-развититѣ български села въ Разградско: то броял до 400 кѫщи все българи. Тукъ най-напрѣдъ се напра вила черква и тукъ е имало най-напрѣдъ постоянн свещеници, докато другитѣ села, както се посочи по-горѣ, не сѫ имали свой попъ. Батембергчани тогава били нѣкакъ по-свободни, понеже нѣмало турци въ селото имъ, а и тѣ, дошли отъ прибалканска область, гдѣто сѫ расли по-свободно, били и много по-независими спрѣмо турцитѣ, така че тѣхъ, по казването на даскалъ Пенча въ Паламарца, „тѣзи не можли твърде да ги врѐдятъ". За това тѣ отъ рано си повикали нѣкого си попъ Ивана отъ Влашко, който най-напрѣдъ имъ четѣлъ влашки, а сетнѣ обърналъ на български, а слѣдъ него още трима попове наредъ, родомъ отъ сѫщото село, служили тукъ и на околията (попъ Никола, попъ Димитъръ и попъ Рашко). Поради благоприятнитѣ условия, които прѣселенцитѣ намѣрили тукъ и понеже постоянно прииждали нови поселенци отъ Дрѣновско, населението на селото бързо се удвоявало, та взело да се изселва по околнитѣ села. Така Батембергъ станало разсадникъ тогава на българското черковно и училищно просвѣщение въ Разградската и Поповска околия, толкова повече, защото отъ Батембергъ сѫ били основани въ течение на миналия вѣкъ доста много нови български поселения. Прѣзъ послѣдната руско-турска война турцитѣ изгорили Батембергъ, така че половината отъ жителитѣ му тогава се пръснали по околнитѣ села (Сепетчи, Джевизли, Малка Адà и пр.). И тъй колониитѣ на Батембергъ се умножили още повече. Освѣнъ посоченитѣ по-горѣ български поселения отъ Батембергъ въ Поповска околия (Калфакьой, Спах-

ларъ, Ярдъмкьой, Ново Малко, бивше ‚Сепетчи') въ Разградска околия отъ Батембергъ произхождатъ българитѣ въ:

Сазлѣ (85 к. б., 106 к. т.), Калфадерѐ (128 к. б. и 50 к. т.), Малко Адà (турски Адѣкьой, 128 к. б. и 50 к. т.) и Сейдолъ (21 к. б. и 100 к. т.).

Ташчѝ (тур. Ташчѝкьой, 81 к. б. и 29 к. т) е заселено съ българи балканджии отъ Еленскитѣ колиби прѣди 70 години, сир. слѣдъ войната отъ 1828 год.

Дикилйташъ (257 к. б.) тъй сѫщо е заселено слѣдъ Одринския миръ отъ балканджии откѫдѣ Габровско и Трѣвненско.

Въ селата Голѣма Кокарджѫ̀ (37 к. б., 118 к. т.), Малка Кокарджѫ̀ (23 к. б. и 111 к. т.), и Черкòвна (35 к. б. и 67 к. т.) — всички въ Кеманларска околия — българското население било, доколкото можахъ да разбера, ново и състояло отъ разни пришелци.

Въ всички други неспоменати села отъ двѣтѣ околии населението е турско, а колкото има и българско, то е съвсѣмъ незначително, по нѣколко само кѫщи. Отъ година до година обаче това население расте, а турското намалява.

Нека сега продължимъ своя прѣгледъ на населението откъмъ изтокъ, по черноморскитѣ области, които останаха неразгледани, а именно по Варненско, Добричко, Балчишко и Силистренско, па покрай Дунава прѣзъ Тутраканско и Балбунарско ще стигнемъ къмъ Рушчушко и Търновско, отгдѣто нататъкъ ще можемъ послѣдовно изкара прѣгледа си до крайнитѣ западни граници на хърцойския елементъ и неговото нарѣчие. За да бѫде прѣгледътъ подпъленъ, ще прѣхвърлимъ и ромънската граница,

та ще разгледаме българското население и въ ромънска Добруджа. Ще вървимъ редомъ отъ югоизтокъ, гдѣто спрѣхме, именно източно отъ Провадийската околия, която граничи съ Варненската.

Варненско и Балчишко.

Слаби слѣди отъ старото хърцойско население намѣрихъ тукъ само въ три села южно отъ Варна. Въ селото Дерèкьой (130 к. б.) още се разпознаватъ по говоръ и носия „ерлиитѣ", еднакви съ провадийскитѣ хърцои, отъ заселенитѣ тукъ отъ Авренъ ‚еркечани'. Въ съсѣдното с. Бѣлево (Гèбедже, 140 к. б. 26 т.) има малко запазени ерлии. Отъ старото ерлийско население на Гебедже сега има прѣселенци въ с. Конгасъ въ ром. Добруджа (Бабадашка ок.). А пъкъ въ Гебедже сега има прѣселенци отъ Дольо Орѣхово (‚Орèово) — гдѣто сѫ еркечани и гуличани. Сѫщо и въ с. Емирлèръ има еркечани (71 к.). Казваха ми, че имало „ерлии" и въ с. Доуджа, но не ми се вѣрва. Други стари жители въ Варненско нѣма. Въ самия градъ Варна българскиятъ елементъ е новъ: нѣма сѣмейства, които да сѫ по-стари отъ 100 години въ Варна, и ако ги има, тѣ ще сѫ малко. Старъ елементъ тукъ сѫ гърцитѣ и черноморскитѣ гагаузи. Освѣнъ въ Варна, гдѣто сега има до 4670 гърци, въ Варненско още има въ с. Бѣла (Акдере) — 1680 гърци, въ Курукьой — 171, въ Еникьой — 221 и въ Таптъкъ, гдѣто 3/4 отъ населението (486 души) сѫ гърци. Като оставимъ настрана гърцитѣ, всичкото друго население откъмъ езикъ съставя двѣ голѣми групи: българска и турска; въ послѣдната трѣба отъ чиститѣ турци да се отличаватъ гагаузитѣ и алиянитѣ (късълбашитѣ).

И тъй освѣнъ въ казанитѣ три села българското население по цѣло Варненско се указва прѣселено. За най-старитѣ прѣселенци не можахъ да уловя сигурни данни, тъй като населението не прави точна разлика между 100 и 150 години, та обикновено се казва „прѣди 100 години" или „има повече отъ 100 години." Тепърва тия, които сж дошли въ началото на миналия вѣкъ, помнятъ по„ точно, и тѣ съставятъ най-старата — да я речемъ I. група прѣселенци; сетнѣ идатъ най-много прѣселенци отъ 1828—38 година, — II. група; има нѣкои, дошли слѣдъ кримската война, ала тѣ сж малко, докато третото голѣмо прѣселение е станало отъ 1879 год. насамъ, — III. група. Между прѣселенцитѣ въ Варненско най-видно мѣсто заематъ колониитѣ отъ Еркечъ-Гулица и тракийцитѣ (одринци и пр.).

За характеристика на най-новитѣ български колонии тукъ отъ Одринско ще съобщя изъ пжтния си дневникъ нѣкои бѣлѣжки върху двѣ-три отъ новозаселенитѣ села между Варна и Балчикъ.

Посѣтихъ на 11. Августъ 1897. год. селото Дишбудакъ (на 1893 год. имало 115 к. съ 688 души жители). Жителитѣ сж прѣселенци отъ Одринско. Има тукъ 10 кжщи отъ с. Татарларъ и 40 отъ с. Кюкюлеръ. Слѣдъ като се прѣвзе Плѣвенъ, понеже селото Кюкюлеръ пострадало много, всичкитѣ му жители се задигнали — цѣлото село — и се настанили въ Дишбудакъ (вж. въ Дановата карта Кюкюлеръ, източно отъ Одринъ). И отъ селото Сюлиоглу, което е съвсѣмъ близу до Кюкюлеръ, има малко прѣселенци въ Дишбудакъ; то имало до 160 кжщи и наймного пострадало: имало обезчестяване на цѣлото село и много убийства. — Отъ Сюлиоглу се прѣселили найвече въ с. Р у с л а р ъ до Варна. Въ Дишбудакъ има 20-тина кжщи, прѣселени отъ К о д ж а т а р л а (Лозен-

градско, на сѣверъ отъ Лозенъ, близу до нашата граница). Заселението на Дишбудакъ станало при слѣднитѣ условия:

Българскиятъ ексархъ Антимъ съобщилъ, че България се раздѣля на „Автономия“ и на „Княжество“ и че черкезскитѣ и татарскитѣ имоти ще се раздаватъ даромъ. Трѣбва да забѣлѣжа, че на „дѣда Антимъ“ ексарха майка му е отъ Татарларъ — Баба Гена, стрина на сегашния Христо Васильовъ въ Дишбудакъ, главния водитель на заселенитѣ тукъ емигранти. Тогава, като узнали за казаното раздѣление на България, рѣшили да се изселятъ въ България, но понеже прѣчили вларститѣ въ Одринъ и митрополитътъ, ударили телеграма до руския царь да искатъ позволение за прѣселване. Тръгнали найсетнѣ на Мартъ мѣс. 1879 год. и стояли два мѣсеца въ Румелия, въ Къзълагачско близу до с. Пашакьой, а на 21 Априли тръгнали къмъ Варна. Като газили Камчията до поясъ — тя прѣди малко се била разлѣла — попаднали въ една тиня и батаци: „да имаше някой да ни фотографира — жени и мъже до гуша̀ пропадатъ, детски писъкъ! . . . .“ — разказваше дѣдо Христо, като си спомняше за ония дни. Единъ се насмѣ, като си спомни за сѫщото. — „Какво се смѣешъ бе, то е за плачъ, каквото прѣтеглихме Богъ знае!“ — каза разказвачътъ развълнувано. По парахода отъ Бургасъ само нѣкои вещи прѣкарали. Дошли въ Варна, избрали си туй мѣсто, гдѣто намѣрили още нѣкои неразрутени черкезски кѫщи, и си понаправили и нови; и черквата имъ „Св. Кирилъ и Методий,“ почната на 1896. г., бѣше вече свършена и изографисана. Иматъ учитель и учителка; за училище е приспособена бившата селска джамия. Ходихъ и въ кѫщата на дѣдо Христо, който живѣе сега въ черкезска кѫща — низка и малка кѫщичка. „Христо Чорбаджи“ е едъръ, личенъ старецъ, твърдѣ отворенъ и разуменъ човѣкъ;

той е подбудилъ съселянитѣ си да се изселятъ въ Княжеството. Жена му и сега се носи по стария крой, тя ми показа и фесътъ, покритъ съ „чемберъ,“ който носятъ женитѣ по Одринско. И тя ми разказва за патилата прѣзъ първитѣ години слѣдъ заселението. Промѣната на климата имъ повлияла отначало злѣ; сега сж добрѣ, но пасбищата и нивитѣ имъ сж малко. Не могатъ забрави Одринско. Та тѣ и не пострадали твърдѣ, които били въ Чокинската нахия, въ която влизатъ с. Татарларъ и с. Вайсалъ, защото тогавашниятъ мюлезимъ Еризъ ага спасилъ своитѣ села отъ Чокинската нахия — до 360 села, като юзбашия на нахията: не далъ човѣкъ да се обѣси и изобщо много заслужилъ за българитѣ съ своята доброта. Ала за това нѣкой си Джеферъ ага, който билъ началникъ на съсѣдната ‚Манастирска‘ нахия, избѣсилъ много хорица, и особно ще го помнятъ тия отъ Сюлиоглу и Инджекьой (Енидже)… „Сегашнитѣ русларчани, които сж повечето отъ Сюлиоглу, могатъ ви разказа за него…. мома не остана читава“….

Отъ Дишбудакъ тръгнахъ за близкото с. Текѐ, населено отъ Вайсалъ (Одринско). Вайсалъ е имало до 200 бълг. к., а останали тамъ само 20-тина. Сега има въ Теке 81 кжща съ 580 жители. Минахъ покрай Гѐйкчилеръ (93 к. съ 608 д.), заселено отъ старозагорци още въ турско врѣме и отъ одринци, сега прѣселени. Въ Теке бѣхъ на гости у Коста Ангеловъ, близъкъ роднина на негово Високопрѣосвещенство софийския митрополитъ Партения, който тъй сжщо е родомъ отъ Вайсалъ. Въ Теке видѣхъ жална картина: малария коси прѣселенцитѣ — всички пожълтѣли, отпаднали; И тѣ жалятъ за Одринско.

Въ Чаталларъ половината сж татари, а половината сж прѣселенци българи отъ Лозенградско (Кърклисийско), и то отъ с. Крушево, гдѣто останали 10-тина кжщи,

и 2—3 кѫщи отъ с. Кула. И въ Джеферли, най-доброто и най-честно гагаузско село въ Варненско, има сега до 20 кѫщи българи, прѣселенци отъ Еркечъ-Гулица.

Сега ще посоча отдѣлно българскитѣ поселения въ Варненска и Балчишка околия.

Варненска околия.

Еркечани и гуличани сѫ настанени въ слѣднитѣ села:

Гебедже (тукъ има освѣнъ староврѣмски жители, както се посочи по-горѣ, и еркечани, доселени отъ Горньо Орѣхово); — Ясъбаши (42 кѫщи); — Старо Орѣхово (48 к.); — Ново Орѣхово (56 к., еркечани и габровци); — Елечъ (27 к.); — Гебешъ (25 к., бивше турско село, сега заселено съ гуличани); — Джеферли (тукъ има освѣнъ гагаузи, както се каза по-горѣ, и до 20 к. еркечани); — Суджаскьой (77 к.); — Куюджукъ (102 к.); — Гюндогду (100 к.); — Гевреклѐръ (60 к.); — Чатмà (105 к.); — Сюмбей (15 к.); — Николаевка (бивше Хадърчà, 140 к.) и Гюлекьой (20 к. б., 50 к. т.)

Одрински българи (най-вече отъ Малко-Търновско, отъ Лозенградско или Кърклисийско и отъ Одринската каза) има въ слѣднитѣ села:

Галата (33 к. б. отъ Малко-Търновско и 70 к. т.); — Мемишъ-софуларъ (53 к.); — Дюлгеръ (24 к.); — Абдикьой (бивше черкезско село, сега населено най-вече съ одринци, именно отъ Чаталджа, а има и други отъ разни мѣста, 15 к.); — Долни Чифликъ (75 к. б. и 86 к. т., бивше чисто турско село, а сега населено съ одринци и македонци); — Пашакьой (52 к.); — Карагюръ (43 к. б. и 10 к. т., одринцитѣ тукъ сѫ отъ Лозен-

градско); — **Русларъ** (50 к. б., 25 к. т., тукъ одринцитѣ сѫ, както се посочи по-горѣ, ‚загорци‘ и то най-вече отъ Сюлиоглу, ала има ги тукъ и отъ Вайсалъ, Татарларъ, Кюкюлеръ и Дивитлеръ); — **Инджекьой** (30 к. б. и 20 к. т.); — **Аджемлеръ** (70 к.); — **Голѣма Франга** (32 к.); — **Малка Франга** (34 к.); — **Влахларъ** (49 к., прѣселенци отъ Димотишко); — **Козлуджа** (Везиръ-Козлуджа, 269 к. б. и 153 к. т.; тукъ има одринци, анадолски българи отъ с. Байремичъ, Брусенска каза, и малко гърци); — **Дервентъ** (70 к.); — **Кюмюрлюкъ** (53 к.); **Саржгьолъ** (70 к.); — **Татармахле** (29 к.); — **Кара-Хюсеинъ** (тукъ има освѣнъ гърци 447 д., още и българи — 785 д., прѣселени отъ Сливенско слѣдъ войната отъ 1828 год.)

Въ самия градъ **Варна** има въ ‚Новата махала‘, кждѣ Татаркапия, заселени около 60 к. българи отъ Лозенградско.

Въ **Климентово** (бивше **Капаклй** — 130 к.) има разни по-стари и новопрѣселени българи отъ руска Бесарабия.

Боазкесѐнъ (14 к.) е населено съ разни нови български поселенци.

Гюнялась (53 к.) Тукъ сѫ пришелци отъ разни мѣста.

Крумово (бивше **Горня Кумлуджа**, 90 к.) Тукъ има стари прѣселенци — II. група — най-много отъ с. Копаранъ (Анхиялска околия).

Споредъ разказването на нѣкой си дѣдо Стойко, прѣдадено въ Мин. Сб. VIII. 9. (отд. за нар. умотвор.), слѣдъ Одринския миръ отъ Копаранъ, гдѣто имало тогава 60 кжщи, потеглили 40 кжщи заедно съ други емигранти отъ Ямболско и Сливенско за Русия (Бесарабия) и се настанили тукъ между селата Александровка (нас. съ

гагаузи), Гюлеменово, Чомлекьой и др. и образували ново село, което нарекли пакъ Копаранъ. Тукъ седѣли три години, слѣдъ което „всички" пакъ се изселили отъ тамъ и се завърнали въ България. Случайно се спрѣли на отпочивка въ днешно Крумово, гдѣто намѣрили само три турски кѫщи, и тѣ прѣселени отъ Герлово. Въ околнитѣ села, а именно въ Долня Кумлуджа имало 6 кѫщи, въ Юшенли 20 кѫщи турци и гагаузи, въ Суджаскьой — 6 кѫщи, Коробашли — 5 кѫщи, все турци. Селата Ерменли и Ново Коюджукъ тогава били още кѫшли. Копаранчани получили позволение отъ турскитѣ власти въ Варна, да се заселятъ тукъ. Тъй като тѣ стигнали прѣзъ есеньта, прѣзъ зимата найвече се прѣхранвали като продавали дърва и вѫглища. На пролѣтьта захванали да oратъ и въ кѫсо врѣме се съвзели и поминували добрѣ. — Записвачътъ на тия данни, г. Д. С. Стаменовъ, бѣлѣжи, че дѣдо Стойко, който ужъ участвувалъ въ заселването на селото, сега билъ старецъ на 60 години, а самъ дѣдо Стойко разказва, че когато „дошли войскитѣ на царъ Николай въ България, дѣто седѣли 10 мѣсеци" той билъ на 24 години. Отъ всичко туй се вижда, че дѣдо Стойко е разказалъ, и то доста неточно това, което, види се, е чувалъ отъ по-стари хора или отъ баща си, понеже е фактъ, че Крумово е заселено отъ копаранчани около 1830 год. Това азъ узнахъ, когато бѣхъ въ Ботево (Юшенлѝ) и минахъ покрай Крумово, а това се вижда и отъ Скальковскій (ц. д. 87), гдѣто между българскитѣ села въ Бесарабия се споменува и „Купаранъ, на рѣчкѣ Малый-Кургыжъ, основана Болгарами въ 1830 год., домовъ 127, жителей Румелийскихъ Болгаръ 93 сем., 500 о. п. душъ". Понеже това село е сѫществувало и слѣдъ 1848 годъ., очевидно е, че не „всички" копаранчани сѫ отишли въ Русия, а много ще да сѫ се спрѣли, като отивали за

Русия, въ днешно Крумово, гдѣто сетнѣ заседнали и нѣкои отъ тѣзи, що се завърнали отъ Русия.

Пашайтъ — тукъ има покрай турското население (120 к.) и анадолски българи (25 к.).

Ко̀клуджа (30 к. б. и 4 к. т.) е бивше турско село, сега заселено съ котленци и разни други пришелци.

Арнаутларъ (15 к. б. 35 к. т.), попрѣди чисто турско село, а сега има тукъ и българи, придошли отъ разни мѣста.

Въ всичкитѣ други села отъ Варненска околия населението е турско, като не смѣтаме съвсѣмъ незначителното число българи, които ги има и по турскитѣ села тукъ-тамѣ до по 2—3 кѫщи. Нека забѣлѣжимъ, че селото Ку̀млуджа (по-напрѣдъ „Долня Кумлуджа") е населено съ къзълбаши.

Балчишка околия.

Голѣми села по Балчишко, сравнително съ тѣхното множество, има малко, а изобщо българскиятъ елементъ и тукъ е въ меншество прѣдъ турския. Както се каза, и тукъ, колкото има българи по селата, всички се указватъ пришелци все отъ реченитѣ три категории, споредъ врѣмето на заселението.

И въ града Балчикъ (276 к. б.) българитѣ не сѫ старопрѣмски жители, нито сѫ по потекло отъ една мѣстность.

Дѝшбудакъ (115 к.), както се посочи по-горѣ, сега е заселено съ ‚загорци' отъ Одринско, именно отъ селата Татарларъ, Кюкюлеръ, Коджатарла и др.

Текѐ (90 к.) е населено съ одринци — ‚загорци' отъ Чокинската нахия (Одринско), именно отъ с. Вайсалъ.

Гѐйкчилеръ (90 к.). Въ турско врѣме тукъ сѫ били заселени (отъ 1828 г.), както се каза по-горѣ, тракийци

откъмъ Стара Загора, а слѣдъ освобождението тукъ намѣсто турцитѣ се заселиха одринци отъ Вайсалъ, Татарларъ и др.

Екренѐ (40 к.) е заселено съ нови одринци отъ сѫщитѣ, които сѫ въ Дишбудакъ и Теке.

За Чаталлàръ (55 б. 55 т.) по-горѣ се каза, че половината е население съ татари и половината съ нови пришелци българи отъ с. Крушево и с. Кула (Лозенградско).

Ботевско, бивше Алаклисѐ (31 к.). Тукъ има и стари, черноморски гагаузи, и нови пришелци, българи отъ Одринско.

Саръмусà (34 к.) е чисто българско село, заселено слѣдъ 1828 год. отъ еркечани и гуличани.

Шабла (226 к.) — заселено слѣдъ 1828 год. отъ тракийци. То ще да е било по-напрѣдъ гагаузско село, понеже споредъ Иречека (Cesty 607) въ Бесарабия имало прѣселени гагаузи на 1829 год., и то изъ Шабла, Караманли и др.

Дурàнкулàкъ (60 к.). Тукъ сѫ сѫщо такива трайкийски прѣселенци, каквото сѫ и въ Шабла.

Сатълмѣшъ (48 к.), население съ тракийци отъ 1828 год.

Гьòре (70 к.), бивше турско село, сега ново заселено съ българи отъ разни страни. И българитѣ въ Гурково (по-прѣди наричано ‚Гяуркуюсу̀', до 36 к.), Гаргалѣкъ (42 к.), Елибей (14 к.), Чаирлъгьолъ (14 к.), Кълъкчи (17), Карапча (т. Гарибча 42 к.), Сеидъ Ахмедъ (15 к.), Куртъ-Думанъ (20 к.), Кая-бей-кьой (23 к.) и др. сѫ сѫщо тъй, както и въ Гьоре все новозаселени и прѣдставятъ смѣсь по потекло и нарѣчие.

Добришка околия.

Най-многото българи въ Добришка околия сж настанени слѣдъ Одринския миръ, а прѣобладаещето множинство отъ тѣхъ сж все тракийци отъ Старозагорско, Сливенско, Ямболско и Каваклийско; по-малко сж отъ Балкана. Не сж малко и новитѣ прѣселенци слѣдъ послѣдната война; особно трѣбва да се отбѣлѣжатъ много прѣселения изъ ромънска Добруджа, гдѣто българитѣ тъй сжщо сравнително сж все нови колонисти отъ сѣверна и южна България.

Въ самия Добричъ (по-прѣди Х.-Оглу-Пазарджикъ; на 1891 г. 644 к. български и 1157 к. небългарски) българското население датува съ твърдѣ малки изключения главно отъ сто години насамъ. Тукъ има и гагаузи. Българитѣ тукъ най-много произхождатъ отъ Котелъ, има ги и отъ Габровско, отъ Коприщица, па намѣрихъ сѣмейства дори и отъ Бѣла Слатина. Освѣнъ това отъ околнитѣ села постепенно се настанявали българи, които по потекло сж отъ Тракия, така че градътъ Добричъ съ своето българско население горѣ-долу прѣдставя разнообразния новъ български елементъ, който живѣе по околнитѣ села. Ето за примѣръ нѣколко села, които съ своето население прѣдставятъ изброенитѣ три главни типа колонисти. Трѣбва да отбѣлѣжимъ, че въ Добришко съвсѣмъ малко села има, гдѣто българитѣ да не сж смѣсени съ турци, а изобщо голѣми чисто български села нѣма.

Éзи-бей (по-прѣди Азисъ-бей, 60 к. бъл. и 30 к. тур.) е заселено съ българи изъ с. Козосмядье, Старозагорска околия (Тракия) на 1832 год., когато били на пжть да се прѣселятъ въ Русия и се спрѣли тукъ, тъй като не имъ било вече възможно да се върнатъ назадъ.

Въ черковния дворъ прочетохъ слѣдния надписъ на една надгробна плоча:

„Тука почиватъ бреннитѣ останки на свещенника Пасхàля изъ село Козосмѫдіе. Той е билъ първый основатель на българскыте селенія въ Добруджѫ отъ год. 1832. Отъ неговъ имотъ е въздигнѫто българското училище въ село Гелинджйкъ, рѫкоположенъ на 1808 год., прѣдставилъ ся е пъленъ съ дни на 1866 год. Дек(ември) 10. Село Азисъ-бей“.

Старозагорското нарѣчие хубаво се е спазило и досега у прѣселенцитѣ въ Езибей.

Нека да забѣлѣжа тукъ още за характеристика, какъ се търкалятъ по нашитѣ села цѣнни старини, че оградата на черковния дворъ откъмъ една тѣсна улица е подпрѣна съ валчеста мряморна колона съ римски надписъ, който захваща съ името на рим. царь „Severus“. Тоя ‚камъкъ‘ билъ донесенъ отъ мѣрата на село Кара-Синанъ. Господинъ К. Шкорпилъ дохаждалъ прѣди двѣ години и снелъ копие отъ надписа.

Бòтево (бивше Юшенлй, 148 бъл. 5 тур.) е заселено на 1832 год. отъ селата Гулица, Еркечъ, Копаранъ и др. Въ Ботево, което тогава се казвало Юшенли, пришелцитѣ заварили български гагаузи, които се побългарили съвсѣмъ, така че днесъ вече не се отличаватъ едни отъ други (вж. по-горѣ стр. 18.).

Въ селата Владимирово (85 к. бъл., 15 к. тур.), Гьокчè Дюллюкъ (45 к. бъл., 75 к. тур.), Капуджй махлè (28 к. бъл., 22 к. тур.) и Базаўртъ (58 к. бъл., 124 к. тур.) — сѫ настанени емигранти отъ с. Главанъ, (Каваклийско), и то слѣдъ Одринския миръ.

Въ Коркўтъ (8 к. бъл., 30 к. тур.) има нѣколко кѫщи одринци, прѣселени на 1832 год. И тукъ пришелцитѣ

заварили двѣ-три кжщи български гагаузи, които сжщо така, както и въ Ботево, скоро се побългарили съвсѣмъ.

Въ Османфакъ (20 к. бъл. 29 к. тур.) българитѣ сж дошли на 1884 год. отъ ромънска Добруджа, а именно отъ селата Чинели, отъ Башкьой (2 к.), Бештепе (6 к.), Еникьой (2 к., всички въ Бабадашко), попотекло все отъ Ямболско и Сливенско. — Има и 3 к. котленци и 2 к. отъ самия Бабадагъ.

И въ Голѣмо Чамурли (21 к. б., 34 к. т.) българитѣ сж нови прѣселенци отъ ром. Добруджа, изъ селата Каталой и Еникьой (Бабадашка околия).

Срѣдно Чамурли (8 к. б., 48 к. т.) е населено неотколѣ отъ прѣселенци отъ руска Бесарабия, изъ областьта на Комратъ; тѣ по потекло сж тракийци.

Въ Малко Чамурли (24 бъл., 15 тур.) сж настанени ямболци, прѣселени слѣдъ Одринския миръ. Сжщо такива нови колонисти отъ Одринско сж заселени въ с. Карабашлѣ (8 к. б., 34 к. т.) южно отъ Добричъ, а сжщо тъй нови одринци сж и въ Сердименъ, югозападно отъ Добричъ, докато въ близкото село Саръ-Махмудъ (2 к. б., 49 к. т.) българитѣ, пакъ нови поселенци, произхождатъ отъ Котленско.

Въ Деведжйкьой (65 к. б., 37 к. т.), което лежи сѣверно отъ Добричъ близу до ромънската граница, има прѣселенци българи отъ прѣди десетъ години изъ Бесарабия, а по потекло тѣ сж стари българи отъ съртското село Косовецъ (Косовча) въ Новопазарска околия.

Като считаме за нови колонисти заселенитѣ слѣдъ послѣдната руско-турска война, а всички други за стари, можемъ разпрѣдѣли селата отъ Добришка околия, въ които имъ колко годѣ значително българско население, на слѣднитѣ двѣ категории.

I. Стари прѣселенци: Богданово, Валалий, Опанча, Семизъ Алѫ, Армутлий, Ботево, Владимирово, Капуджи Махле, Ели бей, Ези бей, Карали, Кара синанъ, Суютчукъ, Богдали, Богдали Чамурли, Дели Юсуфъ-коюсу, Eниджe-Xaйдapъ, Каралезъ, Кара Суларъ, Малко Чамурли, Айдънъ-Чофа, Алъчкьой, Башбунаръ, Гелидниживъ, Кабасакалъ, Чаирхарманъ и Янъкларъ.

II. Нови прѣселенци: Кара-Башлѣ (одринци), Кючукъ-Ахмедъ (отъ Силистренско), Сарѣ-Махмудъ (котленци), Сердименъ (одринци); Дургутъ-Калфа, Дурбали, Узларъ, М. Базауртъ, Кованлъкъ, Гюргенли, Деведжи-кьой, Голѣмо Чамурли (всички прѣселенци отъ ромънска Добруджа); Фъндъкли, Енимахле, Хардали (отъ ром. Добруджа и отъ Одринско); Касъмкьой (котленци), Мелеклеръ (отъ Силистренско), Неби-коюсу (отъ Балчишко), Срѣдно Чамурли (отъ Бесарабия), Сусускьой (одринци).

Силистренска, Куртбунарска, Аккадънларска и Тутраканска околия.

И въ четиритѣ тия околии прѣобладава навсѣкждѣ турското население, та и тукъ животътъ на старото българско население е билъ въ минали врѣмена несносенъ и речи невъзможенъ. Поради това, се разбира, че когато се захванало прѣселенческото движение у българитѣ въ посока къмъ Влашко и Русия, останкитѣ отъ старата българщина тъкмо въ тия области, близки до Дунава, първи ще да сж се възползували да минатъ въ Влашко. Изселвания отъ Силистренско и близкитѣ околии въ Влашко трѣбва постепенно и непрѣкжснато да сж ставали

отъ началото на турското владичество въ сѣверна България, докато най-сетнѣ послѣднитѣ масови изселения въ слѣдствие на руско-турскитѣ войни прѣзъ двата минали вѣка не сж помели и послѣднитѣ дири отъ старото население тукъ. Като имахъ прѣдъ видъ, че това подирното съвсѣмъ го нѣма въ по-южнитѣ околии, както се посочи по-горѣ, а именно въ околиитѣ Добришка, Балчишка, Варненска и отъ часть и въ Новопазарската и Кеманларската, никакъ не прѣдполагахъ да намѣря слѣди отъ старото мѣстно население въ Силистренско. Ала въпрѣки туй неочаквано се указаха тукъ, ако и слаби, останки отъ ‚стари‘ българи и то само въ нѣколко села до самия Дунавъ. Дѣдитѣ и прадѣдитѣ на тия останки, както разбрахъ, неведнажъ сж бѣгали отсрѣща прѣзъ Дунава и пакъ се връщали назадъ. И сега още има доста много отъ това старо население отсрѣща въ Ромъния близу до Дунава, отъ гдѣто прѣзъ послѣднитѣ двайсетина години голѣма часть постепенно се изселва назадъ въ България. Селата на старитѣ българи тукъ лесно се мѣстили: тѣ били принудени съ вѣкове да живѣятъ въ провизорни ‚дамове‘ и ‚землянки‘, които лесно могли да се напущатъ и които поради своитѣ неудобства за живѣене не сж привличали неприятеля, нито да ги гори, нито да ги събаря. Посочи се по-горѣ, защо тия стари българи тукъ сж наречени „гребенци“ (вж. по-горѣ за носията на гребенцитѣ, с. 64, 122.). Самитѣ ‚гребенци‘ се помнатъ като стари жители, непрѣселени отъ друго мѣсто. Тѣхъ ги казватъ и ‚елийци‘ (отъ турската дума ‚елѝ‘, що значи равнина), защото се намиратъ все покрай Дунава по равнината. Нарѣчието на гребенцитѣ съвършено се схожда съ хърцойското нарѣчие въ Шуменско и Разградско; то е запазило особно много старини въ словаря си.

[illegible]

[illegible] стр. 137. [illegible] Мариа [illegible] и въ Віанзо [illegible] остались

обаче въ Силистренско. Сжщата картина, съставена отъ сжщитѣ елементи, прѣдставя българското население и въ ромънска Добруджа. Азъ се постарахъ, като бѣхъ миналата година въ Силистра и околностьта, по възможность точно да узная потеклото на околното българско население, и тукъ ще изложа накратко, каквото можахъ да забѣлѣжа.

Първомъ ще укажа, гдѣ се намира старото население — ‚гребенцитѣ'.

I. Старо население (‚гребенци').

Както се спомена по-горѣ, гребенци има и сега отсреща въ Ромъния, и то по селата около Олтеница и Гюргево. Така напр. селото Чаку, срещу Силистра, е населено все съ гребенци; тѣ си запазили добрѣ носията и езика. Сжщо тъй и въ с. Чоканещи живѣятъ гребенци („елийци").

Чисто гребенско село е Попина, що лежи до Дунава, западно отъ Силистра (290 к.). Тукъ гребенцитѣ сж извѣстни като най-консервативни пазители на всички стари особности.

Въ съсѣдното село Вѣтренъ (137 к.) има гребенци, ала има и малко пришелци ‚горненци' (20 к.). И въ близкото с. Сребърна (150 к.) половината отъ населението сж гребенци, останалитѣ сж ‚арнаути', сир. македонски българи отъ с. Караарнаутъ, сѣверно отъ Разградъ, прѣселени тукъ слѣдъ Одринския миръ (вж. по-горѣ с. 140.).

Въ с. Айдемиръ, което е населено съ разни пришелци, както ще видимъ по-долу, има само 4—5 кжщи, които се знаятъ за ‚елийци' или гребенци.

Гребенци има и въ с. Калипетрово, гдѣто сж настанени и прѣселенци отъ съртскитѣ села въ Шуменско.

Селото Малка Кайнарджа (257 к., югоизточно отъ Силистра) е населено почти все съ гребенци; има малко и пришелци еркечани отъ селата Чаталларъ (Балчиш. ок.) и Хадърча (сега с. Николаевка, Варнен. ок.).

Прѣзъ границата въ Ромъния има гребенци въ с. Алмали (300 к.), което е населено на половина съ гребенци и на половина съ прѣселенци изъ съртскитѣ села по Шуменско. Отъ с. Алмали сѫ заселени сега гребенци заедно съ реченитѣ пришелци отъ Шуменско въ бившето чисто турско село Топчии (56 к. б., 42 к. т. Куртбунарска околия).

Сѫщо тъй сѫ смѣсени гребенци съ шуменски пришелци и въ бившето турско село Хадърчелеби (50 к.), отъ което слѣдъ послѣдната освободителна война турцитѣ се изселили.

Въ Акадънларско има гребенско население въ с. Гарвакъ [illegible] Ялжакьой (36 к.). Въ с. Хаскьой [illegible] има и ,арнаути' отъ селата Айдемир [illegible] (Силистра), слѣдъ послѣдната война се заселили [illegible] Ромъния, отъ с. Чоканещи, ,елийци' — [illegible] има и въ Доймушларъ (80 к. б., [illegible] гребенци отъ реченото с. [illegible]

Въ [illegible] старо население е запазено [illegible] 30 к. т.), Старъ [illegible] 40 т.), Бѣлица [illegible]ерь (63 к. б., 70 к. т.) [illegible] сѫ смѣсени балканджии съ [illegible] има малко ерлии, но [illegible] стари прѣселенци отъ Дрѣновско. [illegible] има и въ Сѣново, но не зная сигурно. [illegible] отъ старото население въ чети[illegible] пограничнитѣ области на Ромъния.

II. Пришелци.

Доста многобройнитѣ пришелци — хърцой отъ Шуменско и Провадийско, именно главно отъ съртскитѣ села, въ Силистренско минаватъ подъ име „шиковци". Не можахъ да узная, нито да се досѣтя за произхода на това име, съ което самитѣ тѣ не се наричатъ, а сѫ ги нарекли така околнитѣ имъ съсѣди. И съ името хърцои ги наричатъ, когато искатъ да се присмѣятъ тѣмъ или на гребенцитѣ. — „Амà ърцòй тòс бà!" — ще каже при случай балканджията съ ядовита ирония. Освѣнъ шиковцитѣ има немалко пришелци и отъ Тракия. Нека вървимъ за прѣгледность пакъ околия по околия.

1. Силистренска околия.

Въ А́йдемиръ (310 к.) има прѣселени стари хърцои отъ селата Кабаколакъ и Хърсово, има стари прѣселенци македонци отъ с. Караарнаутъ (Разградско), има и балканджии и още, както се каза по-горѣ, и малко ‚гребенци'. Всички освѣнъ гребенцитѣ сѫ заселени слѣдъ 1828 год. Тукъ има още и до 60 к. власи.

Най-голѣмъ интересъ прѣдставятъ прѣселенцитѣ отъ Караарнаутъ, които минаватъ тукъ подъ име ‚арнаути'. Тъй като въ самото село Караа́рнаутъ (Кеманларска ок.), когато бѣхъ тамъ прѣзъ 1898 година, не можахъ да провѣря, какви сѫ били изселенитѣ отъ тукъ прѣзъ 1828 год. ‚арнаути', останахъ въ убѣждение, че тѣ сѫ били сѫщински албанци. Ала когато по-миналата есень (1900 год.) намѣрихъ въ Айдемиръ часть отъ тия ‚арнаути', разбрахъ по тѣхния говоръ веднага, че тѣ сѫ македонци, които, трѣбва да сѫ били прѣселени отъ Костурско прѣди нѣколко вѣка (вж. стр. 140.). Най-забѣлѣжителна черта въ нарѣчието на айдемирскитѣ арнаути

11*

[illegible] отъ старобългар-
[illegible] Тѣзи въ Айдемиръ
[illegible]
[illegible] и пр.
[illegible] клятва
[illegible] по-подробно
[illegible] отъ
[illegible]

[illegible] гребенци тукъ има
[illegible] отъ с. Чер-
[illegible] Провадийска
[illegible]

[illegible] Тукъ има освѣнъ гребенци
[illegible] арнаути отъ с. Кара-
[illegible] каквито сѫ и въ Айдемиръ.

Караорманъ 153 к. е населено съ прѣселенци отъ Разградско, именно съ стари жители отъ Бабаволакъ, Хърсово и пр.

Брѣчма 154 к. Тукъ сѫ арнаути отъ Кара-арнаутъ и разградски ерлии, каквито сѫ и въ Караорманъ.

Бабукъ 257 к. — ерлии отъ Разградско както и въ Брѣчма и по съвършено сходни съ гребенцитѣ: оставатъ рязитѣ си да висятъ назадъ. Тѣ сѫ отъ Хърсово, Бабаволакъ и Арнауткьой. Има тукъ и сливенци.

Караомуръ (161 к.). Тукъ сѫ все прѣселенци, каквито сѫ и въ Бабукъ.

Алфатаръ (333 к.). Тукъ сѫ настанени прѣселенци отъ Сливенско, напр. и отъ с. Михайлово (Черкешлй) близу до Сливенъ. Старото население на Алфатаръ се е изселило въ Бесарабия прѣзъ по-миналия вѣкъ, а именно на 1773. Ето какво намираме у Скальковскій (ц. д. с. 5) [illegible] на това село: „сѫдбитѣ на войната дока-[illegible] страна още една доста голѣма българска

община. Туй било на 1773 година. Жителитѣ на селото Флатаръ, близу до силистренската крѣпость, на брой до 400 сѣмейства, се обърнали към тогавашния главнокомандуещъ на рускитѣ войски графа П. А. Румянцовъ Задунайски съ молба, да имъ даде покровителство и защита при прѣминаването имъ въ Русия, гдѣто тѣ желаели да се заселятъ". Графъ Румянцовъ милостиво ги приелъ и понеже пристигнали есенно врѣме, прѣкарали врѣменно зимата въ селата Димитриево, Аджамка и Диковка. Сетнѣ се настанили въ с. Ольшанка въ Бобринецкия уездъ на Херсонската губерния. На 1818 год. тѣ били обърнати заедно съ Бугскитѣ козашки колонии въ ‚военное поселение'. Тѣ брояли до 300 кѫщи и сѫ запазвали до половината на миналия вѣкъ съвсѣмъ добрѣ своя езикъ и обичаитѣ си.

Бръчма-еникьой (62 к.), бивше турско село, сега населено съ българи отъ Бръчма, Караорманъ и др.

Гюргенджикъ (100 к.), населено съ пришелци отъ Сливенско, именно отъ с. Керменли, и отъ Ямболско.

Малка Кайнарджа (257 к.). Освѣнъ гребенци тукъ има и еркечани отъ Чатма и отъ Хадърджа (Николаевка) въ Варненска околия.

Алифакъ (59 к.). Тукъ има прѣселенци отъ Тракия, отъ с. Главанъ (Каваклийско), поради което се наричатъ ‚главанци'; има и 3 к. гърци.

Пъндъкли (67 к.) е било турско село, а сега тукъ живѣятъ ‚шиковци', дошли отъ ромънска Добруджа, именно отъ с. Алмали.

Вѣтренъ (137 к.) освѣнъ съ гребенци е населено и съ сливенци и балканджии.

Въ Татарица (86 к.) сѫ населени руси — „липованци".

Куртбунарска околия.

Топчии (56 к.), бивше турско село; сега жителитѣ му сѫ смѣсь отъ „шиковци“ и малко „гребенци“ — заселени тукъ отъ с. Алмали (ром. Добруджа).

Хадърчелеби (50 к.) е бивше турско село, а сега тукъ има шиковци и гребенци, както и въ Топчии.

Въ Гол. Кайнарджа (45. к. б., 18 к. т.) сѫ сѫщи, каквито сѫ въ Хадърчелеби и Топчии.

Въ Караново (109 к.), Аратмаджа (61 к.), Конакъ (82 к.), Карапелитъ (110 к.) и Кайракъ (58 к. б., 12 к. т.) сѫ прѣселенци отъ Тракия, именно отъ с. Главанъ (Каваклийско) и се казватъ „главанци“.

Арабаджи (32 к. б., 78 к. т.) е населено съ главанци и нови прѣселенци ямболци, дошли тукъ сега отъ с. Канлия (ром. Добруджа).

Бейбунаръ (31 к. б., 73 к. т.), по-прѣди чисто турско село, а сега тукъ наполовина сѫ българи отъ Алмали и околноститѣ му, именно шиковци, гребенци и др.

Акбунаръ, бивше чисто турско село (на 1891 г. имало само 95 турски кѫщи), но сега тукъ има и българи отъ Бабукъ и др.

Олукли (70 к. б. 30 к. т.) — бивше турско село; българитѣ тукъ сѫ заселени отъ Калипетрово и околнитѣ села.

Гюллеркьой — бивше турско село; въ послѣднитѣ години се заселили и българи отъ Калипетрово, Алфатаръ и др. (на 1891 г. имало 150 к. тур. и само 3 к. български).

Аккадънларска околия.

Въ тая околия има само 4—5 села съ българско население, както се каза по-горѣ, а именно: въ Гарванъ

(184 к.) и **Ходжакьой** (36 к.) живѣятъ стари гребенци; въ **Хаскьой** (55 б. 77 т.) има новодошли гребенци отъ Ромъния, а освѣнъ тѣхъ тукъ има и ‚арнаути‘ отъ Айдемиръ и Сребърна; въ **Доймушларъ** (80 к.) сжщо така сж гребенци, новопрѣселени отъ Ромъния (отъ с. Чоканещи); въ **Голебина Чаталджа** (28 к.) българитѣ сж новопрѣселени, а сжщо такива сж и въ **Сънърени-махле** (25 к. б., 81 к. т.) и въ **Токмаккьой** (20 к. б. и 78 к. т.).

Тутраканска околия.

Освѣнъ въ споменатитѣ села, гдѣто има стари гребенци, българско население има още въ:

Станчево (45 к.), населено съ балканджии.

Брѣшленъ (93 к.) — балканджии отъ Дрѣново.

Вискьой (56 к.) — прѣселенци отъ Разградско, отъ с. Хърсово (1828 г.).

Кузгунлукъ (62 к. б. 54 к. т.) — нови прѣселенци отъ Лозенградско (Одринско); селото е било по прѣди черкезско.

Кара-Коджаларъ (43 к. б. 52 к. т.) — сжщо тъй прѣселенци одринци.

Сѣново (44 к.) — прѣселенци отъ Разградско.

Ромънска Добруджа.

Изложението ми не би било пълно, ако не би се споменало тукъ и за българското население въ Добруджа, което до послѣдната руско-турска война съставяше неотдѣлна часть отъ българското население въ българската часть на Добруджа.

Споменахъ по-горѣ, че и въ ром. Добруджа българското население състои отъ сравнително нови посе-

ленци отъ края на по-миналото столѣтие насамъ па дори до послѣдната руско-турска война. По потекло тия поселенци се указватъ приблизително отъ сжщитѣ мѣста, отъ които произхождатъ и българскитѣ колонии по Силистренско и Варненско, тъй като повечето отъ тѣхъ сж заседнали тукъ, слѣдъ като по нѣколко години се скитали по Добруджа слѣдъ Одринския миръ. Именно найудобниятъ пжть за Русия, кждѣто бѣ се насочилъ главниятъ порой на прѣселването, е минавалъ прѣзъ Добруджа. И тъй отъ какъвто съставъ е българското население въ Силистренско, отъ сжщо такъвъ съставъ е то и въ Добруджа. И тукъ инди главниятъ прѣселнишки елементъ произхожда отъ Шуменско-Провадийско, отъ източния Балканъ (между Котелъ и Гулица), и отъ тракийци отъ Сливенско, Ямболско, Каваклийско и Одринско. Извѣстно е, че котленци въ турско врѣме много ходѣха по Добруджата като овчари, та би прѣдполагалъ човѣкъ, че котленци между прѣселенцитѣ ще да съставятъ много значителна часть. Ала указва се, че такова значение не бива да отдаваме на котленскитѣ овчари, тъй като твърдѣ много отъ тѣхъ дълго врѣме прѣкарвали тукъ неженени и се върщали сетнѣ пакъ въ Котелъ (вж. и по-горѣ с. 41). Подобно на еркечанитѣ и гуличанитѣ се указватъ добри колонизатори и близкитѣ айтоски подпланински селяни отъ с. Копаранъ, Ораманъ, сетнѣ отъ селото Главанъ (Каваклийско), и най-сетнѣ одринцитѣ изобщо, особно откъмъ Кърккилисийско (Лозенградско). Отъ сѣверна България енергиченъ и жилавъ колонизаторски елементъ се указватъ изселенитѣ отъ съртскитѣ села тъй наречени въ Силистренско „шиковци“, отъ които има много и въ ромънска Добруджа и въ Бесарабия.

Да си мислимъ, че въ Добруджа, като изключимъ градоветѣ, има и староврѣмско българско население, би

било голѣма самоизмама. Фактъ е, че само турскиятъ елементъ тукъ, който въ турско врѣме бѣше най-многобройниятъ и който и сега, въпрѣки постоянното му изселване, достига до 25,000 души, може да се счита за старъ, понеже отъ часть датува той отъ врѣмето на турското завоевание на тая страна. По-старитѣ хора въ сѣвероизточна България, които сж имали работа съ Добруджа прѣди 70-тина години, и сега я помнятъ като страна пуста, населена повече съ турци и татари. Като приказвахъ съ най-стария сега човѣкъ въ с. Каспичанъ (Новопаз. околия), дѣдо Ангелъ Дечовъ — сега на 90 г. — който помни и войната отъ 1828 година, изрази се за Добруджа така: „Из Добруджа българи ня́маше дип; има́ше караманлѝя еннѝя; дру́гия нямаше, тата́ри се бяа". Разбира се, че подъ Добруджа дѣдо Ангелъ ще да е мислилъ повече южната часть отъ Добруджа, гдѣто и сега прѣобладава турскиятъ елементъ. Всѣкакъ ядката на българския елементъ въ Добруджа е посадена въ врѣме на голѣмото изселение на българитѣ между 1801 и 1812 и сетнѣ слѣдъ Одринския миръ. И слѣдъ това, до 1850 год. продължавали да се заселватъ въ Добруджа разни народности, отъ които власитѣ държатъ първо мѣсто слѣдъ българитѣ. Не е безинтересно да приведа тукъ една статистика на населението на Добруджа, като се разбиратъ подъ Добруджа и околиитѣ на Добричъ и Балчикъ, изложена въ „Цариградски вѣстникъ" 1850 год. бр. 9. Ето какво е казано тукъ подъ рубрика „Восточно-сѣверна Болгария":

„Въ гостолюбивитѣ пазухи на Доброджа прибѣгнали сж толко злополучни человѣци, щото цѣлий народъ на това красно мѣсто составлява се сега отъ людіе, които найнапредъ ся лишиха отъ своето отечество и не имаха отъ що да живеятъ. Подбуждани отъ нужда да найдатъ

едно прибѣжище и мало хлѣбъ, двадесеть разни народи дойдоха въ това мѣсто и найдоха тамо не само потрѣбното си препитаніе, но и срѣдства да добиять едно доста почтенно имѣние. Вситѣ жители на това мѣсто не имаха друго намѣреніе, кога дойдоха въ Доброджа, освѣнъ печалбата . . ." Слѣдъ тоя уводъ слѣдва приложена статистична таблица, споредъ която български сѣмейства тогава е имало въ Добруджа всичко *3734*, и то въ казитѣ: Тулча 800, Сакча, Мачинъ 162, Хърсово 20, Бабадагъ 1007, Кюстендже 60, Мангалия 18, Балчикъ 682, Пазарджикъ (сир. сегашния Добричъ) 932. Отъ тия цифри излиза, че въ Добруджа и тогава най-много българи е имало (ако се вземе въ смисълъ само на днешната ромънска часть на Добруджа) въ Тулчанско и Бабадашко, както е и сега. Колкото и да не е точна тая статистика, все не ще да е пристрастна, понеже тя и турското население не показва много голѣмо; споредъ таблицата турскитѣ сѣмейства възлизали само на 3454 а татарскитѣ на 2225; влашки сѣмейства имало 2980, липовански — 747, казашки — 1092, грьцки — 200, цигански 212, арапски 114, нѣмски 59, арменски 126, еврейски 150 = всичко 15,093 сѣмейства.

Ако вземемъ въ внимание естествения прирасть на населението отъ 1850 год. до 1877 год., който не ще да е билъ малъкъ поради голѣмия и сега процентъ на ражданията въ Добруджа (44°/o) а тъй също и постоянното прииждание на нови български поселенци именно поради изгоднитѣ економични условия, които пришелцитѣ намирали тукъ, може да приемемъ, че до послѣдната освободителна война българското население въ ромънска Добруджа, което споредъ горната статистика въ 1850 год. състояло отъ около 2000 сѣмейства, най-малко ще да се е утроило, слѣдователно ще да е достигнало до 6000

сѣмейства, и то главно по селата, докато по градоветѣ то ще да е пораснало петь, а може би и десеть пѫти повече, така че заедно съ градоветѣ то ще да е достигало до 8000 сѣмейства. Тѣзи подирнитѣ, взети най-малко съ по петь члена на сѣмейство, даватъ всичко около четиресеть и най-много до педесеть хиляди души българи. Съ тая цифра се съгласява изчислението, което прави г. А. Иширковъ въ статията си „Румънска Добруджа“ (вж. Български Прѣгледъ кн. III. год. V. 80), като изкарва българския елементъ тукъ не по-малъкъ отъ 35,000 души и не по-голѣмъ отъ 45,000. Разбира се, че слѣдъ освобождението на България голѣмо число българи отъ ромънска Добруджа се прѣселиха въ българска Добруджа, ала това число всѣкакъ не надминава естествения прирастъ на останалото въ ромънска Добруджа българско население прѣзъ послѣднитѣ двайсеть години, толкова повече, че то и сега, въпрѣки всички несгоди, които търпи, заима и споредъ даннитѣ у Иширкова откъмъ економично благосъстояние първо мѣсто между другитѣ народности тамъ. Тѣ биха заимали и по численость и сега първо мѣсто, ако да не бѣ ромънското население чрѣзъ усилена колонизация прѣзъ послѣднитѣ двайсеть години повече отъ удвоено.

Събуденостьта на българското население въ Добруджа, поради която то и днесъ още е въ състояние економично да се държи високо, се дължи именно на обстоятелството, че то произхожда отъ споменатитѣ вече области на сѣверна и южна България, гдѣто населението е било и въ началото на миналия вѣкъ толкова развито, че е взимало живо участие въ народнитѣ движения за освобождение, спомагало на руситѣ въ тѣхнитѣ походи противъ Турция, излагало се прѣдъ турцитѣ прѣмного, та сетнѣ вече счело за невъзможно да остане въ Турция и потеглило да се прѣсели въ Русия. Потомци на това население именно

сѫ мнозинството отъ днешнитѣ добруджански българи. По-подробно, кои отъ кѫдѣ произхождатъ, ще укажа подолу, споредъ скѫднитѣ си свѣдѣния, които се помѫчихъ да събера отъ доста вѣрни източници — разни по-стари хора, които сѫ живѣли по добруджанскитѣ села. Ще посоча по-главнитѣ български села, които се падатъ източно отъ Силистра въ ромънска територия и сетнѣ ще укажа въ Бабадаашко и Тулчанско пакъ по-главнитѣ български колонии.

Югозападна Добруджа.

Алмалй. За Алмали се каза по-горѣ, че половината му население е старинско — ‚гребенско' и че другата половина сѫ ‚шиковци'. Тѣзи подирнитѣ сѫ заселени тукъ на 1812 год. и произхождатъ отъ селата Енево (Янево), Каспичанъ, Равна, Кривна и Марковча въ Новопазарска и Провадийска окол. Бѣжанцитѣ отъ Каспичанъ седѣли на 1812 година отсрѣща въ Ромъния, въ Каларашъ, и една часть отъ тѣхъ по-скоро минали Дунава назадъ и заседнали въ Алмали (вж. по-горѣ с...).

Буджакъ. Тукъ половината жители сѫ ромъни и половината българи отъ Сливенско и Ямболско.

Есекьой. По-напрѣдъ тукъ имало турци и българи — ‚шиковци'. Турцитѣ се изселватъ, и българитѣ сѫ сега мнозинство.

Галица — шиковци и сливенци смѣсени.

Гърлица — сливенци.

Куюджукъ — сливенци, каквито сѫ и въ Гърлица.

Канлия — еркечани и гуличани.

Къшла — главанци.

Липница — ямболци и сливенци.

Малъкъ и Голямъ Гарванъ сж бивши турски села, а сега сж заселени съ ромъни и българи слѣдъ послѣдната руско-турска война.

Паракьой — сжщо тъй прѣселенци българи и ромъни.

Добромиръ — одринци.

Демирдже — ямболци.

Гелпунаръ — одринци.

Тулчанска и Бабадашка околия.

Ще вървимъ отъ Тулча накъмъ югъ. Въ самия градъ Тулча българското население, което споредъ статистикака па ромънитѣ сега възлизало до 3711 д. (вж. Иширковъ, ц. д. 86.), най-много произхожда отъ околнитѣ български села, ала има тукъ и много котленци, шуменци и др., които направо сж се заселили тукъ като търговци.

Близкото село на югъ Фрикацей е заселено отъ ромъни и българи отъ разни мѣста. Такива сж разнообразни по потекло и българитѣ въ с. Бештепе, източно отъ Тулча, близу до Махмудие.

Въ Еникьой (Ново-село) сж заселени ‚заралийци' откъмъ Стара-Загора.

Въ Хаджи-Гьолъ има гагаузи, гърци и българи отколѣ с. Копаранъ, Анхиялска околия.

Конгасъ. Едни сж тукъ отъ съртското село Черковна (Провадийска окол.), а други отколѣ Стара-Загора (‚заралийци'), а има и прѣселени (на 1828 год.) отъ старото население на с. Гебедже (Бѣлево) въ Варненска околия.

Хаджиларъ — турци и българи, по потекло неизвѣстни.

Налбантъ — ямболци.

Чинели — одринци.

сж множинството отъ днешнитѣ ... ченско, отъ с. Ак-
По-подробно, кои отъ кждѣ про
долу, споредъ сжднитѣ си свѣ ... ико българи.
да събера отъ доста вѣрни и ... новопрѣ-
хора, които сж живѣли по
соча по-главнитѣ българск ... о).
отъ Силистра въ ромънс
въ Бабадаашко и Тулча ... зска
колонии.

Юг ... отъ разни

Алмалй. За ... вѣстни.
вината му насел ... ѣ села Кривна,
другата полови
селени тукъ н ... скитѣ села (Провад.
Енево (Янево ... окол.) и отъ Ямболско.
Новопазарск ... гагаузи и малко българи
чанъ седѣл
Калараш ... гарски гагаузи отъ Хамбарлж-
назадъ и ... отъ с. Хайдаръ и др.
Б ... – половината сж ромъни и поло-
полов ... Драгоево и Ришъ (Прѣсл. окол.).
... българи отъ с. Смѣдово (Прѣсл. окол.).
,шр ... — населено съ драгоевчани (Прѣсл.
м ... ци, тъй наречени ‚токани'.
... асупъ — отъ Ришъ и Смѣдово (Прѣсл. окол.).
... ьолъ — българи отъ Шуменско и Прова-

... ртъ — ямболци.
... мджи — сливенци и ямболци.

ъ Алифакъ и Тестемеле, бивши турски села, има
време българи; също и въ Иримникъ, Юнан-
вши татарски села) и др.

ръснати българи и по много други села въ
чества, а като търговци и кръчмари ги има
тѣ.

лжимъ нашия прѣгледъ на българското
Русенско, Търновско и на западъ до
ланица.

усенска околия.

лия окржгъ на 1893 г. е имало 84,074
,056 турци; българскиятъ елементъ прѣобла-
о въ русенската околия. Староврѣмското насе-
тукъ вече по-често се срѣща отколкото въ разгле-
итѣ досега области, ала сравнително съ голѣмината
и плодородностьта на околията то и тукъ е много малко. Околията изобщо много рѣдко е населена, и отъ обстоятелството, че и тукъ половината отъ българското население е ново, прѣселено все отъ Балкана, се вижда, че старото население и въ тая околия повечето е изчезнало, било че е измрѣло вслѣдствие на опустошения и несгоди, било че се изселило. А и тукъ именно е ставало изселване въ Влашко, и то отъ давни врѣмена, особно пъкъ то се е усилило отъ русскитѣ войни съ Турция насамъ.

Старото население въ самия градъ както и по селата се разпознава и по говора. То главно запазва членната форма м. р. на *-о*, както е и въ Шуменския. По селата селянитѣ се наричатъ ‚ърцои‘, а носията, гдѣто е запазена староврѣмска, се схожда главно съ носията

на ‚ерлиитѣ‘ българи по Разградско и Шуменско. Женитѣ около Русчукъ по селата носятъ или ‚пещемали‘ или тъй нареченитѣ ‚кърленки‘; кърленкитѣ пó-приличатъ на балканджийскитѣ фусти. Женитѣ носятъ на главата си една шапка, прѣвързана съ кърпа, която прилича на рога, и за това се казва ‚рогà‘. Балканджийскитѣ жени носятъ сукмани, въ пó-ново врѣме и набрани фусти, а никога пещемали и кърленки, та по това се разпознаватъ (вж. и пó-горѣ с. 63). Ала въ повечето села живѣятъ ерлиитѣ размѣсени съ балканджии, та въ послѣдно врѣме силно влияятъ едни на други и се изравняватъ, както откъмъ езикъ, тъй и откъмъ носия. Това хубаво забѣлѣзахъ въ селото Басарбȍво (147 к.), гдѣто размѣсомъ живѣятъ ‚ерлии‘ съ ‚горненци‘ или ‚балканджии‘, прѣселени тукъ отъ Еленско, Габровско, Дрѣновско и Търновско. Басарбово едно врѣме било голѣмо село съ 600 къщи, имало тукъ и турци. На 1807. година поради войната селото се пръснало и повечето му жители избѣгали прѣзъ Дунава отсрѣща въ Гюргево и околностьта, гдѣто поседѣли до три години. Баща му на Хаджи Георги Бойковъ, който ми разказваше за тия събития, се родилъ тамъ въ Влашко. Сетнѣ се върнали отъ избѣгалитѣ само около 30 къщи назадъ, а другитѣ останали въ Ромъния. Въ ромън. село Слобозія, срѣщу Русчукъ, и сега имали басарбовчани свои роднини. На 1828 година селото „не се бутнало отъ мѣстото си“, макаръ че било пълно съ българи ‚гьочуве‘ (бѣжанци) откъмъ Разградско. Слѣдъ 1834 година турцитѣ въ селото намалѣли, имало още нѣкоя и друга къща, но и тѣ отишли да живѣятъ въ Русе. „А ние се нуждаехме отъ комшии — разказваше ми дѣдо Хаджи — а пъкъ въ Балкана тогава тѣснотия било, поминъкътъ много мъченъ, та взеха да дохаждатъ [illegible] тамъ да се заселватъ въ наше село. Турското пра-

вителство не прѣчеше никакъ на това и позволи да имъ се отпусне отъ селската мѣра, а мѣрата ни широка! Подирѣ като се утѣсниха, прикупиха кждѣ Лома нѣкои земи. Тогава додоха до 40 кжщи отъ Кѐрека, отъ Балканьта додоха". Като дошли балканджиитѣ — то било на 1854 година — турцитѣ въ Русчукъ много се противили на туй, защото ,чердата' имъ пасѣла въ басарбовската мѣра. Тогава за малко щѣли да се настанятъ тамъ черкези. Съ позволение на турското правителство взели тамъ да имъ правятъ село: щѣли да се заселятъ 90 черкезски кжщи. Ала нѣкой си Хаджи Омер-ага силно се възпротивилъ на тоя планъ: той казалъ и на пашата, че той не може да позволи, щото въ най-хубавото село да се настанятъ хайдути, и 40 кжщи отъ направенитѣ за черкезитѣ самъ ,иктѝсалъ' (съборилъ). Много добъръ човѣкъ билъ тоя Омер-ага.,

Понеже въ Басарбово се говори и ,же' вм. ,ще' и ,жж' вм. ,щж', нпр. жж дѡж, ж'идем (щж дойдж, ще идемъ), вѣроятно е, че има между прѣселенцитѣ тукъ и тракийци, и то види се отъ съсѣдното село Щърклево, гдѣто се говори и за вм. щж: за ѝда и пр.

1. Староврѣмско население се е спазило въ Русенска околия още въ тѣзи села:

Долапитѣ (112 к.); — Кулата (80 к.); — Срѣдни Чифликъ (53 к); — Пиргосъ (223 к.); — Иваново (96 к.); Въ тия села женитѣ носятъ ,кърлянка', а пещемаль и рога се носятъ въ: Гагаля (186 к.); — Липникъ (135 к.; тукъ има и малко балканджии); — Просена (22 к.); — Божиченъ (55 к.); — Мартенъ (135 к.); — Табанъ (75 к.); — Ряхово (250 к.); — Бабово (90 к.); Свалениkъ (145 к.) и Костанденецъ (193 к. б. и 49 к. т.).

2. Староврѣмско население, смѣсено съ пришелци отъ Балкана — ‚горненци', има въ слѣднитѣ села:

Басарбово (вж. по-горѣ); — Писанецъ (193 к.), тукъ балканджиитѣ сж ‚новаци', дошли отъ 1854 година насамъ; — Мечка (79 к.); — Красенъ (143 к.); — Кошовъ (114 к.), тукъ ерлиитѣ сж малко, а балканджиитѣ сж заселени отъ началото на миналия вѣкъ; — Червенъ (80 к. б. и 62 к. т.), прѣселенцитѣ тукъ сж съвсѣмъ нови; — Тръстеникъ (103 к. б. и 179 к. т.), заселено съ ерлии и балканджии, настанени тукъ отъ началото на миналия вѣкъ.

3. Села безъ староврѣмско население:

Щърклево (бивше ‚Кадѣкьой, 260 к. б. и 158 к. т.). Балканджиитѣ тукъ сж заселени отъ началото на миналия вѣкъ. Освѣнъ че говорятъ же, жа (‚жа идж') и за (‚за дойдж'), тѣ и ‚ря'-катъ, сир. употрѣбятъ и частицата ‚ря': „кждѝ òди ря?“, „ела ря!“ Всички тия бѣлѣзи отъ нарѣчието имъ упжтватъ къмъ южна България, а частицата ря, която ще да е вм. рѣ (навѣрно 3-то лице единст. числ. отъ аориста рѣхъ—рѣ—рѣ) упжтва къмъ Ямболско, гдѣто се чува р́е (вм. рѣ). Казваха ми, че отсреща въ Ромъния, въ селото Бъзъу, имало българи, които тъй сжщо ‚ря'-кали. Тѣ били отъ сжщитѣ, каквито сж и българитѣ въ Щърклево.

Червена Вода (298 к.). Тукъ сж балканджии, заселени слѣдъ 1854 год. отъ с. Златарица, отъ Килифарево и др. Въ врѣме на кримската война въ Червена Вода имало до 10 кжщи български и 10 турски. Беятъ ги държалъ, за да му работятъ на чифлика. Като наДошли сетнѣ балканджиитѣ, малкото ерлии съвсѣмъ се размѣсили съ тѣзи подирнитѣ.

Въ Долньо Абланово (86 к.) сж стари балканъ Ново Село (198 к.) сж стари и нови прѣ-

селенци балканджии; — въ Сливо поле (25 к.) и Сърнабей (сега „Борисово“ — 93 к.) прѣселенцитѣ сѫ нови; — въ Нисово (108 к.) балканджиитѣ сѫ заселени наскоро слѣдъ 1854 година.; — въ Бъзънъ (25 к. б., 110 к. т.) има българи, новопрѣселени отъ Ромъния.

Бѣленска околия.

Бѣленската околия е по-гѫсто населена, и старото българско население тукъ значително повече е спазено.

Въ Бѣла (487 к. б. и 110 к. т.), околийски центъръ, българското население е староврѣмско — хърцойско. Селянитѣ сами се наричатъ ‚ърцо̀и‘, а женитѣ ‚ърцо̀йки‘. Тукъ женитѣ носятъ ‚пещемаль‘, а мѫжетѣ — черни гащи и ‚бърденци‘ (= беневреци), — Бѣла е било наполовинъ войнишко село. Имало двама бейове и на единия се покорявали войницитѣ, а на другия — невойницитѣ, които се наричали ‚айникѐжи‘. Войницитѣ не обичали да се женятъ съ ‚айникѐжки‘ и изобщо да се сродяватъ съ айникежитѣ. Едно врѣме въ Бѣла се носили особени калпаци, наоколо съ кожа, горѣ чиста кожа, а опакото съ кръстче. Заслужва да се отбѣлѣжи тукъ и единъ особенъ обичай въ Бѣла, който напомня гръцкитѣ есенни дионисии, та може би да е донесенъ въ Бѣла отъ нѣкоя гръцка колония, която ще да е отдавна изчезнала. Именно бѣленчани открай врѣме си избиратъ съ особени тържествени обреди тъй нареченъ ‚лозарски царь‘ или ‚царь на лозята‘. По-прѣди тоя ‚царь‘ се е избиралъ за три години, а сега го избиратъ всѣка година. На Трифуновъ день именно излазятъ съ ‚вехтия‘ царь въ лозята: всѣки ще си вземе бъклица съ вино, печена кокошка и друга храна, и тамъ въ лозята става гощавка.

Прѣди придружавали „вехтия“ царь съ коне, и царятъ давалъ вечерята зобь на конетѣ. Въ лозята дохожда и попътъ отъ селото, тамъ се коли курбанъ, съ който послѣ се гощаватъ. Докато трае гощавката, вехтиятъ царь най-сетнѣ ще стане и ще запита: „Кой иска да ми стане побратимъ?“ Опрѣдѣлениятъ вече кандидатъ става на крака и така се прогласява за царь. Слѣдъ това той се връща триумфално въ селото: носятъ го на ръцѣ, всѣки излиза отъ къщата си съ пъленъ котелъ вино и залива царя главата му съ вино. Царятъ пъкъ държи въ ръка си китка и една особна икона съ кръсть, които отъ старо врѣме се прѣдаватъ отъ царь на царь и се пазятъ у послѣдния царь и до день днешенъ. Вечерьта става у новия царь гощавка, а сетнѣ на утреньта има и доврачки — отиватъ у стария царь. Забѣлѣжително е, че и турцитѣ които живѣятъ въ Бѣла, хорѣли на тоя обичай, при който се гърмятъ пищови, свирятъ гайди и пр. Турцитѣ наричали лазарския царь „[illegible]“.

Турцитѣ жители сж били въ Бѣла малцинство, както сж и сега, ала жителитѣ е имало тукъ видни бейове.

Стари, видни българи, жители сж въ Бѣла, има още въ околнитѣ села на Бѣленска околия:

[illegible] 45 к. — [illegible] 154 к. б. и 100 к. [illegible] — [illegible] 32 к. б. и 14 к. [illegible] — Бѣлцовъ 44 к. б. и [illegible] к. — [illegible] 32 к. — Баделево [illegible] к. б. и [illegible] к. — [illegible] к. б. и 33 к. [illegible]; — [illegible] 34 к. б. и 24 к. [illegible] — [illegible] 53 к. б. и [illegible] к. — [illegible] к. б. — [illegible] 125 к. б. и 55 к. [illegible] — [illegible] к. б. и [illegible] к. — Бей [illegible] к. б. и [illegible] к. — [illegible] 112 к. — [illegible] к. — и [illegible] 42 к. б. и 142 к. [illegible].

Въ Обрѣтеникъ (104 к. б. и 79 к. т.) има ,ерлии', ала има и ,горненци', заселени тукъ наскоро слѣдъ 1828 година.

И въ Двѣ Могили (109 к. б. и 71 к. т.) сѫщо тъй, както и въ Обрѣтеникъ, има ерлии и стари балканджии.

Не е староврѣмско населението въ другитѣ села по Бѣленската околия, гдѣто има българи, а именно:

Горня- (51 к. б., 19 к. т.) и Долня Манастирица (77 к. б, 9 к. т.). Г. Манастирица било прѣди 40 години чисто турско село. Тогава почнали постепенно да се заселватъ ,горненци', та станали до освобождението 35 к., а слѣдъ освобождението придошли още 20 к. отъ Трѣвна, и отъ Габрово; прѣди освобождението дохаждали отъ Самоводене, Орѣховица и др. — Долня Манастирица било сѫщо тъй турско село, а сега и тукъ сѫ горненци — повече трѣвненци.

Острица (43 к. б., 120 к. т.). До освобождението било турско село; има стари гробища, които показватъ, че то е било нѣкога българско село, а близу до Острица имало турско село, което се прѣмѣстило сетнѣ въ Острица, когато българитѣ се разбѣгали отъ тукъ. Сега тукъ има нови балканджии.

Ботровъ и Стърменъ сѫ били турски села, въ които сега сѫ заселени българи отъ Бѣла.

Въ Ломъ-Черковна (189 к. б., 12 к. т.) сѫ стари балканджии.

Въ Осиково (95 к. б., 8 к. т.) сѫ нови прѣселенци отъ Трѣвна, Елена и Габрово.

Въ Балабанъ (53 к.), Бешбунаръ (33 к.) и Гьолбунаръ (76 к.) сѫ нови прѣселенци отъ разни мѣста.

Въ Брѣстовица (73 к. б., 30 к. т.) сѫ заселени стари балканджии.

Сѫщо и въ с. Батошница (30 к. б., 105 т.), Халваджи-Инджекьой (119 к. б. 12 т.) и Хюджекьоі (102 к. б., 44 т.) населението не е староврѣмско.

Балбунарска околия.

Въ Балбунарска околия има само нѣколко села въ които населението не е изключително турско, ала и въ тия нѣколко села съ българско население това подирното повечето се указва новобалканджийско. Старо население, доколкото можахъ да узная, имало въ с. Вѣтово (90 к. б. и 265 к. т.), сетнѣ въ с. Мало-Враново (22 к. б. и 75 к. т.), въ Гарванъ (19 к. б. и 37 т.), и Хотанецъ (25 к. б. и 32 к. т.).

Въ другитѣ села българитѣ сѫ пришелци, а именно въ Тетово (212 к. б. и 104 к. т.), гдѣто били прѣселени отъ Търновско и Шуменско; въ Черешово (113 к.) — прѣселенци отъ Балкана, а така сѫщо и въ Юперъ (155 к. б. и 55 к. т.).

Горньо-Орѣховска, Кесаревска, Търновска и Паскалевска околия.

Колкото вървимъ на югъ отъ Бѣленска околия къмъ Търново и Кесарево, толкова повече орѣдчава староврѣмскиятъ хърцойски елементъ, надъ който взиматъ върхъ пришелцитѣ-балканджии.

Въ околията на Горня Орѣховица стари български жители, които най-лесно по селата се познаватъ по пещемалитѣ, които носятъ женитѣ, се запазили въ тѣзи села (всички източно отъ р. Янтра): Карамца (114 к.); —

Тръмбешъ (Горни и Долни Тръмбешъ 158 к.); — Кара-Хасанъ (158 к); — Сушица (293 к.); — Лѣсковецъ (1370 к.) и въ самà Горня Орѣховица (1119 к.). Старото население и въ двѣтѣ послѣдни по-голѣми села на околията и сега още хубаво запазва старото си нарѣчие, като употрѣбя съвсѣмъ послѣдовно и най-видния бѣлѣгъ на нарѣчието — членната форма мѫжски родъ на *-о(у)*.

Баба Василица въ Лѣсковецъ, която изпитвахъ по мѣстния говоръ, съвсѣмъ хубаво говорѣше хърцойското нарѣчие, каквото е спазено и по Шуменско и Разградско съ нѣкои малки незначителни фонетични отлики; тя ми разказваше за свадби и годежи, какъ ставали едно врѣме: „сегà кòлкото иде светò — пò-башкà става. Тогива ше глѐдат дарò, ше си калѐсват онòто — родò...; утò-дяха у зетьò...“ Като ми приказваше за турско врѣме, какъ поминували, хвалѣше се, че нищо зулỳмъ отъ турцитѣ не помнѣла: „тогива пò-лесно минỳвахме, сегà злѝ стàнъхме: нѐмаше тогѝз да ти зѝмат чѐдото; рабòша нòсеа тогѝз, тỳряха едѝн чиляк: бернѝко, бернѝко — той събира дàнък; с бернѝко ходеха и сеймѐни; ако нѐмаш, ше си биш главѐта, ши спичѐлиш за дòпътя кат дòде — и това си бѐше дàвнината...“ Цитувахъ тоя откъслекъ, колкото да изтъкна по-нагледно особеностьта въ говора на староврѣмското население, което населява и Лѣсковецъ и Горня-Орѣховица. Въ тази послѣдната има вече много придошелъ търговски елементъ отъ други мѣста, така че старото нарѣчие тукъ по-скоро отстѫпя прѣдъ влиянието на чуждия елементъ, както тукъ и въ Лѣсковецъ е отстѫпила и старата носия прѣдъ градскитѣ нови моди.

И въ само Търново, доколкото има още стари сѣмейства, се запазва и старото *о*-нарѣчие. Ала тъкмо по този бѣлѣгъ като сѫдимъ, се указва, че въ Търново

гражданскиятъ елементъ най-малко три четвърти отъ цѣлото българско население на града е придошелъ отъ вънъ, а именно е балканджийски, и то най-много отъ Трѣвненско. Говорътъ на една стара жена отъ едно коренно търновско сѣмейство (именно сестрата на Тодоръ Хаджи Паскалевъ, госпожа Ламбуша), която разпитвахъ съ цѣль, да отбѣлѣжа особноститѣ на старото градско нарѣчие, напълно се схождаше съ нарѣчието на Лѣсковецъ и другитѣ околни села съ староврѣмски жители. Ако и да очаквахъ, все малко необикновено бѣше и за мене, като чувахъ и въ Търново да се казва напр.: „т'е бяа се турци — се до мустò, на долу сукàко се турска махлѣ беше, а пъкъ конàко беше пò-долу; удари с кракò" и пр.

Специално въ *Търновска* околия има още ‚ерлии' само въ Самовòдене и Михàлци.

Въ *Кесаревска* околия числото на старитѣ жители е съвсѣмъ незначително. Въ само Кесарево българитѣ сж пришелци отъ околнитѣ села и повече балканджии. ‚Ерлии' сж, доколкото можахъ да узная, българитѣ въ Стражица (бивше Кадъкьой) и въ Чаиркьой.

Ако прѣминемъ отъ Търновската околия въ бившата Паскалевска (а сетнѣ Павликенска) околия, ще намѣримъ стари българи само още въ селата: Раданово, Одаитѣ, Ибричево, Горня и Долня Липница.

По другитѣ села въ казанитѣ околии българитѣ сж прѣселени отъ Балкана, а именно:

Въ *Горньо-Оръховска и Кесаревска* околия въ: Полско-Косово, Поликраище, Джюлюница, Драганово, Влашица, Писарево, Козаревецъ, Калтинецъ, Горско Ново-село и пр. и пр.

Въ *Търновска и Паскалевска* околия балканджии [...]ъ изтокъ) въ: Драгижево, Малки Чифликъ,

Присово, Мердана и др. и сетнѣ прѣзъ Янтра накъмъ западъ редомъ всички села: Мусина, Хотница, Рѣсенъ, Балванъ, Лѣсичери, Паскалевецъ, Патрешъ, Върбовка, Димча, Бѣла Черква, Долни Турчета, Павликяни, Каликастрово и Вишовдолъ.

Сѫщо така сѫ прѣселени отъ Балкана българитѣ и въ нѣкои отъ съсѣднитѣ села по Севлиевско, като въ Сухиндолъ и Юруклери.

И тъй отъ Бѣла на югъ, както видѣхме, колкото има още видни останки отъ старото население, тѣ се намиратъ главно източно отъ Янтра, докато прѣзъ Янтра на западъ вече изключително владѣятъ балканджиитѣ съ изключение на горѣпосоченитѣ нѣколко села, гдѣто още старитѣ жители, именно женитѣ, запазватъ особната си носия — пещемалитѣ, докато по балканджийскитѣ села женитѣ носятъ сукмани и фусти.

Свищовско и Никополско.

Като минемъ Янтра отъ Бѣленската околия, стѫпяме въ Свищовска околия, гдѣто има сравнително съ рѣдкостьта на населението доста много села съ староврѣмски жители ‚полянци', които и по носията си съвършено се схождатъ съ извѣстнитѣ намъ бѣлѣзи, по които разпознаваме староврѣмското население отъ пришелцитѣ планинци. Най-сѫщественитѣ, характерни части отъ облѣклото на полянцитѣ ги има по всички стари села въ Свищовско (вж. по-горѣ за носията). Ала вториятъ бѣлѣгъ — езиковиятъ, по който още по-сигурно до тукъ се върви по диритѣ на стария хърцойски елементъ, главно членната форма на *-о*, вече не се указва

сигуренъ критерий, понеже съ изключение на нѣколко села близу до Янтра, а именно Долня Студена, Лйджи, Пиперково, Караманово и Вардимъ, дѣто още се говори членъ на *-о*, въ всички други стари села сега членната форма гласи, както и у балканскитѣ, на *-ъ*, рѣдко на *-ът*. Така напр. една бабичка въ селото Царевецъ, като разказваше за болната си дъщеря, каза: „булй гъж (=ж) кракъ“. Като я попитахъ, не помни ли да се е казвало въ селото имъ „кракò“ — отговори ми, че таково нѣщо не помни. При все туй селянитѣ тукъ се знаятъ за стари жители — ‚ерлии‘. Ала инакъ нарѣчието на полянцитѣ не се е измѣнило много, така че още явно личи свързката му съ нарѣчието на хърцоитѣ отъ реченитѣ нѣколко села, като Долня Студена, Пиперково и пр. А че изобщо по старитѣ села и по Свищовско въ минали врѣмена, и то безъ съмнѣние до неотколѣ, се е употрѣбяла членна форма на *-о*, има доказателства. Първомъ очевидно е, че новата членна форма на *-ъ(т)* полека-лека е измѣстяла старата на *-о*, идейки отъ западъ къмъ истокъ. Въ село Пиперково, както се каза, още сѫществува членъ на *-о*, казватъ нпр., „ох чи ма булй кракò“. Когато попитахъ хора отъ село Чаушово, което се намира между Пиперково и Долня Студена, казватъ ли у тѣхъ ‚болй ме кракò‘, отговориха ми, че въ тѣхното село до скоро е имало ‚кракò‘, ала сега вече го изоставили. У тѣхното село имало поразвитички хора, че го „измѣнили“ на „кракъ“. Сега тѣ се смѣятъ на долностуденчани, че не знаели да приказватъ. Гражданитѣ казватъ на селянитѣ по тия села „ърцòи“. Нѣма съмнѣние, че за речената промѣна въ езика силно сѫ повлияли многобройнитѣ балканджийски села откъмъ югъ и югозападъ, именно откждѣ Паскалевецъ, Павликяни, ... и откждѣ Севлиевско. Тукъ сѫ, както посочихъ

по-горѣ, най-развититѣ и голѣми български села като Сухиндолъ, Бѣла Черква, Мусина и пр. Балканджиитѣ тукъ сѫ заселени прѣзъ първата половина на минали вѣкъ. Освѣнъ тѣхъ има балканджии, разпространени по цѣлото поле накъмъ Свищовъ до Дунава. Най-сетнѣ не трѣбва да се забравя, че и въ по-старитѣ села прѣзъ миналия вѣкъ се заселвали балканджии, размѣсомъ съ хърцоитѣ, така че влиянието на първитѣ можало отъ часть да се отрази и въ езика на подирнитѣ, които сѫ ослабвали въ сравнение съ пришелцитѣ поради честитѣ изселвания на староврѣмското население въ Влашко. Споредъ казаното трѣбва да прѣдположимъ, че и въ града Свищовъ, гдѣто днесъ не се говори членна форма на *-о*, ще да се е употрѣбяла тази подирнята въ минали врѣмена, когато и селянитѣ въ околнитѣ села сѫ я употрѣбяли. А че така е било наистина, намѣрихъ убѣдително доказателство въ единъ новобългарски дамаскинъ, писанъ въ Свищовъ на 1753 година, както се вижда отъ една записка на края. „Геѡргїе ѿць Петърь, Марта к҃в, съврьшѝ се писанїе 1753". Че езикътъ на тоя дамаскинъ, до колкото съдържа чисто народенъ говоренъ елементъ, е тогавашното свищовско нарѣчие, вижда се отъ всичко, а особно пъкъ по една дума, която и сега само въ Свищовъ я говорятъ: то е спомагателниятъ глаголъ 3 л. ед. ч. „ѐ т и" (= е); тая дума именно често се употрѣбя и въ езика на дамаскина, гдѣто сѫщо така и членната форма мжж. р. ед. ч. правилно върви все на *-ò* и *-òт* или, когато нѣма ударение, на *-у(т)*. Забѣлѣжителни сѫ въ тоя дамаскинъ и многобройнитѣ примѣри отъ родителенъ падежъ на члена м. р. ед. ч. -т о г о и отъ туй съкратено -т о г и -‚туг' (пише се и ‚т у к'), нпр. п о п а т о г о (попатуг, попатук); има и дателенъ падежъ отъ членната форма:

[illegible] и [illegible]. Че тия падежни членни форми сѫ били въ употрѣба прѣди 150 години тъй, както сѫ въ езика на дамаскина, вижда се отъ факта, че и сега се срѣща „чилѝкатук" по Русчушко; въ [illegible] азъ чухъ отъ баба Стоеница да каже „у пѐпелето", а сѫщитѣ форми ги има по-често и въ Шуменския Дамаскинъ, принадлежащъ на свищовското читалище св. Кирилъ и Методий (№ 52), гдѣто имахъ възможность да го чета. Отъ тия дамаскини азъ извадихъ образци въ съчинението си „Членътъ въ българския и руския езикъ", гдѣто подробно посочихъ съдържанието му (вж. Мин. Сбор. XVIII), а тукъ ще дамъ само нѣколко малки откѫслечка, [illegible] да се подкрѣпи по-убѣдително мнѣнието, което по-горѣ изказахъ за нѣкогашната употрѣба на членъ -о въ Свищовъ и по старитѣ села въ околията:

„Тыи ѐти писано въ пентикостарю на единъ пѣтакъ пендесетьчѣи на Цариградъ [illegible] единъ [illegible]... Богатъ бѣ [illegible] трѣгна да иде у пѣстина... и не [illegible] [illegible] единого слѣнца, ѿбразътиꙋ свѣтеши като сльнце... И тамъ като вървѣха, падна слѣпецъ... А [illegible].. трѣгна самси да търси водѫ, дано намѣри да напои слѣпцатъ..." — „И на мѣсто крѣсъ излѣ частию ѿ неі и привацена би със повѣленіето княжно рыбата Іоанова ѿ [illegible] я по вечера, заяъ да не види мало и голѣмо. Когато [illegible] [illegible], проводи Іоанъ человѣка на кнѣзатъ [illegible] да му са моли... И кнѣзъ повелѣ и дадоха му рыбата"; — „Ни [illegible] много дни, как се преставии богородица [illegible] и речи на старцатъ, що загрѣждаше такъви [illegible] [illegible], дето има да течѐ такава хубава вода и да [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] дето истича ѿ пещина. [illegible] дето заповѣда строи, ала той по сладкъ ети..."; — [illegible] са сабѣди старци ѿ санот [illegible]: — „а тѣ като [illegible] [illegible] показана. онѣ заидѣ, отъ такава бѣ замест-

лива, нищѐщи да чѹи дрѹга да ети по хѹбава ѿ нея...“; — „Ала катѹ бѣ на лицетѹ хѹбава, тьи я възлюби момкѹ, дето единь день речи на бащѣ си, ни ни трѣбѹва лѹцко иманіе, да ми сториш едно добро, детѹ намерих момьта ѹ пѹстиня йща да мі я земишь рад жена. Тогизи мѹ речи баща мѹ, синко, на ли по прилича намь да земимь едномѹ чл҃кѹ дъщирята дето намь прилича, а ти йщешь нея, дето ети без рьцѐ, тѹи ради не прилича намь, оти незнаимь ѿ кьква рода ети, да ни бьди ѡтъ нѣкои лошавь родь... и щи ни би голѣмь срамь в родоть наши“; — „тогизи са върна кнезу сьс дрѹжинита си на градо...; имаше на оумотси тьквзи зговорь...; като разбра ѡти царють лишал ѿ столѡтъ си и Цариградъ ети пѹсть...; като виде зарарютъ, което ети на синорот междѹ Родость и междо островот Кѵпр'ски...“

Свищовъ, като търговски градъ, винаги е привличалъ нови поселенци, главнитѣ отъ които сѫ били прѣдимно по-развититѣ отъ всѣка страна планинци откъмъ Ловчанско, докато отъ друга страна коренниятъ български елементъ тукъ постепенно се е намалявалъ главно чрѣзъ изселване отсреща въ Влашко. Така на 1828 година по-голѣмата часть свищовчани минали Дунава и се настанили въ и около Александрия, и тамъ мнозина и останали. Освѣнъ въ казанитѣ села: Долня Студена Яйджи, Пиперков,о Караманово и Вардимъ старо население се е запазило още въ слѣднитѣ села по Свищовско: Царевецъ, Саръяръ, Вързулица, Козловецъ, Българско Сливово, Хаджи Муса, Офча Могила, Коваръ Беляне, Българене, Пети Кладенци, Лъжене (тукъ половината селяни сѫ български католици — ,павликяни‘), Стижаровъ, Чаушка Махала и Татари. — Пещемали се носятъ въ слѣднитѣ отъ казанитѣ села: Вардимъ, Царевецъ,

Карамaново, Пиперково, Саръяръ, Козловецъ, Българско Сливово, Долня Студена, Чаушево, Вързулица и Овча Могила, а въ другитѣ, именно като се захване отъ Хаджи Муса, Чаушка могила, Българене и Стижаровъ (включително съ тѣхъ) та на западъ вече се носятъ и тъкменици; послѣднитѣ тукъ прѣобладаватъ. Могло би да се каже накратко, че крайната западна граница на пещемалитѣ въ Никополско е рѣката Осъмъ. Прѣзъ Осъма само въ селото Новачене се носятъ покрай тъкменицитѣ и пещемали.

Споредъ това и по Никополска околия въ старитѣ села се носятъ тукъ-тамѣ пещемали. Така въ селото Лозúца ми разказваха, че по-прѣди женитѣ носили садѐ пещемали и завѐзчици (сир. прѣдня прѣстилка) и куцуфúи и съ кѫси рѫкави (вж. пó-горѣ стр. 68). Имало 30 години, откакъ излѣзли тъкменицитѣ, които дошли отъ западъ, отъ с. Въбелъ, гдѣто при все туй и сега още не сѫ пещемалитѣ изоставени. По другитѣ стари български села въ околията се носятъ тъкменици, които сѫ синкави, именно въ Виная и Тръстеникъ, Слатина, Коиловци, Мършовица и нататъкъ на западъ, гдѣто вече захваща западното българско нарѣчие. Именно тамъ, гдѣто на селянитѣ казватъ вече ‚шопи‘ а не ‚ърцой‘ — тамъ захваща и западнобългарското нарѣчие. Като се иде отъ Никополь къмъ Плѣвенъ, на селянитѣ отъ Мечка нататъкъ казватъ „шопи“, а на селянитѣ прѣзъ рѣката Витъ изобщо не казвали напр. „оставѝ тоз ърцóй“! ами „оставѝ тоз шоп“! Нека забѣлѣжимъ, че на селянитѣ, като се захване отъ с. Пелишатъ (Плѣв. ок.) че до Свищовъ казватъ и ‚нúневци‘, безъ съмнѣние, защото ще да сѫ говорили пó-прѣди думата „нинѣ“ (= сега), както хърцоитѣ въ Шу-

нѣкои тълкуватъ това название инакъ: ужъ

-стария братъ се казвало „нéне“, та се на-

рекли „нѝневци“. Отъ Витъ на западъ (въ областьта на западното нарѣчие) именно въ Брѣстъ, Комарово, Гигенъ, Злокучени, Шамлиево, Славица, Рибенъ, Кацамуница, Буковлакъ и пр. — се носятъ кѫси и по-тѣсни, алени вълненици, които слѣдватъ нататъкъ по Раховско и Бѣлослатинско.

Нека забѣлѣжимъ че и пó на югъ, западно отъ Лъжене въ границитѣ на Плѣвенска околия, именно въ посока къмъ Плѣвенъ, гдѣто има нѣколко села, населени съ стари полянци (Радиненецъ, Български Караагачъ, Каменецъ, Одърне, Катерица, Пелишатъ и Пордимъ), се носятъ тъкменици.

Въ самия градъ Никополь, по мнѣнието на по-стари хора, както напр. на стария никополски гражданинъ Костаки Симеоновъ, винаги е имало българи прѣзъ врѣме на турското владичество, ако и да не сѫ били много въ сравнение съ турското население. Прѣди педесетина години имало въ Никополь около 30 до 40 български кѫщи. На 1828 година прѣзъ врѣме на войната Никополь горѣлъ.Руситѣ дошли и спомогнали, да се прѣселятъ българитѣ отъ града отсреща въ Ромъния, въ Турну Магурели. Слѣдъ сключването на мира, повечето отъ изселенитѣ се завърнали, а нѣкои никополчани, 5—6 сѣмейства, останали въ Турну Магурели. Тѣ се родѣятъ и до день днешенъ съ роднинитѣ си въ Никополь, идватъ имъ на гости и пр. Синъ му на едного отъ тия, що сѫ останали въ Т.-Магурели, именно на нѣкой си Ангелъ Бозатовъ по име Христаки, знаелъ български, но се считалъ сега толкова ромънинъ, че казвалъ: „ако имамъ българска кръвь, оставямъ я да изтече“.

По Свищовско и Никополско освѣнъ старо хърцойско население има и пришелци балканджии (напр. има ги и въ Стижаровъ, Червена, Дервишко, въ Бурумли,

въ Божурлукъ и въ Кара Исенъ; има стари български павликяни, които азъ считамъ за отдавнашни пришелци отъ Тракия (има ги въ с. Бѣлене, Орѣшъ, Трънчевица и Лъжене); има още ново прѣселени банатски българи (въ Драгомирово и Асѣново), а сѫщо тъй и нови, малоазийски българи (въ Александрово и въ Акчаеръ, гдѣто има и ерлии) и най-сетнѣ власи (въ Шияково, Коприва, Сомовитъ и др.).

Ловчанско и Севлиевско.

Въ сѣверната часть на тия двѣ околии явно се вижда по народната носия у женитѣ, какъ балканджийскиятъ елементъ полека-лека постепенно е засѣгалъ въ областьта на поляндцитѣ, като се е движилъ въ посока на сѣверъ. Останкитѣ отъ староврѣмскитѣ полянци тукъ донѣйдѣ могатъ да се слѣдятъ само по носията, докато нарѣчието и тукъ, както и по Свищовско и Никополско, вече не може да служи за видимъ бѣлѣгъ по сѫщитѣ причини, които се указаха пó-горѣ по отношение на полянцитѣ въ реченитѣ двѣ съсѣдни околии. Женитѣ на ,ерлиитѣ' и по Ловчанско и Севлиевско носятъ ,тъкменици', алени и пъстри, и ,пещемали' сини, ала не тъй дълги и не тъй ситно набрани, както сѫ пó на изтокъ. Балканджийкитѣ се познаватъ по своитѣ сукмани, особно пъкъ троянскитѣ балканджийки съ синитѣ си сукмани.

Пещемали, а покрай тѣхъ и ,хусти' (фусти отъ вълненъ платъ, новомодни като у гражданкитѣ) се носятъ по селата Брѣстово, Какрина, Дивитаки, Смоченъ и Осма Калугерово (Ловч. окол.), Коевци, Агатово, Градище, Крамолинъ, Сърбе и Горско Сливово.

Въ село Дойренци (Ловч. ок.) сега сж смѣсени пещемали и тъкменици, а сжщо тъй и въ с. Александрово (бивше Кара-Хасанъ) и Слатина. Въ с. Дрѣново и Владиня сж смѣсени ерлии и балканджии, поради което и носията се измѣсила.

Турскиятъ елементъ въ Ловчанско—Севлиевско сега е повечето изселенъ, ала той е билъ тукъ доста многочисленъ и главно размѣстенъ между р. Осъмъ и р. Росица. Въ изселенитѣ турски села сега сж настанени все балканджии. Като пжтувахъ отъ Троянъ къмъ Севлиево, разбрахъ, че селата Дебнево, Дамяново, Аканджилари, Кормечка, Душовò, Чадърли, Градница, Дерели, Сърбегли, Добродань, Врабевъ и Рабево били до освобождението все турски села, а само Берйево, гдѣто прѣспахъ една нощь, се спазило отъ старо врѣме всрѣдъ тия турски села чистобългарско. А сега останали само въ Дамяново още 2 кжщи турски, въ Дебнево — 10 кжщи, а въ Доброданъ още половината жители сж турци. Турски сж били и ловчанскитѣ села Гостина, Горни и Долни Биволъ и Просекъ (тукъ имало и малко българи). Сега въ Гостина (50 к.), слѣдъ като се дигнали турцитѣ, се настанили българи изъ околнитѣ села, повече отъ Какрина и Брѣстово, така че и тукъ се носятъ сега ‚пещемали'. По Ловчанско покрай Осъма има и села съ останки отъ нѣкогашни български павликяни, напр. въ селото Горньо Павликяни (Киречли Павликени). Изслѣдванията си по нѣкогашнитѣ павликянски поселения по Ловчанско и изобщо по сѣверна и южна България ще изложа отдѣлно.

Приложение.

Народни лични имена отъ източна България.

Като допълнение къмъ горѣизложената характеристика на населението въ сѣвероизточна България тукъ ще прибавя и списъкъ отъ народни лични имена, които съмъ забѣлѣжилъ изъ селата по източна България, а именно въ Аланиюкъ (Ал.)[1] Бургас. ок.), Александрийкъ (Ал. Бург. ок.), Байрамдере (Бд. Прѣсл. ок.), Ботево (Бт. Добричка ок.), Варгунъ (В. Осман. ок.), Врѣсово (Вр. Айтоска ок.), Върбица (Вб. Османпазар. ок.), гр. Добричъ (Добр.), Езибей (Езб. Добричка ок.), Карабунаръ (Кб. Бург. околия), Килевецъ или Килевча (Кл. Новопазар. ок.), Марковецъ или Марковча (Мк. Провад. ок.), Мехмечкьой (Мх. Бург. ок.), Паничарево (Пч. Бург. ок.), Полянецъ (Пл. Казълагач. ок.), Радица (Рд. Провад. ок.), Салманово (Слм. Прѣслав. ок.), Сарѫмсѫ (Срм. Бург. ок.), Смядово (См. Прѣсл. ок.), гр. Трѣвна (Трв.), Търновско (Търн.), Троянъ (Тр.) и Шипка (Ш. Казанл. ок.). Всички лични имена сѫ събрани само между имената отъ Трѣвна има и нѣкои по-стари, които сега съвсѣмъ рѣдко се срѣщатъ само по колибитѣ; азъ ги извадихъ отъ единъ

---

[1] Понеже въ статията на именитѣ селища ги частично съкращавамъ, както тукъ е указано въ скоби, спр. Аланиюкъ съ Ал., Александрийкъ съ Ал. и пр.

тевтеръ за събиране ‚харачъ‘ отъ 1847. год. Понеже цѣльта ми е да посоча народни лични имена, не вмѣстихъ въ списъка обикновенитѣ християнски имена като Гьорги, Никола, Михаилъ, Илия, Петъръ, Мария и др., които ги има и по източна както и по западна България. Понеже въ сѣвероизточна България има прѣселенци и отъ Балкана и отъ Тракия, долуизложенитѣ имена горѣдолу прѣдставятъ личнитѣ имена на цѣлото население — на старото и на пришелцитѣ. Тия имена, които въ една и сжща форма забѣлѣжихъ въ нѣколко мѣста, въ списъка сж указани веднжжъ, а въ скоби чрѣзъ съкратенитѣ знакове на мѣстноститѣ е посочено, гдѣ се срѣщатъ. Сега е още рано, да се прави какво годѣ пълно сравнение между личнитѣ названия въ източна България отъ една страна и западна отъ друга. То ще може да стане, когато се публикува повечко материялъ по тоя въпросъ. За сега едно повръшно сравнение може да се направи нпр. между личнитѣ имена въ този списъкъ и имената отъ западна България, именно отъ Софийско и Трънско, обнародвани отъ Д. Вукадиновъ въ XV. т. на Минист. Сб. (Отд. за нар. умотв. 193—200). За сравнение мога тукъ да посоча и азъ нѣкои народни лични имена отъ западна България, които съмъ си извадилъ изъ единъ ‚поменикъ‘ на Рилския манастиръ. Означени сж въ поменика и селата, гдѣто сж живѣли лицата, чиито имена сж записани да се поменуватъ. Имената сж записани повечето въ звателенъ падежъ, мжжски и женски размѣсомъ, както обикновено народътъ ги указва: Злато, Васко, Славко, Звездо, Анче, Здраве (село Бузаланово); — Анче, Гоче, Секула, Евро, Додо, Недо, Досто, Зафиръ, Соколъ, Спасѐна, Богòя, Янкула, Рабо, Ацано, Іове, Яре. Мане, Дудо, Вено (с Баница); — Траянъ, Сазданъ, Боче, Прою, Божано, Давидъ, Боче, Наумъ, Пано (с. Хърлежи); —

Босилко, Велко, Звездо, Трене, Гьоре. Гюро, Левко, Миленко, Симле, Бошко, Орбанъ, Спаса, Петкано, Нико, Тане, Мацо (с. Хра̀цани); — Пешо, Вело, Хица̀но, Мито (с. Чука); — Огнянъ, Неро, Туто, Цено, Вито, Орде, Мурдже, Лазо, Видо, Коце. Здравко (с. Долньо Чалъшево); — Орбе́но, Христаньо, Левко, Алтъно, Цвето, Назо (с. Горно Чалъшево); — Аньо, Якимъ (с. Хотовица); — Огнянъ. Лазарко, Гьорче, Ничо, Миро (с. Ногаевци); — Хица̀но, Цано, Маро, Янко, Петро, Бисо, Митро, Додо, Станоя, Търпко, Васе, Спасе, Хицо, Неда, Леко, Панче, Теме́лко, Купено. Трайко, Стойо, Христо, Трено, Божано, Злато, Начо. Тасе, Мане, Алтъно, Димо, Султо, Христано (с. Долни Ори̇̀зари); — Звиздо, Доцо. Лицо, Наранчо, Стойно, Бачо, Грозо, Насто, Софко, Станко, (с. Караглъ̀ре, г. 1824.); — Анцека, Несторъ, Тръпче, Страторъ, Кипро, Паунъ, Ристосъ, Змийко, Постолъ, Кочо, Малино, Вело, Витанъ, Кузманъ, Вcase, Въканъ (с. Дойница); — Милице, Левко, Саздо, Мица, Звездо, Павло, Милошъ, Славко, Зою (с. Іонус-Бичово).

Въ списъка по-долу по азбученъ редъ слѣдватъ размѣсени мѫжски и женски лични имена. Сѣмейни имена — прѣзимена не се указватъ, понеже тѣ обикновено сѫ образувани отъ личнитѣ съ суфикса *ов* (ев), по-рѣдко съ *-ин*. Имената прѣдавамъ тъй, както се произнасятъ, съ тая само разлика, че неударено *о* и неударено *е* на края прѣдавамъ чрѣзъ *о* и *е* вм. чрѣзъ *у* — *и*, за да не се затъмня етимологията на името.

Абра̀ш (Ш.).
Ангел (Трв., Тр., Бт., Алг., См.).
Анге́лѝна (См.).
Анѐсти (Срм.).
Анѝца (Тр.).
Антѝп Антипов (Ш.).
Армя̀н (Трв.).
Аргѝра (Дбр.).
Ба̀йо (Дбр.).
Ба̀йчо (Дбр.).
Бако̀й (Трв.).
Бала̀са, ж. (Алк.).

Балѝн (Мк., Слм.).
Бàльо (**Мк, Тр.**)
Балу̀ш (Мк.).
Бàлчо (Кл.).
Бàнко (Тр.).
Бàньо (Кл.).
Бàнчо (Ш., Тр.).
Ванӯш (Мрк.).
Батàн (Кл.).
Бàхне, **Бàхни (В., Рв.)**.
Бàхо, (Дбр.).
Бѐзло (?), срав. Бѐзлов, сѣм. име (Ш.).
Бѐчо (Трв.).
Бѐтьо (?), срав. сѣм. име Бѐтев (Ш.).
Бòба (Рв.).
Бòгдан (Трв., Тр.).
Божàна (Пв.).
Божàн (См.).
Бóжко (Прй.).
Бòйка (Рв.).
Бòйо (Ш., Рв., Трв.).
Бòйчо (Трв.).
Бòна (Ш., Тр.).
Бòне (В., См.).
Бòнка (Дбр.)
Бòтьо (Трв.).
Бòчо (Слм. Тр.).
Брàйко (Дбр.).
Брàтко (Кл.).
Братовàн (Вт., Трв.)
Братòй (Трв. Дбр.).
Братòя (мжж. име, В.).
Бурян (Дбр., прѣселенци отъ Бѣла Слатина).
Бързa ж. (Алк., Пч.).
Бяна (Тр.).
Васѝла, ж. (Дбр.), Васѝля (Тр.).
Вàце, -ци, (Трв.).
Вѐла (В., Рв., Езб., Пч.).
Велѝка (Тр., В. Ш. Пв.).
Велѝко (Мх., Рв., В., Бт.).
Велѝчка (Дбр.).
Велѝчко (Трв.).
Вѐльо (Трв.).
Вѐлчо (Тр., Трв.).
Вѐна (Ш.).
Вѐнка (Дбр.).
Вѐнко (Трв.).
Бенѐта (Дбр.).
Веселѝна (Дбр.).
Вѝда (Срм.).
Вѝско (Трв.).
Витàн (Трв., Дбр.).
Вѝча (См.).
Вѝчка (Дбр.).
Вѝчо (Рв., См.. Дбр.).
Вѝша (Дбр.).
Влад (Тр., В.).
Влàдьо (Дбр.).
Владӯн (В.).
Влàйко (Трв.).
Влас (Трв.).
Влàсе (Тр.).
Вòйно (См.).
Вòро (Тр.).
Вѣко (Кл.).
Вѣла (Тр. Дбр.).
Вѣлка (Кл.).
Вѣлкàн (Пч.).
Вѣлкàна (Пв.).
Вѣлко (Анг., Трв.).
Вѣлька (Пч.).
Вѣльо (Ш., **Слм. Вб.**, Пв., Рв.).
Вѣлчàн (В.).
Вѣлчо (Слм.).
Вѣрба (Вб.).

Върбàн (Трв. Ш., Кл.).
Врѣбча (Слм.).
Вѣчка (Кл.)
Вѣчко (Слм., Кл.).
Вѣчо (Слм., Пв.).
Гàйка (Трв.).
Гàна (В., См., Езб., Тр. Ш.).
Гàне, (Пв.).
Гàнка (Рв., В.).
Гàнко (Тр.).
Гàнчо (Кл., Рв.).
Гàнье (См.).
Гатьо (Дбр.).
Гèна (Тр., Врб.).
Гèндо (Кл.).
Гèне (Трв.).
Гèнко (Дб.).
Гèно (Трв., Пч., См.).
Геновèва (Дбр.).
Гèнчо (Кл.).
Гèньо (Трв.).
Гервàза (с. Паскалево, Търн.).
Гèрга (Рв.).
Гèрги (Езб.).
Гèрго (Кл.).
Гèро (Кл. См.).
Гèшо (Бт.).
Гèчо (Тр.).
Гѝнка (Дбр.).
Гиргѝна (Тр., Срм.).
Гѝца (Кл. Дбр.).
Гѝчо (Рв.).
Гѝша (Бд.).
Горàна (с. Иванча, Търн.).
Господѝн (Кл., Езб.).
Господѝна, ж. р. (Езб.).
Грòзде (Бт.).
Грòздьо (Дбр.).
Грòзе (Трв.).
Грòзьо (Трв.).
Гỳна (Дбр.).
Гỳнка (Дбр.).
Гỳньо (Ш.).
Гърдьо (Дбр.).
Давѝд (Вб.).
Давѝя (Вб.).
Дàгул (Пв.).
Дàйко (Трв.).
Даймя̀н (Тр.).
Дамя̀н (Трв.).
Дан (Ш.).
Дàна (Тр. Пч.).
Дàнчо (Тр.).
Дѝчо (Дбр.).
Дафѝна (Вр.).
Дèльо (Слм., См., Дбр.).
Дèля ж. р. Слм., (Ш.).
Дèна (Алг., Тр.).
Дèнка (Мх.).
Дèньо (Пв.).
Дèнчо (Кл., Рв.).
Дèспа (Дбр.).
Дèчка ж. р. (Дбр.).
Дèчко (Ш.).
Джèнко (Бд.).
Джèно (Бд.).
Джỳрко (Ш.).
Дѝко (Дбр.).
Димѝра (Рв.), прѣз. Димѝрев (Ш.).
Димѝтра (Вб., Тр.).
Димитрàн (Алк.).
Димитрѝца (См.).
Димѝйо (Трв.).
Дѝмка (Тр., Мх., Рв.).
Дѝмо (См.).
Дѝна (Тр. Пч.).
Дѝчо (Дбр.).

Дѝшко (Ш.).
Дѐбра (Пв.).
Дѐбре (Бт. Вб., См., Трв., Тр., Слм.).
Добромѝр (Дбр.).
Дѐйка (Тр., См., Алг.).
Дѐйкя (Алг.).
Дѐка (Прв.).
Докѝя (Пв.).
Дѐкса м. р. (Ш.).
Дѐмна (Дбр.).
Дѐна (Пв., См. Слм., Тр.).
Дѐне (Рв., См.).
Дѐнка (См., Слм.).
Дѐньо (Кл., Бт,).
Дѐнчо (Тр.).
Дѐсе (Пв.).
Дѐсьо (Трв.).
Дѐся (Вб.).
Дѐчка (Дбр.).
Дѐчо (Тр., Кл.).
Дѐшо (Ш.).
Драгàн (Прв., Слм., Дбр.).
Драгàна (Рв.).
Драгѝй (Кл.).
Дрàгна (Рв.).
Дрàгне (Трв., См., Ш., Езб.).
Дрàгньо (Тр.).
Драгѐй (Кл., Дбр.).
Драгошѝн (Трв, Слм.).
Драгỳл, прѣзиме Драгỳлевци (Кб.).
Дрỳма (Рв.).
Дрỳме (Вб.).
Дукѐна (Пч.).
Дỳчьо (Пв.).
Дяко (Кл., Алг.).
Дя̀нка (Пв., Слм.).
Дя̀нко (Пв., Трв., Ш.).

Евангелѝна (Дбр.).
Евгенѝ (Дбр.).
Ѐдрьо (Алг.).
Елѐна (Тр. и пр.)
Елѐнка (См.).
Елка (Тр.).
Емандѝ (Слм.).
Ѐнчо (Трв.).
Ѐньо (Бт.).
Ермàн (с. Патрѐшъ, Търн.).
Жѐйка (Пв., Вр.).
Жѐйна (Вб.).
Жѐка (См., Алг., Рв.).
Жѐко (Кл., Бт., Слм· Вб.).
Жѐла (Кб., Дбр.).
Жѐлез,-яз (Слм., Вб., Бт., См.).
Желя̀ско (Бт., Пч., Трв.).
Желя̀за (Езб.).
Желя́зна (Кб., Рв.).
Жѐльо (Ш., Слм. Пч. Трв., См.).
Жѐндо (Вб.).
Жѐчка (См.).
Жѐчко (См.).
Жѐчо (См., Слм.).
Жѝвко (Трв.).
Зафѝр (Бт.).
Зафѝра (Рв., Пч.).
Злàта (Бт., Пв., См., Срм., Алг., Езб., Ш.).
Златѝна (Трв.).
Злàтка (Дбр.).
Злàтьо (Трв., Дбр.).
Зорѝца (Слм.).
Зѐрка (Дбр.).
Зỳна (Кб.).
Ивàн (общо).
Ивàна (Езб.).
Ивàнка (Бт. и др.).
Ивàнчо (Трв. и др.).

Илко (Трв.).
Ильо (Трв.).
Индже (Алг.).
Индрѝон (въ с. Паскалево въ Търн.).
Ирмàн (въ с. Летница въ Търн.).
Калвя̀н (отъ „Калоя̀н", См.; — едно сѣмейство въ Смѣдово се казва и *Калвя̀нолу*).
Калѝна (Дбр., Кб., Езб.).
Калѝнчо (Трв.).
Калѝца (Вр.).
Кàлко (Вр.).
Кàльо (Ш., См., Кл., Вр.).
Калòна (Срм.).
Калỳд (Вр.), Калỳдь (Пч.).
Калỳша (См.).
Кàлчо (Трв., Тр.).
Кàля (Слм., Рв., Пв., Алг., Мх. Ш.).
Карàн (Дбр.).
Кàро, м. р. (Пв., См.).
Кàрчо (Пч.).
Келелѝя (Бт.).
Катѝна (Дбр.).
Кèра (Рв., Алг., Срм. Дбр.).
Керàна (Алг.).
Керàнка (Пч.).
Керàца (Кб.).
Керѝца (Дбр.).
Кѝна (Вр., Тр.).
Кирàна (Рв.).
Кирàнка (Вб.).
Кирѝз (Алг.).
Кирѝза (Мх.).
Кѝро (Слм., Бт., Тр.), Кѝрю (Трв.).
Кирỳша (Слм.).
Киря̀з (Алг.).
Кѝца (Дбр.).
Кòйо (См.).
Кòйчо (Трв., Слм.).
Кòльо (См. и др.).
Кòмо (Тр.).
Кòмня (Пч.).
Кòнца, м. р. (Вр.).
Кòнде (Вб.).
Кòса ж. (Мх.; Кб.).
Копрѝна (Кл., Никюпъ въ Търн.).
Кòсьо (Кб.).
Кòста (Тр.).
Крàйо (Тр.).
Крàле (Алг.).
Кròньо (Дбр.).
Кръстѝна ж. (Кл., Тр.).
Крѣстьо (См.).
Ксàти, ж. р. (Пч.).
Кỳбра, ж. р. (Трв.).
Кỳзман (Вб.).
Кỳне (Рв., Кл.). Кỳнчо (Пв.).
Кỳньо (Кб.).
Кỳрта, ж. р. (Дбр.).
Кỳрте (Дбр., Мх., Рв., Вр.).
Кỳрто (Кл.).
Кỳцар (Вр., Трв.).
Кѣна (Вб.).
Кѣнчо (Рв.).
Кѣньо (Трв., Дбр.).
Кѣтя (См.).
Лàзар (См., Тр. и др.).
Лàйко (отъ Влайко, Кл.).
Лàла ж. р. (Тр.).
Лàльо (Тр.).
Лàмбе (Дб., См.).
Лèчо (Бт.).
Лѝнко (с. Патрешъ въ Търн.).

Лу̀чо (Тр.).
Лу̀лчо (Пг.).
Лу̀ца (Дбр.).
Лю̀бица (Слм.).
Лю̀цка (Дбр.).
Ля̀па (Рв.).
Маврога̀н (Алк.).
Ма̀вре (Алг.).
Мавроди̇н (Кл.).
Магрио̀т (Пг.).
Макавѐй (Дбр.).
Ма̀льо (Кл.).
Мали̇н (Кл.).
Малу̀ш (Кл.).
Ма̀нда (Алк.).
Ма̀ньо (Пв., Вр.).
Ма̀ра (Дбр., Срм., Алг.).
Ма̀рга (Кб.).
Маргаро̀на (Мх.).
Мари̇йка (общо).
Мари̇н (Трв.).
Мари̇на (Езб.).
Мари̇нка (Мх., Слм.).
Мари̇нчо (Бт., Алг.).
Марио̀ра (Алк., Пч.).
Ма̀рко (Тр., Трв.).
Марти̇н (Дбр.).
Мару̀ла (Пч., Мх., Алг.).
Ма̀рчо (Вр.).
Ма̀та ж. р. (Тв.).
Матро̀на (Дбр.).
Мѐзьо (Дбр.).
Мѐна (Рв.).
Мѐта (Кб., Мх.).
Мето̀ди (Тр., Алг.).
Мила̀на (Бт.).
Ми̇лица (Дбр., Слм.).
Ми̇лка (Пч., Езб., Мх., Бт., Срм.).
Ми̇лко (Пч.).
Ми̇лчо (Трв.).
Ми̇льо (Рв., Бт., Ш., См., Пч.).
Мимя̀нка (Мх.).
Ми̇на (См., Срм.).
Ми̇нка (Кл., Езб., Дбр.).
Ми̇нко (Тр.).
Ми̇нчо (Трв., Езб.).
Ми̇ньо (Рв., Трв., См.).
Ми̇ра, ж. р. (Алг., Рв., Слм., Мх., Ш.).
Мира̀нза (Рв.).
Миро̀па (с. Иванча въ Търн.).
Ми̇рчо (Кл., Рв., Тр.).
Ми̇та ж. р. (Вб., Слм.).
Ми̇тьо (Пв., См. и пр.).
Миха̀л (Тр., Езб.).
Ми̇хо (Тр., Бт., Кл., Ш.).
Ми̇чо (Трв., Тр.).
Мо̀ма (Кб.).
Момчи̇л (Трв., Кб., Вр.).
Мо̀мчо (Трв.).
Мо̀не (Вб.).
Мо̀ньо Дбр.).
Мо̀са (Пч.).
Мо̀ска ж. р. (Пч., Бт.).
Мо̀ско (Пв.).
Мо̀та (Дбр.).
Морфа̀на (Мх.).
Мя̀нко (Трв.).
Надѐжда (Дбр.).
На̀йден (Рв.), Тр.).
На̀ка (Тр.).
На̀ке, м. р. (Кл.).
На̀ко (См.).
На̀на (Тр.).
На̀нка (Алг. Мх., Ш.).
На̀ста (Вб. Рв.).
Нафтали̇н (село Бутово въ Търн.).

Нàчо (Трв. Тр., Вб.).
Невèнка (Вб., Кб.).
Невя̀на (Тр.).
Невя̀нка (Тр.).
Нèда (Тр. См., Рв., Дбр.).
Недѐля (Пв., Вб., Ст.).
Недѐлко (Бт.).
Нѐдка (Вб.)
Нѐдьо (Слм.).
Недя̀лко (Трв.).
Нѐйко (Слм., Трв., Езб.).
Нѐнка (См., Слм.).
Нѐнко (Пв. Трв.).
Нѐно (Пв.). Дбр.).
Нѐнчо (См.).
Нерàндза (Бт.).
Нѐчо (Слм.).
Нѐша (Вб., Тр.).
Никѝфор (Трв.).
Николѝна (Вб.). (Слм. Езб.).
Нику̀ла, ж. р. (Трв.).
Нѝно (Трв.).
Нѝца (Алк.).
Нѝче (Алк.).
Новàк (Трв.).
Нòне (Слм.).
Ня̀гул (Ш.).
Обрѐтенъ (Трв., Слм.).
Обрѐшко (Трв.).
Орòзов (прѣзиме, Ш.).
Пагòна (Алк.).
Палагѝя (См.).
Панòрка (Алк.).
Параскѐва, ж. р. (Дбр. и др.).
Парашкевà, м. р. (Мех., Трв.).
Пару̀ш (Кл., Вр.).
Пау̀на (Тр.).
Патлѐй (отъ Пантелей, Слм.).
Пащѝя, м. р. (Дбр.).
Пѐйка (Вб.).
Пѐйко (Трв.).
Пѐйо (Бт., Слм., Дбр.).
Пѐйчо (Трв.).
Пѐна (Тр., Пв., См., Ш.).
Пѐнчо (Трв.).
Пѐньо (См.).
Пѐтка (См.).
Петко (Тр., Езб.).
Пѐтра (См., Пв., Дбр., Езб.).
Пѐтьо (Слм.).
Пѐца (Алк.).
Плу̀ма (Алг., Кб,. Мх.).
Полѝна (Пч.), Пулѝна (Алк.).
Помѐтко (Трв.).
Прѐпия, ж. р. (Дбр.).
Прѝхо (Дбр.)
Прòдан (Слм., Трв.).
Профѝра (Рв.).
Пу̀льо (Трв.).
Пънко (с. Летница въ Търн.).
Рад (Трв.).
Рàда (Тр., См., Езб.).
Радѝл (Дбр.).
Рàдка (Трв.).
Рàдко (Трв.).
Рàдне (Тв.).
Радòй (Трв.).
Радòя (Тр.).
Радомѝр (Ш.).
Радослàв (Дбр.).
Рàйко (Трв,, Тр. Вр., Дбр.).
Рàйна (Вб.).
Рàйо (Тр., Пч.).
Рàчо (Кл.).
Рàле (Трв.).
Ралѝн (с. Плаково въ Търн.).
Рàмьо (Трв.).
Рàнко (Дбр.).

Расѝда (с. Плаково въ Търн.).
Рàхне (Пв.).
Рàчко (Трв.).
Рàчо (Трв., См. Пв.).
Рàшко (Пв.).
Ревѐка (с. Иванча въ Търн.).
Ристòс (Рв.).
Рỳйо (Трв.).
Рỳменка (См.).
Рỳса (Пв., См., Дбр., Алг., Мх.).
Русàна (Алг.).
Рỳсе (Кл., Вр., См., Слм.).
Рỳсен, -син (Трв., Слм., Пч.).
Русѝйка (Кл.).
Рỳска (Тр., Вр., Дбр.).
Сàва м. р. (Слм.).
Сàве м. р. (Слм., Езд.).
Сàвка (Дбр.).
Сàвчо (Трв.).
Сарѝйка (Дбр.).
Сѐва (См.).
Сѐмко (Трв.).
Сѐмо (Трв., Рв).
Сѐрги (Трв.).
Сѝйка (Дбр.).
Сѝлен (Пч.).
Сѝма (с. Иванча въ Търн.).
Симеòн (См. и др.).
Слав (Трв.).
Слàва (См., Слм., Езб., Ш., Кб.).
Слàве (Бт. Рв.), Пв.).
Слàвка (Дбр.).
Слàвчо (Трв.).
Смил (Трв.).
Смѝна (Рв., Плаково въ Търн.).
Спас (Трв.).
Спàса (Тр.)
Срѐбко (Бд.).
Стàйка (Тр.).
Стàйо (Тр.).
Стамàт (Пч.).
Стамàти (Пв.).
Стàмо (Дбр.).
Стàна (Тр. См., Пч., Алг.).
Станѝмир (Пч.).
Стàнка (См., Пв.).
Стàнко (Трв.).
Стàнчо (Слм., Ш. Тр.).
Стѐфа, ж. р. (См., Пв.).
Стѐфан (общо).
Стефàна (Дбр., Езб.).
Стòйка (Тр., Мх.).
Стòйо (Трв., Бт.).
Стоя̀н (общо).
Стоя̀нка (См., Слм., Тр. и пр.).
Султàна (Алг., Кб., Дбр.).
Сѣ̀ба (Тр., Вр., Вб., См.).
Сѣ̀бе м. р. (Кл., См., Пв., Дбр.).
Сѣ̀бка (См.).
Сѣ̀бко (Трв.).
Сѣ̀бьо (Дбр.).
Ся̀ра (Тр., Трв.).
Танàс (См.).
Тàше, ж. р. (Кб.).
Тàшо м. р. (Дбр.).
Тàхо (Трв.).
Тѐньо (Ш.).
Тѝна (Тр.).
Тѝньо (Дбр.).
Тѝшо (Пв.).
Тѝха (Кл., Езб.).
Тòдор (общо).
Тодòра (См., Слм.).
Тòман (Тр.).
Тòна (Алг., Мх., Езб.).
Тòнчо (Тр.).
Тòта (Тр., Дбр.).

Тòте (Дбр.).
Тòтьо (Трв.).
Тòша (Дбр.).
Трандàфил (Дбр.)
Трѝфон (См.).
Трохàна (Трв.).
Трънко (Бт.).
Тỳнчо (Рв.).
Тя̀на (Алг., Ш.).
Уба (Трв.).
Убàн (Трв.).
Фотѝна (Дбр.).
Фрòса (Дбр.).
Харизàн (Вб., См.).
Хараламб (Вр.).
Хѝньо (Рв.).
Хрисѝ (Пч., Срм.).
Хрѝсто (Тр.).
Христѝна (Тр.).
Хрусàвка (Срм.).
Хрусàна (Пч.).
Хỳльо (Алк., Пч.).
Цàна (Тр., Дбр.).
Цàнка (Дбр.).
Цàнко (Тр.).
Цàчо (Трв.).
Цàца (Тр.).
Цвя̀та (Тр.).
Цвя̀тко (Тр.).
Цòки (Трв.).
Цòна (Тр., Езб.).
Цòне, м. р. (См.).
Цòнка (Вб.).
Цòнко (Дбр.).
Цòнчо (Вб.).
Цòньо (Трв.).
Цòца (Бд.).
Цòчо (Тр.).
Чàко (Рв.).
Чàна (Рв., Бд.).
Чàпе м. р. (Пв.).
Чèрньо (Рв., Вб.).
Чỳбра (Пв.).
Шидèр (Рв.).
Шѝньо (Ш.).
Штèра (Дбр.).
Штильòнка (Пч.).
Штиридòн (Пч.).
Я̀ни (Кб.).
Я̀нка (См., Дбр.).
Я̀нко (Слм.).
Я̀нчо (Алг.).
Я̀ньо (Рв.).

Показалецъ

на споменатитѣ села и градове.

(Цифритѣ означаватъ страници на съчинението).

Вещенъ показалецъ.

756—1902

DR 85 .M5
Staroto bulgarsko naselenie v
Stanford University Libraries
3 6105 041 508 271

